

NOVELA

Assia Djébar
Sultanija u sjeni

Ombre sultane 1987.

"Nikad mi se svjetlo nije činilo tako lijepim."

Pierre Bonnard, 1946.

Sjena i sultanija; sjena iza sultanije.

Dvije žene: Hajila i Isma. Priča koju počinjem obuhvaća neobičan duo: dvije žene koje nisu sestre, pa čak ni suparnice, premda su, što je jedna znala, a druga nije, bile supruge istoga muškarca – "Muškarac", da se prisjetim kako odjekuje arapski dijalekt koji se mrmlija u sobi... Taj ih muškarac ne razdvaja, no ne čini ih ni ortakinjama.

Jedna je od njih, Isma, odabrala drugu da je sunovrati u bračni krevet. Željela je biti provodadžijka vlastitome suprugu; naivno je mislila da će se tako istovremeno osloboditi ljubavne prošlosti i zastale sadašnjosti. Glas joj se diže u polutami, obraća se naizmjenice sadašnjoj Hajili, pa samoj sebi, jučerašnjoj Ismi... Glas koji sipi noću, koji tuguje u bljesku dana.

Isma, Hajila: arabeska isprepletenih imena. Koja li će od njih dvije iz sjene postati sultanijom, a koja će se kao sultanija zore, raspršiti u prijepodnevenu sjenu? Tek što je počeo zaplet, već ga polako nagriza iščeznuće.

Jesam li te htjela darovati muškarcu? Jesam li mislila da ponavljam postupak kraljica harema? Predstavljajući gospodaru drugu suprugu, one su se zapravo oslobađale na štetu lažne suparnice... Jesam li i ja dokazivala svoju moć? Ne, ja sam odrezala svoje uže. Doista, sputavala sam te, nevinu, otkad je tvoja majka postala moja saveznica ili ortakinja prema Tradiciji.

Isplovit ću na otvoreno more; no još uvijek vrludam oko tebe. Kažem ti 'ti' kako bih uništila pljesniv okus nesigurne grižnje savjesti, kao da opet navire opčinjenost ženama od negda...

- Hajila!

Mériem, moja šestogodišnja kći, jutros ti je uzviknula ime. Ruke čvrsto stisnute u mojoj, dozvala te prvi put, vani. Čula sam kako, u plavome žaru ljetnog jutra, treperi ime koje sam sama sebi mrmlijala toliko često.

Mériem ti je uzviknula ime u zoru, o, Hajila. A ti si se nasmijala, u grču svojega mršavog tijela, kosu ti je zatreslo široko i naglo ljuljanje, poput iznenadnog bola. Silazila si niza stube one uličice za koju smo

mislile da je slijepa; nisi prestala silaziti unatoč tom uzviku. Bočni pokret tvoje tamne grive postepeno se umirio. Prolaznice, bijele utvare, naizgled su lebdjele iza. U daljini vika dječaka. Zamišljala sam te kako juriš gradom – ili kako se penješ tim višestrukim stubama u suprotnome smjeru. Kao da je tu, pred mojim očima, nestajala tvoja budućnost. A mogla sam te napustiti.

Toga istog dana, Mériem i ja izišle smo iz metropole na prašnjavu bjelinu; htjele smo se vratiti na mjesto našeg djetinjstva, tako smo odlučile.

- Hajila!

Moja je kći tiše ponovila tvoje ime; približavale smo se rimskim ruševinama mojega rodnog grada, skrupčanog oko antičke luke, napola potonule. Dolje, u glavnome gradu, vrludala si, lutajući, proseći, možda kao žena koju nude prolaznicima ili jednodnevnim putnicima. Evo nas obje daleko od harema, ali na njegovim suprotnim krajevima: ti odsada izložena suncu, ja u napasti da utonem u opet palu noć.

Nismo komunicirale, ni dozivima ni gestama. Izbjegavajući bliski susret, razgovarale smo malo prije raspleta, sjedeći jedna uz drugu u polumraku hamama – voda koja je tekla po pločicama preko naših stopala ili isparavala iz školjki postala je znak primirja ili potonuća.

Jesmo li zamijenile uloge? Ne znam. Tvoja majka i moja kći čekaju. Koja će nada, na ovim mjestima, poljuljati bremenito nasljeđe?

Tvoj očajni smijeh u zoru, o, Hajila, nakon što te dozvala moja kći, preko stubišta. Na skrivenome obzoru, oko jutra na nas baca svoju prijetnju. A lučki dok, sasvim dolje, nadima se grajom muškaraca.

I.

SVAKA ŽENA ZOVE SE RANA

"Oko kuće: visoki zidovi, bez prozora,
načičkani krhotinama boca;
oko grada: sve prirodne utvrde, jarci,
smokvina stabla Berberije;
oko šatora: čopor poludivljih pasa, ali
još je divljije od pasa 'sakraliziranje'
prostora koji ga štiti i čija se
nepovredivost stapa s dostojanstvom:
horma"

Germaine Tillion, *Harem i rođaci*, 1966.

Hajila

Hajila, bez razloga te svladala bol, jutros, u kuhinji gdje će se odigrati melodrama.

Raspremaš stol na kojem je bio poslužen doručak. Oči su ti suzne. Šmrcaš. Tvoji prsti, odjednom grozničavi, udarili su šalicom o porculan sudopera i ona je napukla. Vrata dizala zalupila su se na katu; djeca su otišla u školu. Slažeš stolnjak, brišeš svijetlo drvo stola; odlažeš vlažnu krpu, gledaš svoje prazne ruke, ruke marljive domaćice. Ispred maloga ogledala, blizu prozora, lupkaš si obraze; je li moguće da tvoje lice pripada drugoj ženi? Hladnom si vodom prskaš goruće čelo. Mrmljaš ime Božje dva, tri puta, kako bi lakše udahnula: "Bog zaštitnik, Milostivi Bog, Bog..."

Muškarac traži košulju u zidnom ormaru, čuješ ga daleko iza leđa ne okrenuvši se. Njegov kašalj odjekuje kupaonicom. U sudoperu još uvijek teče hladna voda. Zatvaraš slavinu. Ruke su ti gole. Shvatiš da ti je hladno. Oči su ti natopljene suzama. Rupičasta zgužvana maramica pada ti na pod. Polako je podižeš. Onda otvaraš vruću vodu kako bi oprala šalice i plavu džezvu za kavu. Produljeno šiktanje u sudoperu; zvuk se stapa s curenjem tuša, sa šumom koji dopire do tebe kroz odškrinuta vrata duž čistog hodnika. Nesvjesno šapućeš:

"Za ime Božje... mir i spasenje!"

U tebi ista neobjašnjiva bol. Okružuju te goli zidovi. Suze ti teku niz nježno smeđe lice; kosa sunčeva zraka raspršuje okolno sivilo. Ali ti, ti se savijaš u kišici tuge:

"Za ime... "

Tražiš ime prijateljskog sveca. Vratiti negdašnji mir! Sklapaš oči, ne nalaziš riječi, koje riječi... Tapkaš po razbuktaloj jutarnjoj svjetlosti, ne razumiješ što te to muči: glasovi ženskih predaka koji zazivaju mrtve svece, sve sama muška trupla! Slavina curi. Sunce odsijeva na obližnjem zidu. Opet zaplačeš, suze kapaju po sudoperu, po svjetlucajućem podu. Naginješ se ("sakupiti komadiće svojega lica, izbaciti svoju dušu!... O, Sidi Abderahmane dvaju grobova! ").

Pokušavaš se utješiti: "Nisam plakala toliko godina! Jesam li uopće molila? Drugi... Majka, sestra, muškarčeva djeca, svi se ostali povlače. Ostaje samo buka koju stvara muškarac... "

- Što ti je?

Njegov je oštar glas proputovao prostor. 'On' stoji nedaleko, na pragu.

- Plačem!

Odgovaraš bez okretanja. Čekaš. Nema odjeka. Nema više nikoga u stanu: 'on' se udaljio. Na pločicama ravnomjerno škripe njegove cipele. 'On' kašlje; 'on' otvara vrata; 'on' je izišao.

Kad bi barem mogla nastaviti tiho razgovarati sama sa sobom, neodlučnim riječima, tražiti, među uzdasima, uzdasima unatoč.

'On' je doista izišao. Hvala Bogu i njegovu Proroku! Oko tebe se razvlači ugodna tišina. Vrata su se zalupila – kratak prasak; nabrušeni jutarnji kristal. Ruka ti je troma. Ne zatvoriti slavinu. Osluškovati kapljice vode... Ruka na bakrenoj slavini: 'tvoja' ruka. Čelo na goljoj ispruženoj ruci: 'tvoje' čelo, na 'tvojoj' ruci. Iscrpiti očekivanje, prokopati se, isprazniti se. Vani rasuti dječji glasovi; putuju preko balkona, kroz staklena vrata; dolaze do tebe. Zora uzmiče.

Evo te na nogama, bijeli obris, ispred bijeloga sudopera. Okrećeš se jednom oko svoje osi. Hajila, ime ti znači 'mala prepelica'; prisjećaš se toga. Jasno izgovaraš ime 'Hajila', vidiš se u obliku ukočene ptice, prljavobijele, ispred slanih jezera na obzoru. Kretnje su ti kratke, ruke mršave, staješ na prste svojih ružičastih papuča od satena. Muškarac je doista otišao; muškarac, svi muškarc!

"Vi koji se pojavljujete na suncu! Svakoga se jutro obilno umivate, perete ruke i vrat. Ti rituali pranja nisu pripreme za molitve, ne, oni prethode činu izlaska iz kuće, ah, izlaska! Jednom kada ste navukli odijelo, zategnuli kravatu, tada prelazite prag, sve pragove. Ulica vas čeka... Predajete se svijetu, vi sretnici! Svakoga jutro, svakoga dana nosite tijelo po blistajućem svjetlu, svakoga dana Alahova stvaranja!... "

Te riječi u tebi prate ritam jednolične žalopojke! Muškarac je nestao, sobe su sada pune; posvuda oblačići prozirnoga zraka. Polagano šetkaš po stanu; gore-dolje. Kao da te dozivaju otvoreni prozori.

Iznad madraca presvučenog svijetlom plahtom, jedna ti zatvorena šalaporka priječi put; ideš naprijed. Ruka ti udara o prozorsko staklo.

Došla si do kreveta. Namještaš ga ne protresavši posteljinu. Izlomljena kretnja tvojih ruku. Sjedaš i prstima glačaš hrapavi prekrivač, sirovu pamučnu tkaninu, prstima koji još nose crvene tragove od kane.

Sat vremena poslije smještaš se u najmanju sobu. Gospođa koja sjedi: mrtva priroda. Vrtni drveni stolac na kojemu si se stisnula bljedozelen je. Toliko se svjetla već slijeva po sobi; svjetla koje te umata u zlatan plašt. Sve jača vrućina liže ti koljena; na trbuhu ti se nabire suknja s plavim otiskom. Lice ti se opet natapa suzama. Podižeš bradu. Kako naučiti izraziti vlastitu patnju?

Sasvim dolje, staklar razvezuje svoju jednoličnu pjesmu, zatim se udaljava, glas ga prati poput povorke. Muha zuji u obnovljenome miru; je li to ipak osa? Podižeš ruku. Trljaš dlan o desni obraz. Brišeš vlažne obraze. Ruka ti ocrta kretnju slijepca.

Plakati bez suza. Tišina se prelijeva poput pune čaše. "Lice boli", mrmljaš te riječi na arapskome jeziku, za samu sebe, nijemu. Opipavaš si crte lica, izbočene jagodice, upale oči, ispučeno čelo koje ti ublažava pogled – čiji pogled, koje strankinje?

Ustaješ. Nosiš sjećanje poput marame od prašine zaogrnutu preko ramena. Dan se pruža pred tobom; nema najave vjetra. Zatvaraš sve prozore. Zastori u dnevnoj sobi škripe dok klize. Zamračene sobe doimaju se nastanjeno; čini ti se da čuješ šaptanje, glasove koji gmižu oko tebe, provale plača. Koji zlokobni obrednik proganja ove okrečene bijele zidove?

I zaspiš.

Četiri sata poslijepodne. Kratak udarac dizala na katu; zvuk koraka. Muškarčeva djeca ulaze: Mériem, djevojčica, za njom dječčić, Nazim. On ima najviše osam godina; njegova sestra, malo mlađa, ima ozbiljan izraz lica, izraz lica žene. Od koje su li majke ta djeca, od koje strankinje? Ponekad se to pitaš, ali znatiželja je slaba.

Ostavili su školske torbe u predvorju. Nesigurno hodaš prema kuhinji. Otvaraš slavinu. Ovo je vrijeme kada se preklapaju tolika isparavanja: miris prženoga kruha, kave s mlijekom koju ulijevaš, slatkast dah večeri koja se bliži. Zatim pereš šalice. Tvoje se ruke pokreću u sudoperu.

- Vani je sunčano, znaš.

Iza tebe, Mériem se obratila bratu.

- Plačeš, mama, to nije dobro! – šapće ti Nazim na uho.

Govori francuski kao sestra; misliš da ga razumiješ. Da je dječak bio sam, sjeo bi ti u krilo.

Ugušiti bol, večeras, u kuhinji gdje će se odigrati melodrama.

Isma

O, sjećanje, zatvaram oči na suncu, ali iz srca polutame; iza mene, lepršanje krila drhturi u golubinjaku. O, sjećanje, za ljetnih ili kišnih dana, tumaram ulicama nekoga glavnog grada; katkad su u modi duge haljine, pri najmanjem pokretu imam osjećaj da plešem, listove mi dotiče rub suknje bakrenaste boje, ponekad bijele, ili bljedoplave, kao zjenice muškarca koji me čeka; katkad golih nogu i poluotkrivenih koljena, stegnuta poprsja, osjećam se sitno, kao da iskačem iz bakrenog remena, hitrim korakom, tankoga vrata, naglo okrećem glavu, ulovim ga kako polako proučava moj nedotjerani profil; ah, to sunce, te šetnje, moje tijelo koje plovi, toliko mi se puta dogodi da lebdim u snopu okolnih pogleda.

Zagristi u jabuku, pjevušiti jureći niza stube, nepromišljeno pretrčati cestu, neki taksist u Parizu – zašto ne u Parizu! – zviždi za mnom kako sam lijepa, kava mi pali grlo dok sanjam sjedeći na terasama kafića, rijeka auta zastaje, odlazi uz mokro škrgutanje, dok ja počinjem govoriti o svemu, o mrtvome lišću koje se kovitla pod nebom u studenome, o svemu, o nekome posjetu, o svakodnevnoj brizi, trenutak prije činilo mi se da se moram žuriti, kasnim, prijatelj čeka, odsutna ili zamišljena pogleda, lica skamenjena u trenutku susreta, bezbrižno držanje, glas pomalo uznemiren – "Zaista, ti uvijek kasniš!" Niz ulica, niz neizvjesnosti između naših čekanja. Svijet se vraća u red kada se par susretne.

S dvadeset godina, mladost je još blizu, dani su nepomični, njihov je tijek neprimjetan, izlazim iz podzemne željeznice, uskačem u autobus, pojavljujem se ispred nekog kolodvora, hodam uspravno po bulevaru; s trideset godina isti obris, oči lakomije, lokva jutra prolazi, sati provedeni udvoje plodno su tlo; s četrdeset godina, lice u koje je urezana svaka sekunda tjeskobno se ogledava, hod ulicama isprekidan je zastojima, lakomost u oku postaje bistra, nebo duboko, trbuh grlice, oči su mi širom otvorene: odjeven u crno, moja mi ljubav prilazi i meni je smiješno kako se oboje neoprezno ophodimo s vremenom.

Sjećam se, o, da, sjećam se tolikih godina; jedan mig, jedan život! Hodam. Sjećam se protjecanja dana, njihova slijeda u padu ili poletu, bez glazbe, glazba titra u našim pogledima; ruke nam se pružaju i par se zagri.

Jedan mig, jedan život. Zanesena, razapinjem ga, ali već ga uništavam, zamračujem mu zore, procjeđujem lijena poslijepodneva, gasim sunce, blijedo ili blistavo, nije važno! Biram se buditi samo noću: od grebena dvadesetih godina preko doline tridesetih do klanca četrdesetih, kako znati do kojeg neba vodi taj put? Ne posjedujem više ni veo ni lice; "Isma", rasipam svoje ime, sva imena, u prašini zvijezda koje se gase.

Ugrabiti ovu ili onu noć, možda njih tisuću; oživiti svoj vijek, naš vijek, vijek naših zajedničkih čarolija.

Vani

Hajila, već šest mjeseci živiš u tom modernom stanu. Prvi put, majka i ti ušle ste pune poštovanja prema dugim i praznim sobama.

- Namještaj će biti dostavljen sutra! – najavio je domar. Njegov se veliki obris uspravio u bijelome hodniku.

Kada je nestao, zadržavši na remenu svežanj ključeva koji su zveckali, sitnim ste koracima obišle stan, počele ste od dna, sobu za sobom, cijelo vrijeme razgovarajući dosta tiho. Naprijed, inicijativu inspekcije preuzima stara Touma, a ti, Hajila, poslušno je slijediš. Ni jedna ni druga niste prišle prozorima.

- Sedmi kat, nikad ne znaš!... Neka nesreća ostane dolje! Prokleti Sotona! – gundā Touma.

Istražile ste kupaonicu, prstima pomilovale ružičastu kadu. ("Nikada nisam vidjela mramor ove boje!" odvažila si se smijući se poput stidljive djevojčice.) Ocijenile ste engleski zahod – zidovi također od ružičaste keramike – zatim sobe, na kraju dvije dnevne sobe odvojene neobičnom staklenom pregradom. Kad se domar vratio, držao je do toga da majci pokaže 'otmjenoš' – tako je rekao – nastambe: ako se prstom pritisne crveni gumb sa strane, pregrada klizi uz ljupko kotrljanje. Dvije sobe postaju jedna jedina golema prostorija!

Touma se nije doimala oduševljenom. Prije zabrinutom. Slegla je ramenima:

- Ako se dogodi da se žene nalaze s jedne, muškarci s druge strane – mislim na Hajilu, svoju kćer, kada bude primala goste (tobože se uozbiljila, pognute glave, namrštena) - čemu bi joj to moglo služiti? Kako zadržati... skromnost? - završila je posve tiho.

- Doista! – priznao je domar isprativši ih.

U dizalu, Touma je bila ushićena svim zidnim ormarima u hodniku, čudnim sustavom za grijanje, vrućim zrakom, kako je rekao domar, koji će strujati preko stropa! Vidjet ćemo!... Što se tiče kuhinje.

- Kuhinja!

Kad se vrate, u okrilju okupljene obitelji, plakat će od ganuća.

- Nikada nisam vidjela tako dugu kuhinju! Sretnice, o, moja Hajila! Sjela je na jedini stolac, preko puta sudopera, i rekla:

- Moći ćeš im ovdje dati jesti...

Kenzi, svojoj drugoj kćeri, sinu Nasseru, pa čak i starom gluhom ujaku, opisala je sudoper, zidne ormare, uređenje, balkon... sve!

- Kad vas budem posjećivala – nastavila je – ako budem, ne zahtijevam ništa više! Samo da me poslužiš jelom u toj kuhinji! Ali na podu! Imaš mjesta. Tom visokom 'francuskom' stolu sa strane dodat ćeš ipak jedan niski stol. Potreban je, makar samo za tvojega ujaka, jadnička! Ako ti dođe u posjet, kako misliš da će jesti u svojim turskim hlačama smješten tako visoko!?

Zadovoljno se smije. Briga je bila potaknuta približavanjem te brzoplete svadbe, nakon što se otkrio taj neočekivani prosac, povratnik iz emigracije. Udovac ili rastavljen s dvoje djece, koju je imao s jednom ili dvije supruge, tko zna, tko bi ga to pitao? Touma je zaključila:

- Moja će kći imati mjesta za sve u toj kuhinji! Bog blagoslovio Hajilu, moju najstariju, pogodnoga imena! Kad sam joj željela raj, kao što sam se zavjetovala na dan njezina rođenja, nisam zamišljala ovakvu kuću. Od mramora i stakla! Bog blagoslovio ljubljenog Proroka što je ovako mislio na nju.

Za vrijeme tog prvog posjeta, i nakon što ste se obje okrenule u sredini kuhinje, osmjelila si se otići na balkon. Pogled te zadivio, pogled na kontraste svjetlosti, osobito na obilje boja, koje kao da će ipak svakoga trena ispariti pod nepromjenjivim nebom: sa strane komadić mora, gotovo ljubičast, zatim površina prošarana mrljama tamnoga zelenila koje dijeli terase novookrečenih kućica; na dnu, u šarenim mjhurićima, svijetlio se minaret od ružičastih cigli.

U pozadini je Touma nastavila komentirati. Domar se vratio i drugi put pokrenuo staklenu pregradu. Još si uvijek zurila u krajolik, zaslijepljena tom nepomućenom raskoši. Prvi put vladati gradom, prestatu se osjećati kao zrno prašine u tamnici svijeta, kao uš stjerana u kut, ne više... Drhtanje koje je u tebi živjelo od djetinjstva možda će se napokon potrošiti ovdje, na ovome prozoru!

Deset dana poslije, odjevena u posve novo, konačno ulaziš u stan. Muža prati njegovo dvoje djece, koja su tog istoga dana dovedena iz

zračne luke. Otvorio je vrata; propušta te da uđeš prva. Kraljica ide naprijed; u pratnji muškarac i djeca.

Kovčezi zakrčuju ulaz. Tvoje stvari, koje ti je dan prije prenijela majka u lakiranom sanduku, spremljene su u ogromni zidni ormar.

Zadovoljno si skinula bijeli veo od krute svile i brižno ga složila. Nakon oklijevanja, polažeš ga na stolac, kao da ćeš uskoro opet otići.

U donjoj sobi trenutačno je raširen madrac koji stoji na berberskome ćilimu od čiste vune sa smeđim i žutim uzorkom. Muškarac je očito ovdje spavao, prošle dvije ili tri noći: zgužvana posteljina, pepeo od cigareta razasut blizu jastuka.

Otvaraš prozor kako bi istjerala ustajali zrak. U tebi se javlja pomisao, jasna poput sjećanja: to dvoje djece možda je začeto ovdje; godinama prije, neka strankinja, koja bi mogla biti tvoja dvojnica, možda je rodila u pustoši ovoga stana.

Bračni krevet smješten je u susjednu sobu. Mériem i Nazim stoje i gledaju te kako se žuriš: okrećeš madrace, rasprostireš prekrivače, namještaš jastuke koje si presvukla u ručno izrađene jastučnice (dio miraza koji ste sestra i ti godinama pripremale). Kad se udaljiš, djeca nastavljaju tajne razgovore, čija te živahnost prati u hodnik.

Kuhinja je natrpana visokim stolom, četirima stolcima, golemim hladnjakom, Touma još nije vidjela sav taj namještaj. Poslije će te ispitivati. Neće se vratiti tijekom prvog mjeseca.

Pokušava te nazvati, one dane kad ide čuvati kuću od Nijemca. No ti odbijaš dotaknuti telefon kada zvrči. Puštaš ga da nekoliko puta odašilje svoje isprekidano zvrčanje, prije no što stan opet utihne. Ne znaš; ne želiš!

Sljedećih tjedana, kada te dva ili tri puta suprug autom odvezao k tvojoj obitelji, odgovarala si na pitanja jednosložnim riječima. Kenza, mlađa sestra, htjela je znati dimenzije hladnjaka, njegovu marku, mogu li se iz njega izvaditi 'samoizrezane kockice leda', posjeduje li posebno mjesto za jaja, za boce... "A niski stol", dodijavala je Touma, "zar još nisi pitala 'njega' da ti ga kupi? Što bi ti još trebalo?..."

Da... Ne... Mir... Tišina... Hvala Svevišnjemu! Truba automobila čula se s kraja razrovane uličice. Djevojčice iz susjedstva, blistajućeg pogleda, crvene čupave kose, pritrčale su kako bi ti najavile:

- Požuri se, Hajila! 'On' te čeka!

Unatoč veličanstvenome 'on', polagano si se zamotala - vratila si veo od obične vune, sirov i bijeli. No ipak si promijenila stil: namjestila si ogrtač kao građanke višega sloja, prvo širokim, zatim polaganim pokretom ramena, vrata, pod nadzorom sigurne ruke. Istina, sada si nosila visoke pete – lakirane cipele s vjenčanja; hod ti je, kako više ne bi izgledao nesigurno, poprimio čari koraka koji klizi. Naklonila si se. Putem, znala si da ti se iza leđa dive susjedi koji su špijunirali kroz odškrinuta vrata.

Okupljeni dječaci šaptali su oko crnog automobila. Smjestila si se, natežući rukama zgrčenima ispod brade trokut bijele ukrašene koprene napete preko vrha nosa. Auto je krenuo. Spustila si vjeđe; napuštali ste blatnu četvrt tvojega djetinjstva. Kad ste stigli, ulazeći u dizalo, otkrila si lice. Nesvjesno si brojala katove: "šesti, sedmi"... U muškarčevoj nastambi, razmotala si *haik*, odložila si ga u isti zidni ormar kao prvi put.

Djeca koja su ostala kod kuće već su bila u krevetu ne večeravši. Nazim je u ležećem stavu tiho raspredao neku priču u nastavcima. Mériem je, očiju skrivenih pod plahtom, prigušivala kazališne uzdahe. Prekinuli su svoje tajne razgovore kada je otac prošao hodnikom.

Za vrijeme tih povrataka kuhinja se doimala još hladnijom. Vukla si se po dječjoj sobi, sjela si između dva kreveta. Nazim ti je živahno sažeo početak svoje priče. Voljela bi se ispružiti na podu, spavati između njih dvoje.

Muž je kašljao; zvao je da mu doneseš pepeljaru. Ušla si u sobu. Tu se nalazio novi krevet, od mahagonija kao i ormar. Činio ti se previsokim; je li to bilo neko prijestolje, neki podij? Ispružila si tijelo pokraj drugoga. Trudila si se da ništa ne dotakneš. U mraku, neka ti je ruka ispipavala grudi, zatim zgrčeni trbuh. Zadržala si dah. Čekala si, ali nisi spavala. Ustala si malo poslije u mraku kako bi se ispružila niže, na madracu postavljenom na istome ćilimu pri dnu modernoga kreveta.

U snu koji je napokon došao, htjela si biti drugdje, ne u sirotinjskome naselju, ne u sobi gdje su sada spavale tvoja majka i sestra stisnute jedna uz drugu, dok su brat i stari ujak vjerojatno bili ispruženi uz ulazna vrata. Ne, drugdje, izgubljena, "prepelica koja

leprša krilima", rekla bi majka, u nekoj spilji ili u srcu nekoga tamnog mora.

Počelo je prije tri mjeseca; otprilike tri mjeseca prije drame. Tvoj prvi tajni izlazak.

Je li to zbog bebe koju nisi imala? Koju nikada nećeš imati. Sve te dane majka te mučila. Sada je dolazila doista rijetko i uvijek nakratko, na povratku s čuvanja kod Nijemca.

- Zamoli 'njega' da te odvede liječniku! Nemoj čekati da bude prekasno!

Zašto prekasno? – htjela si uzvratiti. Ali nisi odgovorila. Kako reći da je 'on' bio taj koji je odgovoran? Na kraju si priznala Kenzi:

- Mislim da je 'podvezan'!

- 'Podvezan'? – uzviknula je mlada djevojka.

"Ja sam još djevojka", htjela si dodati; prešutjela si priznanje. Tvoja je sestra tako mlada. Ne smiješ je povrijediti. Riječi pošteđuju nevinost; katkad je pogode u srž.

Kao i obično, Touma se jadala:

- O, Sidi Abdelkader el-Jilani!... Napravio si budale od mojih kćeri, uopće nisu lukave! O, jadna ja, nesretnica, o, ljubljeni!

Stid ti je lice razvukao u osmijeh. Prstom si vrtjela tešku pletenicu u kosi. Slušala si. Šutjela si.

Jednoga dana, dok je Touma odlazila nakon što je izgovorila svoju tužaljku, ti si odlučila da ćeš uskoro prijeći prag. I to sama! Zamotana u veo od bijele sirove vune, onaj koji se činio iznošenim. Toliko je služio Kenzi! Kada je pratila majku na posao, kada je nosila vjedra i lonce ispod napuhnutih rubova tkanine, trebalo je prije svega paziti da ne saznaju susjedi!

Naime, kad se vratio, Nijemac je primao goste. Dan prije, Touma mu je sve pripremila: pravi kuskus miješan rukom, za zimu osušenu ovčetinu kuhanu u začinjenom umaku s domaćim očišćenim povrćem. Susjede nisu smjele naslutiti! Ponašale bi se prema majci i njezinim kćerima kao da su 'kuharice', kao da su 'sluškinje kršćana'.

Touma je objasnila svoje bezbrojne obiteljske posjete. "Velika obitelj", izjavila je hvastavo, kako to čine izgubljeni ogranci plemena. Taj je veo s izlizanim resama skrivao Kenzu, kad je išla k Nijemcu, taj veo koji stvara obris starice ili seljanke. Osobito kada žena nosi papuče, na stopalima zamotanim u guste čarape.

Sjetila si se *haika*, papuča, i negdašnjeg uzbuđenja u sestrinom i tvojem ortaštvu. Tebe, koja si obećala ponoviti laži koje je izmislila Touma.

Toga dana vadiš veo od bijele sirove vune, presavijen četiri puta. Polažeš ga na stol u dnevnoj sobi, tamo gdje se nikada ne jede, gdje djeca ne smiju sjesti, gdje je muž samo jednom primio svojega kolegu 'direktora'.

Kao da si se s tom tkaninom spremala ispeći laž. Kao da ti je veo u svojim naborima čuvao idući dan. Tvoj bijeg.

'Izići' ćeš prvi put, Hajila. Nosiš papuče od jučer, na glavi ti teška vuna; na potpuno pokrivenom licu, samo je jedno oko otkriveno, rupa potrebna da bi te mogao voditi taj pogled pokopane žene. Ulaziš u dizalo, izići ćeš na punu ulicu, tijela sputanoga pod naborima teškoga vela. Vani ćeš hodati posve sama.

Oko u crnome trokutu gleda desno, lijevo, ponovno desno, zatim... srce počinje lupati ispod vunene tkanine, ruka odjednom malakše, manje živčano stišće veo ispod brade. Moći pustiti rub sukna, gledati, otkrivena lica, i čak okrenuti glavu prema nebu, kao s deset godina!

"Ali zaboravljam se, o, Svevišnji! Ali postajem pijana, o, moj mili Proroče! Zaustavljam se, onda idem naprijed, klizim u plavetnilo, polijećem... o, udovice Muhamedove, pomozite mi!"

Vatrene riječi molitve gase se u tebi. Ulica se strmo uspinje; svjetlosiva visoka pročelja kuća gotovo se dodiruju na obzoru. Penješ se. Na jednome skretanju pojavljuje se more. Nijedan prolaznik ne postavlja se između te pojavnosti i tebe. Bezdan pun očekivanja; toliko ga je voajerki prije tebe zacijelo došlo potajno promatrati. Tvoj duh plamsa.

Netko iza gurne te. Slediš se. Zakrčuješ put. Ne okrećeš se. Onda kročiš u stranu; istražuješ obzor. Je li dolje isto ono more koje vidiš s kuhinjskog balkona? Evo ga sada, ogromna bara, istovremeno blizu i daleko.

Nastavila si hodati; silaziš. Ići naprijed sve do ruba ponora. Iskušenje da se baciš unutra: prevaliti se kako bi lebdjela u tome beskraj, licem u lice s obrnutim beskrajem neba. Otvorenih očiju, zanesena tijela. Grad u daljini pretvorio bi se u blještavu mrlju, u uzletjelu prašinu.

Bezbrojne oštrice mačeva svjetlucaju na plavetnilu. Hodaš, Hajila, okupana u svjetlosti koja te nosi. Koja te kleše.

Obuzela te neka smetenost. U napućenoj ulici na koju si nepromišljeno izišla, ispituješ nebo. Slijepo nebo. Sa strane, neka golema zgrada, skladište ili napuštena kuća... "Što bi bilo kad ne bih pronašla put nazad?..." Boriš se protiv zaluđenosti i njezinih udaraca, radiš polukrug, ti...

Manje od sat vremena poslije, zadihana zato što si gotovo trčala kao u nekoj potjeri iz noćne more, stižeš do kuće u kojoj stanuješ. Zaustavljaš se tek ispred rešetke dizala; predvorje je širom otvoreno.

Domar je proučio tvoje lice bez vela. Pozdravio te. Nisi odgovorila. Rekla si sama sebi, posramljena pa ponižena, da se pozdravljanje muškarca vani kažnjava.

Kada si zatvorila vrata stana, dašćeš. U predvorju opet slažeš tkaninu. Spremaš je u zidni ormar.

Djeca su pozvonila malo poslije. Mériem je pjevušila. U Nazimovim sivim očima, kad si se poslije nagnula da mu priđeš, pronašla si boju lučkog nasipa; prisjetila si se svojeg položaja, kipa pokrivenog suknom. Na to sjećanje srce ti luduje.

U drugoj sobi suprug je kašljao. Vjerojatno je ispružen na krevetu od mahagonija. Zove da mu doneseš pepeljaru. Pružaš svoje tijelo uz njegovo. Trudiš se da ništa ne dotakneš. U mraku, neka ruka ispipava tvoje grudi...

Soba

Vrata ostaju otvorena; zatvaraju se točno prije grohotnoga smijeha – ne onoga koji razvlači usne, već onoga koji tresu cijelo tijelo, ruke poput lijana koje se pružaju, noge gole sa stopalima nimfe, nožni prsti koji se šire, lice u zanosu. Vrata se zatvaraju tiho, žustro. Vrijeme se zaustavlja. Dugo poslije putovanja snovima i nemirima, vrata se opet širom otvaraju. Ispružena, nakon što sam toliko plovila, izranjam na površinu jutro. Evo me, poput sitnog pregiba između valovitog blistanja noći i kovine novoga dana.

Niz mjesta. Vrata su se zalupila usred dana. Tijela nam se grle polagano u očaju, lica okrenutih prema ramenu drugoga, onda se strast smiruje. Nestaje mrak koji se ušuljao između nas. Krila vrata opet se oprezno otvaraju, na postaji sljedeće večeri, točno prije no što se gasi svjetiljka, točno prije no što nas opet pokrije posteljina.

Golih prsa, raščupane kose, muškarac je izišao, čujem kako se vuče umornim korakom, još uvijek ranjiv. U kuhinji, hoda, otvara slavinu i pije. Protežem noge; naslada u iščekivanju užitka poslije užitka, u nastavku koji lomi udove, koji razgibava zglobove. Oči mi se hvataju za okvir vrata živoplave boje, prate njegov četvrtasti rub, dok mi se rebra, grudi protežu. Laktovi, potpuno ispruženi, otkrivaju svoj žilavi prijevoj. Vrata se opet zatvaraju; udaljenost između mojega ležećeg tijela i muškarca koji stoji nestaje. Munja prije skamenjenosti iščekivanja.

Zatvorena granica prema svijetu. Iza nje počinju svi hodnici, bića se dižu ili komešaju. O nas se pleće vrijeme, vije se prostor, cvijeće nam se stvara u punim dlanovima.

Nikada nije bilo zastora. Zbog zaborava ili, poslije, zbog prezira. Zastori, promatrani s ulice, lažu aludirajući na pustenu ložnicu: u unutrašnjosti, rub im dotiče sag čim njihova lakoća zadrhti duž bezličnoga prozorskog stakla. Ako su zastori koprenasti, sve krajolike čine dalekima.

U većini kuća u kojima smo stanovali, prozori su bili bez koprene, satena ili plisiranog tafta. U većini naših soba, karniša je bila od

potamnjele bronce; od običnog drva bila je na drugim mjestima. Jednom smo kupili prečku od bakra, u zoru je svjetlucala; tek što sam otvorila oči, netremice sam promatrala svjetlucanje koje je odražavalo to zlato... Jednoga smo jutra zajedno promatrali metal i... – sjećanja naviru – njegov nam je sjaj osvijetlio ispružena tijela. Pitala sam je li potrebno napokon objesiti zastore.

Odgovor nije bio važan. Prozori koji su nakon toga gledali na naš krevet ostali su goli. Mrkocrveno miješanje jesenjih boja; jutra u prosincu kada zagrljeni ljenčarimo; razbacanost ruža, bljedoljubičastih odsjaja, jorgovani kišnoga travnja. Široki prozor za nas je kušnja bistrine; okrećemo se. Vjeđe nam se sklapaju.

Opet omotani na ležaju, čekamo, zvučni poput školjki. Utjeha oblika: vrat od bjelokosti, opalni sjaj ramena, koljeno odjednom malakše, djelić jagodice pretvara se u pulpu, zjenice plivaju, vezane ruke miču se kao bez zglobova, nokti gube sjaj, blijede boje fuksije.

Preko puta, prozorsko staklo suprotstavlja nam svoju izdržljivost. Da uklonimo staklo, prskalo bi nas plavetnilo. Okrećem glavu na jastuku, osjećam hrapavi obraz moje ljubavi, oči mu se sklapaju i, u novoj navali koncentracije, naša se dvostruka slika učvršćuje u meni.

Putujući preko gologa prozorskog stakla, svjetlo nas preplavljuje beskrajnim oblačićima. Malo-pomalo tonemo u san. Vlada odsutnost.

Polagani pad, propadam. Cijelo vrijeme spuštenih vjeđa. Razvaliti stan, sve osim najbližega zida. Iznemoglost nam donosi neku sabranost. Kameni pogled.

Rušenje se produžuje. Gornji dio tijela savija mi se, jedno mi se rame zanosi, ruka napinje mišiće. U pažljivoj strasti, improvizirati prolazne položaje, gnječiti zglobove; zamišljam svijet kroz trepavice.

Savijamo vrat za prvi bezdan. Ritam koji se ubrzava: topot gole žudnje, naglo zaustavljanje. Opet zajednička potraga. Tijekom žara koji slijedi, ne mogu zaboraviti zid preko puta, sa svjetlucajućim pločicama. Izmorenih sljepoočnica, kao da grebem ekran snova koji su oživjeli iz djetinjstva.

Kada sam prvi put ušla u zabačenu sobu, činilo se da me čeka za novu bračnu noć. Nije da je bilo te slavljeničke vreve kad se mladenka ukoči, nalik idolu koji sjedi na prijestolju među voajerkama. Ali soba je prethodno bila oprana jakim mlazovima iz susjednih izvora, ovčje kože bile su bačene na pločice; madraci su bili

postavljeni uza zidove. I dok sam se skidala kretnjama nove supruge, osjećala sam pretke kako nas nevidljivi vrebaju.

Uživali smo stotinu, dvije stotine noći prije; nijedna nije bila puna tako teške ozbiljnosti. Majčina nam je ruka postavila uljanicu blizu glava. Gdje god smo poslije spavali - hotelske sobe, anonimne sobe – prenosili smo komadiće vapna te bračne noći. Strogost mjesta proturuje neku tajnu.

- Isma, ovdje sam se rodio! – počne muškarac.

- Prastari krevet od bakra, jako visok, više ne postoji! - uplete se majka, koja nije čula priznanje, koja ga je prozrela.

Okreće glavu prema meni, svojoj snahi, koju nikada ne imenuje.

- Navika je bila... – (ispričava se) – djeca ispod, roditelji iznad!

- Pričvrstili su kolijevku ispod visoke grede – prisjeća se muškarac čiji se glas ori do drugoga kraja.

- Ovi madraci čekaju da donesete namještaj za spavaću sobu! – izjavi gospođa. Odlazi.

- Naravno! – mrmljam zamišljeno.

Kako reći da nećemo posjedovati ni krevet, ni komodu, ni noćni ormarić? Nećemo kupovati. Naša će se tijela seliti s jednoga mjesta na drugo, bogata ili siromašna, prema prilikama.

U polumraku zid mi se činio ispucanim. Vadim ruku ispod pokrivača; opipavam ga. Muškarac spava, noge su nam isprepletene. Jedan na drugome, madraci koji nam služe kao bračni ležaj nedavno su bili zamijenjeni. Uzbuđujem se pri pomisli da ćemo toga ljeta na njima ulegnuti reljef, da će u toj pomno pripremljenoj vuni naša tijela udubiti trag nježnosti. Sljedećih noći, suprug bi me pribio uza zid. Cijelu jednu bijelu zimu, boravili smo u toj kući.

U pospanosti buđenja, dok čujem glasove rođakinja predanih kućanskim poslovima u dvorištu, odvajam se od svoje ljubavi. Obasipam ga milovanjima. Svlačim ga – spava li? Skrивam glavu pod njegovo rame, gubim se u vrhuncu koji iznenada dolazi. A džezva za kavu pjeva dolje, u dvorištu. Tijelo mi se isteže ili savija, oči ostaju otvorene.

Oslanjam se na pregradni zid da siđem: prostor između kreveta i zida uzak je. Šćućurila sam se kod muškarčeva uzglavlja, dotaknula grudima lice blještavih zjenica. Otkrivam da sam puna suosjećanja, kao da na obalama tog usporenog prijepodneva ostaje nazočnost

matrone s podočnjacima, one koja je mrmrljala: "Ovi madraci... čekaju namještaj iz vaše spavaće sobe!"

Te večeri, suprug me gurnuo na pregradni zid. Možda zbog nepodnošljive vlage, puhalo je jugo. Jugo koje je bjesnjelo čitava tri duga dana. Zaslone prašine odvajah su bića i stvari; struja zraka poticala je neku vrstu zlovolje.

Noći propuha, nelagode: kvake zvekeću, kanta uz prasak pada u dvorištu. Djevice širom otvaraju mutne oči, trgovci prestaju hrkati, žabe krastače stišavaju se. Trenje vodenoga mlaza ustraje, u slabijem lomu. Vjetar nam izolira sobu. Zidovi se produžuju.

Luk naših tijela koja posrću; mačka mjauče na terasi, nedaleko uzdiše neka matrona. Trenutak milovanja, ruke nam se raspleću. Vani galopira oluja.

Sklopčam se i zaspim: muškarčeve me noge traže. Ujutro je vjetar popustio. Otvorivši oči, sanjarim, očarana bjelinom kuta ispred mene.

"Kakva noć!" žalit će se kućne pomoćnice kad im se opet budem pridružila. Za sada ne želim izići iz sobe; želim se poput kukca ugurati s druge strane kamenja, zaboraviti nevrjeme.

Ležim okrenute glave, kose u palminom vjenčiću, vrata istegnutog u konveksnoj liniji prema ležaju bez jastuka. Na licu užitak ne ostavlja nikakav trag; pospanost ne odašilje svoje hroptanje. Izmučeno tijelo; spuštene vjeđe mogle bi ga odati... Nije li to samo san sa svojim trzajima? Usne drhte, neki se jecaj guši.

Vitke ruke neodlučno se podižu, pa opet padaju kako bi oblikovale mali zaljev oko lica. U tome neredu otkrivaju se grudi; pojavljuje se profil voštanih crta, s čela kapa znoj.

Otvoriti oči: svaki ud lebdi, opuštaju se mišići na leđima, jagodice se zaobljuju poput različitog zemljanog posuđa, ramena se ugibaju, a svaka ruka svakim prstom prebire glazbu za gluhu odalisku.

Na sredini stropa ljulja se lampa, poput krhke mrlje u unutrašnjosti alabastra.

Muškarac spava. Proučavam ga, potom se odijevam: idem se pridružiti rođakinjama u dvorištu.

Vani, gola

Hajila, drugi si put pobjegla nekoliko dana poslije. Suprug te odveo k obitelji, u sirotinjsko naselje. Ovoga je puta ušao s tobom; svima je zaželio "ugodan kraj posta". Vidjela si kako pruža novčanicu od sto dinara Nasseru, tvojemu mlađem bratu, koji je oklijevajući trpa u džep. Skrenula si pogled. Djeca, koja su ostala u autu, zacijelo su nestrpljiva, okružena dječurlijom iz uličice.

Muškarac, koji je vozio u tišini, na povratku je promijenio put. Zbog Mériem. Postavila je neko pitanje svojim strogim glasom, preozbiljnim za svoj uzrast. Opazila si da auto usporava u jednu ulicu.

Gledaš. Okrećeš glavu prema stražnjem staklu. Krajolici – bijele kuće, terase koje gledaju na komadiće metalnog plavetnila – neumoljivo se povlače. To ti stvara neku vrstu vrtoglavice. Zatvaraš oči. Muškarac i njegova kći na prednjim sjedalima vode miran razgovor, nalik gostima koji sjede za stolom pred šalicom čaja. Slušaš izmjene glasova, stanke istaknute brujanjem motora.

Razumiješ nekoliko mrvica francuskog. Od prvoga dana, skupa s kovčezima, donijeli su taj jezik, čija ih finoća štiti.

Opet otvaraš oči. Pred tobom se pojavio park. Otrcani vrt, trokutast, s visokim klupama vidljivima s ceste. Auto se zaustavio na raskršću. Netremice promatraš automatsko smjenjivanje žmigavaca. Oči ti se okreću prema parku.

Na jednu je klupu upravo sjela žena, ispred nje dječja kolica. Naginje se, ruke joj podižu bebu: pogledi vam se sučeljavaju. Njezine ruke, posve gole i ispružene, nose teret, kao da će ga baciti prema nebu; lice neznanke širi se u velik osmijeh. Radost joj se očitava na licu uokvirenom crvenom kosom. Beba se koprca, žena se smije, ispružene se ruke spuštaju, kada...

Nagli polazak. Automobil skreće udesno. Smijeh, dijete u zraku, vrt, sve odjednom nestaje... Gledaš pred sebe: muškarčev vrat, glave Nazima i Mériem pored njega. Kažeš si jednom, dvaput:

"Kosa, crvena od kane... To nije bila Francuskinja!" I sanjaš:

"Bez vela, vani, dok voliš svoje dijete!" Nastavljaš:

"Bez vela, vani, dok..."

"Bez vela, vani..."

Antifona te proganja do dizala, pa u predvorje; vrata su se zalupila za tobom, dok slažeš na dva, na četiri, na osam dijelova veo za svečane dane. I spremaš ga.

Nazim te u kuhinji moli:

- Mama, ostat ću s tobom! Ako me 'on' zove, reci da učim arapski!

- Da, ljubavi moja, Bog te blagoslovio!

Smješka se. Naviknuo se na izraze blagoslova. Ne razumije ih. Prima ih gotovo jednako kao poljupce.

Samo on napreduje u učenju očeva jezika. Mériem razgovara samo s ocem i bratom. Kada joj postaviš pitanje, dok je poslužuješ za stolom, odgovara kimanjem; diže pogled prema tebi koja stojiš, s izrazom očite odsutnosti. Ali zato je Nazim stao marljivo ponavljati tvoje riječi. On te voli. Tako da, hvala Bogu, ne govori arapski s očevim naglaskom, onim naslijeđenim iz pograničnog grada koji je napustio prije najmanje dvadeset godina; naglasak koji jezik čini ukočenim, naglašavajući dentale, gutajući velare. Arapski koji ne zvuči poput tvojega i, pojedinost koju muškarac nesumnjivo duguje svojim lutanjima, jezik koji sve stavlja u muški rod.

Prisjećaš se prvoga puta kada ti se obratio – okrenula si glavu u potrazi za sugovornikom: bila si gotovo poput duha!

Nazim nježnim tonom slovka riječi, s prizvukom nepčane jednostavnosti, koja pripada tvojoj obitelji, majčinim susjedima, tolikim drugima. Postepeno kako napreduje, dobivaš komplimente. Primaš ih skromno; suprug pristaje uz tvoje mišljenje i netremice te promatra dugim pogledom. Tvoja se nazočnost u tome stanu može tako potvrditi: bila si odabrana a da to nisi znala, kao stalna učiteljica, 'nastav nica Hajila'.

Neznanka crvene kose smijala se! Podignuti prozor spriječio te da je čuješ. Večera krčka u loncu; Nazim te slijedi od sudopera do stola. Postavlja tanjure, jedaći pribor, imenuje svaki predmet na arapskome; strpljiva igra posve vas zaokuplja; govoriš si da se vani žena nastavlja smijati.

"Kosa crvena od kane... To nije bila Francuskinja!"

Rečenica živi u tebi, dok poslužuješ tri gosta. Kada odlaze, žuriš se, jedeš stojeći; pomišljaš: "Hinim da jedem!..." Više ništa ne možeš progutati. Padaš od iznemoglosti. Polagano pereš posuđe, brišeš ga, laštiš. Nazim, koji je potajno stigao, bosonog, šapće s vrata:

- Mma!... Dođi!... A priča?

Smješkaš se.

"Kosa crvena od kane... Bez vela, vani!"

Obuzeta sjećanjem na park, otkrivaš jednu izvjesnost: "Sutra, drugi put!"

Kada šćućurena blizu djece čuješ muškarca kako zove, kako traži pepeljaru, kako čeka, pridružuješ mu se, zgrčena dopuštaš da te dira. Ponovno na madracu, na podu, zaspiš ponavljajući nježno poput utjehe: "Sutra, drugi put!"

Dok toneš u mrak, još uvijek vidiš neznanku crvene kose kako se šepiri u središtu parka, ozarena lica.

Iskrsnuvši vani, osjećaš pogled domara na leđima. Silaziš niz prvu padinu prve ulice. Zaustavivši se ispod nekoga balkona, dolaziš k sebi. Neka beba iznad očajno kmeči: tiho je preklinje prigušen djevojački glas; sestra, bez sumnje, ili premlada majka. Iznenadno gugutanje čistoga glasa orijentalne pjevačice koji se razliježe iz dubine sobe:

*Ljubav svu ja sam upoznala
u svojoj ljubavi!
Vrijeme sve ja sam proživjela
u svojoj ljubavi
za tebe!*

Kučkin sine, ulazi, ne mogu izići! Umukni, umukni - gundā mladenački glas s balkona, dok violine iz orkestra zamjenjuju pjevačicu.

Počinješ opet normalno disati. Otkada si zalupila vrata, grize te strah, kao da je riječ o tvom prvom bijegu. Vadiš maramicu ispod vela; brišeš si vrat, čelo, obraze. Nije vruće, unatoč bljesku svjetla. Neki lahor pokreće igre sjena na zidovima. Iza šalaporke, netko grije čajnik, ulijeva svježu mentu. Napuštena ulica; gotovo seoski puteljak. Dijete na balkonu smiruje se; mora da je ušlo u sobu. Pjevačica s radija tiho je nastavila sa svojom jednoličnom pjesmom:

U svojoj ljubavi... za tebe!

Neznanka, posve blizu, iznad tebe, pjevuši promuklim glasom; to je bez sumnje majka ili dadilja. Prati pjesmu, sjedeći možda na samome podu od kamenih pločica. Ti misliš na tu bliskost; razvedrena nastavljaš put.

Hodala si u sjeni; ideš na sunce. Kad bi ti zrake obavijale ruke, doprle pod pazuha, kad bi... Ispod iznošene vune *haika*, tvoja je haljina od bljedoljubičastog pamuka izrezana do grudi, s rukavima podignutima iznad ramena; odabrala si je zbog nabora koji padaju do pola lista, koji ti dopušta da nesputano hodaš.

Ruka ti opipava tkaninu.

Izišla si na cestu krcatu automobilima, prepunim autobusima koji se guraju u suprotnome smjeru.

"Prelazim tu... Poslije!"

Koncentriraš se. Naglo potrčiš kako bi prešla cestu. Auto usporava i škripi. Uvreda nekog muškarca nakon koje slijedi smijeh. Ne okrećeš se, prestrašena od zbunjenosti. Zalaziš duboko u uličicu između redova kuća s vrtovima koje opasuju visoki zidovi. "Poslije!..."

Tu čvrsto odlučiš: "skinuti veo!" Kao da želiš nestati... ili eksplodirati!

Poslije skretanja, u napasti si da se pomakneš na sjenovitu padinu. Odjednom nema nikakvoga prometa; kao da se, u tome skrovištu samoće, mota klupko proljeća. Duboko dišeš. Dvije ili tri privatne kuće, okružene zidićem, prekidaju niz zgrada.

Na prašnjavome križanju, dva dječaka od desetak godina, u kratkim hlačama i špagericama, dolaze do tebe. Zure se, ne opažaju te. Jedan se na trenutak okreće, nehajno; drugi na glavi ukočeno nosi košaru prekrivenu rubljem.

Vuna vela klizi ti preko kose dok usporavaš korak; predočuješ si vlastiti obris, oslobođene glave, crne duge kose. Pletenica koja je naborala tkaninu strši. Nešto ti poskoči u prsima. Ruke ti idu prema vratu, podrhtavaju:

"Vani... o, Bože! O, mili Božji Poslaniče!"

Hodaš, skakućeš. Iznenadna glogova živica, mogla bi je prijeći hitrim korakom. S druge se strane jarak proteže duž dosta visokoga zida: moći pogledati dolje poput znatiželjne vragolanke! Noga ti zastaje; kratkim pokretom plesačice, treseš jedno rame, drugo:

odjednom ti vuna pada na bokove, otkriva ti prsa. Vuna mrtvačkoga pokrova.

Tkanina ti je sada skupljena oko struka. Noga ti ostaje na mjestu, druga poduprta na uzvisini. Srce ti lupa. Desna ruka zatim vuče sukno, pretvara ga u hrpicu koja visi do tla. Opet ideš naprijed, samo jedan korak: zaustavljaš se ispod nekoga drva. Napada te obilje mirisa: glog sa živice, pa divlja trava koju ne prepoznaješ. Okružuje te mnoštvo mirisa, blagih ili oštih, mnoštvo te mirisa svladava...

Tvoje marljive ruke napokon slažu veo: na dva, na četiri, na osam dijelova. Lokva sunca raširila se: navaljuje u uličicu. Sprijeda se okrenuo jedan od dječaka koji se opet pojavio; gotovo da te nije pogledao: tebe novu, koja se upravo pretvaraš u neku drugu ženu. Nastavlja hodati, njegov te drug okrzne i udaljava se zviždeći: morao te vidjeti sleđa, ponijet će sa sobom tvoju sliku, sliku tvoje otkrivenosti.

Stavljaš *haik* ispod ruke: ideš dalje. Čudiš se sebi kako već prvi put hodaš okretnim korakom na pozornici svijeta.

Uličica ocrtava druge zavoje. Slobodnom rukom dotičeš pletenicu na potiljku, provjeravaš kapicu koja ti drži kosu... Ne želiš se žuriti, izložiti ćeš se pogledima tolikih stranaca, svih tih koje će ti Bog staviti na put! Nešto dalje, ljudi stoje u dugome redu: dućan se čini zatvorenim, ali metalni su zastori na prozorskim staklima podignuti. Svi, muškarci i djeca, kao ukopani u pasivnome strpljenju čekanja, hoće li oni preuzeti, kada im se približiš, sumnjičavu ulogu svjedoka, ulogu voajera? "Hoću li nastaviti hodati? Kako da se usudim proći pored njih? O, Božji Poslaniče..."

Automobil se u punoj brzini pojavljuje na raskršću. Namještaš se; koristiš se tom prilikom kako bi prešla na drugu stranu, kako bi izbjegla red okruglih očiju. Kamo sada ići, o, Božji Poslaniče?

"Vani... i gola!"

Preplavljuje te uzbuđenje. Prelaziš križanje. Na brzinu sastavljaš popis onih koji bi te prepoznali da se nalaze u tome redu. Čekaju li krupicu, mlijeko u tetrapaku?... Pokušavaš zatomiti paniku:

"Muškarci u mojoj obitelji, ujak, brat, tri rođaka s očeve strane koji dolaze jednom godišnje s daleke farme, svi bi oni s poštovanjem skrenuli pogled, mislili bi da me suprug natjerao da skinem veo!"

Tvoj duh traži:

"S Njegove strane, tko me poznaje?... Djeca, roditelji, ne, samo on!"

Podrugljivo se smiješ:

"On?... Gola, ja sam Hajila, posve gola!"

Okrećeš glavu, kao žena iz parka, jučer... Željela bi je pronaći. U kojem smjeru krenuti? Orijentirati se znači prisjetiti se; čega bi se ti trebala prisjetiti?... Okrećeš se desno, lijevo; posvuda uličice. Izbjegavaš šetališta, bojiš se automobila, prepoznaješ prilaz neke bolnice. Vjerojatno si onamo dolazila kao mala, za vrijeme očeve bolesti.

"Izići gola!" pomišljaš. "Evo, vraća se djetinjstvo! O, crni kamene iz Meke! "

Zamalo si osjetila kako se gušiš!... To je samo opijenost.

Stižeš pred neko jezero zelenila; nije to park od jučer, onaj koji si vidjela iz auta, to je pravi vrt, namješten u nekoliko razina. Ulaziš, zadiviš se. Procvjetale živice, vijugavi puteljci, s bijelim šljunkom, klupe koje čekaju ispod lugova, stube s rukohvatom pokrivenim ružama: krajolik svečanosti, pripremljen u čast mlade koja se mora pokazati. Na taj način televizija prikazuje život drugih u tuđini!

U jednome kutu sjedi neki par. Djevojka prekrivena, napola okrenuta, ostaje pognuta ali otkrivena lica, bez vela. Oči i usta napadno su joj dotjerani. Muškarac je obuhvaća oko ramena i tiho joj pripovijeda, kao da je poučava. Djevojka crnog pogleda rastreseno te gleda. Udaljavaš se: danas si ti prolaznica!

Vidiš dakle sebe kako hodaš dok te gleda prekrivena djevojka. Zaputiš se u neki drugi drvored. Kada bi mogla sjesti. Grad bi se pružao pred tobom, more bi bilo vodoravna naslaga na obzoru, kao jučer. Sjedaš. Cedar ti nudi sjenu. Ljudi prolaze: prva grupa, dvije ili tri druge za redom. Nalikuješ nekoj fotografiji iz albuma. Na uglađenome papiru. Drvo iza tebe ublažava sjaj tvoje slike; tako se nadaš. Ne možeš gledati. Ne usuđuješ se gledati. Napeta si. Ne spuštaš pogled. Tražiš obzor. Šumica geranija priječi ti pogled. Ništa se ne zbiva. Tvoj je veo složen u hrpicu na koljenima; stićeš ruke, jednu na drugoj, kao na nekoj ceremoniji gdje se svaka gošća koči.

Prolazi neki starac; toga mu je besprijekorno bijela; krunica u uzdrhtaloj ruci, njegovi te prsti okrznu u prolazu, odaje njegovu slabost ili neku nemoć. Lice ti je ustreptalo: zbog sijevanja senilnih očiju koje se zatim udaljavaju. Drugi se obris približava, zar će se svi

muškarci izredati? Zar će svi oni svojim oštrim pogledom probosti tvoju sliku?

Ustaješ; istoga ti je trenutka žao što si to učinila, ali prekasno je. Pronaći klupu u drugom drvoredu! Ništa. Treba hodati. Vani se može samo hodati: ne može se šetati, ni trčati, ni srušiti na zemlju. Da si zadržala veo, barem bi se šćućurila; opazili bi bjelkastu hrpu na samome tlu. Ne možeš se smijati poput žene od jučer. Ona je držala bebu u rukama. Imala je dječja kolica. Počinješ žurno zamišljati, kao u navali vrućice: "Da imam bebu, bi li mi muškarac dopustio da iziđem i odvedem dijete u park? Smijala bih se, zaboravila bih: zavidjela bi mi zarobljena neznanka koja bi prošla u autu!... Ja nemam crvenu kosu obojenu kanom, ali... "

Izišavši iz parka odlučiš se uspjeti nazad na šetalište. Pronaći ćeš put. Zar je povratak nužan? Dan ne popušta, beskrajan dan. Onda sunce blijedi. Vjetar je sada više od lahora. Podiže prašinu. Nepresušna svjetina zakrčuje ulice. Vraćaš se na uzvisinu. Hodat ćeš satima, mučit ćeš se, naći ćeš.

Nakon dugih minuta, prisjećaš se kućne adrese: to je stambena četvrt na gradskim brežuljcima. Smiruješ se: kao da je to jedini 'sezam' pomoću kojega možeš pronaći put, ulaziš, potajno, u mračni hodnik zgrade; uzdrhtalih ruku, namrštena lica, sklapajući oči od očaja, stvarajući u toj tami vlastitu, opet se zamataš u *haik!* Vani, evo te opet, utvare, a sivkasti gnjev opet savija krila pod bjelinom sukna.

Ispod vunene tkanine, ruke ti se stišću kako bi bolje namjestile sićušni trokut koji otkriva oko. Opet anonimna, pronalaziš glas; gundáš zlovoljno neke niske kletve protiv svijtu, protiv same sebe, protiv života... obraćaš se nekome mladiću. Osornim tonom navodiš adresu muškarčeva stana. Prolaznik ti živahnom kretnjom pokazuje smjer. Udaljava se; odjednom susretljiv, možda zato što je odgonetnuo da si smetena:

- Da, – precizira – još deset minuta uspona, ali možete i autobusom!

- Hvala, sine!

Blagosloviš ga, toplo zamotana.

Odjednom si kažeš, ispunjena smijehom koji pročišćava, da svaka prekrivena žena ima jednoga oca, jednoga muža, ali mnogo, mnogo sinova! Muškarci, vani: "Svi, moji sinovi!" Zatekneš se kako tražiš

uvrede, besramne riječi, ti, koja si prije nekoliko mjeseci osuđivala sirov govor susjeda!

"Neka me čuvaju udovice Proroka, neka se sveta Rabea založi za mene na onome svijetu! Kletva me ispunjava, u mene se uvlači nesreća naboranoga majmunskog lica! Neka me zašтите udovice zaogrnete u bijelo, neka svi mirisi Kaabe oko mene naprave obruč, neka..."

Pola sata poslije, prolazeći pored domara, pogneš glavu. Zatim se zaustavljaš ispred dizala koje se ne spušta odmah. Iza tebe, čuvar te odmjerava. Opaža zgužvani veo u koji si zamotana; zamišlja sastanak, zagrljaje. Možda se prodaješ, kaže si on!

U dizalu koje se uspinje, otkrivaš lice. Vuna ti klizne na ramena. Nakon što si zatvorila vrata stana, ne spremaš sukno u zidni ormar. Uvučenoga vrata u taj mrtvački plašt, padaš na madrac, na podu, u spavaćoj sobi.

Onda ulaziš u kupaonicu. Razodjevena se umačeš u kadu koja se pari. Promatraš tijelo u ogledalu, duha preplavljenog slikama izvana, vanjskim svjetlom, onim vrtom koji kao da je s televizije. Drugi i dalje prolaze dolje; ti ih oživljavaš u vodi koja se zrcali, kako bi stali u povorku doista gole žene, nove Hajile koja te hladno i drsko gleda.

Velovi

Često kupujemo odjeću prema dogovoru. Potreba ili žurba poljuljaju naš nehaj. S nabavljenim ogrtačem, s parom lakih cipela ili mokasinki koje smo isprobali, nakon što smo stavili najlonsko rublje u torbu, žustro napuštamo trgovinu. Sljedeće se večeri samodopadno promatram u ogledalu:

- Sviđa li ti se kroj ove bluze?
- Tkanina je preslaba, šteta!

Tjeskoba posjedovanja: pripiti saten ili lan uz obline i uglove tijela, ili ga pak omotati valovitom, širokom svilom. Zaključak uljudnoga očajavanja; vatreno poljubim svoju ljubav:

- Posve sama ne bih kupila ovu haljinu!

Zahvaliti onako kako to čine uzdržavane žene robinje! Igra. Odjednom želim izići, unatoč zimi. Moram lutati, osloboditi to bezrazložno uzbuđenje. Tijelo mi se lagano kreće, haljina mi je nova, crveno mi pristaje, oštro proljetno jutro grize mi obraze! Bocka me sjećanje na prethodnu noć; ovjenčava me zlatnom nevidljivom prašinom. Postoje li neizbrisive boje u srži uzbuđenja?

- Otvori ormar, pusti me da ti odaberem pulover!

Plaštevci od flanela, krepa ili sukna: odijevamo ih, prekrivamo se da se pokažemo drugima! Zar bi se tajna – koja tajna? – inače raspršila?

- Ne razumijem! – navaljuje muškarac, začuđen što ne kupujem nijednu haljinu, cijele sezone.

Radost siromaštva... Studentski gabarden, pulover koji guši, iznošene hlače, cipele koje se bacaju jednom kretnjom noge pri ulasku u sobu. Svežane kose poput konobarice kako bi se oslobodilo lice, kako bih očima svoje ljubavi podala samo suhe crte lica, samo razboriti pogled, samo zamišljeno čelo.

Usput, zaboraviti i uobičajene proizvode ljepote. Drži me neka gruba potreba za higijenom: upotrebljavam najobičniji sapun za lice, rukavica od strune penje se od tabana do potiljka, mlaz ledenoga tuša nemilosrdno mi šiba leđa – a zora mi sjaji u šupljini očiju, duž

mokrog vrata. U otvorenoj kupaonici, zaustaviti se ispred zamagljenoga ogledala: ako treba, uzela bih velove vjernice, a tu, nasuprot, odjednom bi kliznuli!

Tih dana, kada tijelo trčkara amo-tamo, kada skače od veselja čiste mladosti, tada noći, s druge strane, obiluju nekim sjajem pohote. Dok su vani prsa utopljena u gruboj vuni, dok koža čizme i rukavice skriva gležnjeve i ručne zglobove, sve u sobi opet stiče autonomiju. Pod naponom noćne kaligrafije, oslobađaju se ramena, ruke ili bokovi.

Preplavljuje nas ista lijenost. Što se mene tiče, oprezna sam poput kurtizane. Nagljenje i žar nestrpljivosti otjerani su. U zagrljaju, svatko si od nas daje vremena. Početak sna u postepenom otjecanju: svaki mi se dio tijela kreće autonomno, jedna dojka postaje preokrenuti pehar, trbuh postaje žal koji se gubi u daljini, ramena se ukapaju pod jastuk, a noge – ah! – noge stvaraju snove ronioca. U srcu noći, ja, pospanka, uzdišem. U nekoj polusvijesti, suprug čuje mrmljanje; jednom me rukom pritišće uza svoja pleća. Poput jahača dvostrukoga pogleda, nastavljamo tijekom svojih snova.

S onu stranu zasićenja koje naš najlakši dodir čini suvišnim, razgovaramo točno prije dolaska zore; držimo se za ruke u udubini ležaja, gotovo bratski.

- Umrijeti ovako, samo da imamo isti grob!

I prisjećam se pijeska. Seoska groblja gdje ljudi sunca pokapaju svoje bližnje u zemlju, zamotane samo u nasumično platno. Smrt nam je unaprijed oblikovana našim položajem; glava okrenutih prema bezdanu, praznih očiju, nasmiješenih čeljusti, raskomadat ćemo se.

Moja se ljubav okrene i zagri me. Malo-pomalo opet zaspim.

Kada opet dođe večer, pada hrpica rastrgnute odjeće. Ja se naginjem, muškarac promatra osovinu mojih leđa, poput gipke trstike. Posve sam zaokupljena tom noćnom pripremom, i istovremeno živim u pogledu drugoga. Opet ustati, složiti svilu ili najlon preko naslonjača, okrenuti jedva izbljedjelo lice čije će se crte ublažiti u neizbježnom zanosu. Odijevam mušku košulju, sjedam prekrivenih nogu dok muškarac puši. Razgovaram, pognute glave, prenavljajući se, to je očijukanje prije no što se naša glad pretvori u nostalgiju.

- Miris mente! – šapćem malo poslije. – Sjećaš li se toga?

Sjeća se. Trulo tlo, gusta magla rastrgana granjem plutnjaka, bilo je to jedne vedre noći. Spavali smo vani, blizu neke autoceste uz planinski vijenac, uslijed potpunoga kvara starih nespretnih kola koja smo upotrijebili za beskrajni povratak. Nakon buđenja, preplavio nas je bljesak jutra, iznad brežuljkastoga krajolika, koji kao da lebdi nad obalom mirnoga mora.

Izbjegli smo blato ispod brijesta. Sjeli smo nešto dalje uz neku stijenu. Bilo je dovoljno okrenuti glavu kako bi se raspoznao ponor; posve na dnu, dio mora jedva veći od ljubičaste maramice. Na obronku brežuljka, u rimskim ruševinama, pastir je lutao s dvije ili tri koze. Nasmiješio bi nam se svakoga jutra, tih svibanjskih dana kada smo toliko šetali, zadržani u tim krajevima. Uspinjali smo se puteljcima, vraćali u tu napuštenu kolibu (jedan madrac na podu, prozor ispred stola od bijeloga drva) tek kada bi sumrak minuo. Široki se prozor otvorio za nove mirise.

Jedne nas je noći silina žara slomila u nekome zakutku šikare. Nije popuštao miris šumarica, mislim, nakon poslijepodnevnoga pljuska. Dijete se rodilo u veljači. Nikada ne kažem 'moja kći'... Nikada neću priznati koliko mi sada tijelo labavi, kako se šuplje osjećam dok se otac naginje, kad oboje prasnu u smijeh, on obično mračan i tih, a Mériem s kretnjama galeba, s nepresušnim napadajima smijeha. Muškarac je grli: klonem, očiju uperenih u sliku njih dvoje.

Djevojčica raste; punašni joj udovi poprimaju vretenasti oblik. Pogled na lice u pokretu, na velike oči, gotovo okrugle i podrugljive, podsjeća me na ženu izvaljenu na trulome tlu, unatoč vlazi kraja proljeća, s oštrim mirisima...

Pod obložen pločicama blijedih boja; zidovi prekriveni mozaicima ispranih nijansi. Vila ima pročelje i bijele terase, taj je prostor naš u vrijeme Mériemina rođenja. Zatim smo u stanu koji gotovo nema namještaja, ali s prozorima koji gledaju na Mediteran. Preplavljuje nas neka svježina koja se uvlači jer, na početku svake noći, ostavljam otvorene prozore, osim onih u djetetovoj sobi. Tada me redovito budi hladnoća; kada ustanem, moja ljubav savjetuje:

- Daj, nemoj ići bosonoga!

- Idem vidjeti Mériem, zakašljala je u snu! Čula sam je!

- Misliš li da ja to ne znam!? Ljubiš je, namjerno je probudiš kako bi se igrala i smijala s njom!

- Ma ne, zakašljala je!

Podižem kćer, nosim je, dovodim je iz njezine sobe u našu; smještamo je između nas. Preko njezina cvrkuta – naime, ona je poslušna, smije se kada prizivamo njezin smijeh, budi se kada se zasitimo njezina sna – dugo razgovaramo, uzalud, o godinama koje će doći.

Drugi

Hajila, sljedećih dana, vrtjela si se po stanu.

Muškarac je izišao, djeca su otišla u školu, a ti si lutala, ruku ispruženih prema naprijed. Kad bi se uklonio namještaj, proširio bi se prostor; kad bi se zadovoljili madracima naslaganima jedan na drugi! Ta dnevna soba kamo nitko ne dolazi sjesti...

Prozori su ostali otvoreni, buka je ulazila u nepravilnim naletima; jednako tako i prašina. U kuhinji, sunce je lizalo sudoper; obješene tave, plinska peć, činilo se da te čekaju stvari.

Opet si odjenula haljinu od blijedoljubičastoga pamuka. Ruke su ti tapkale po gumbima na prsima, po remenu, znala si da nećeš izići. Ne još!

Navečer, kad mu se sestra udaljila, Nazim te pitao nježno poput ortaka:

- Što ti je?

Nešto poslije, ponovio je svoje zbunjeno dozivanje:

- Što ti je... Mma?

- Što bi mi bilo, ljubavi, srce moje?

Nisi nastavila igru. Igru imenovanja svakoga predmeta na arapskome, pred njim. Jedva da si se prisilila, pri odlasku na spavanje, razvezati neku istrošenu priču uz njegov krevet.

Kada je muškarac zvao odozdo, sa svojega visokog kreveta, da mu doneseš pepeljaru, hinila si da ne čuješ. Izišla si na kuhinjsku terasu, u tamu. Drhteći u haljini, obećala si sebi da ćeš sutra spaliti svoj vuneni veo; kušnja.

Trećega dana, opet si izišla. Zatim si to činila svakodnevno. Uvijek prekrivena u dizalu, onda pred domarom koji te više nije uhodio; isti kratki odmor ispod balkona gdje je cmizdrila beba. Nisi više skidala veo na puteljku s glogovom živicom; već nešto dalje, u predvorju neke mračne nastambe s oštećenim ulaznim vratima, uvijek odškrinutima. Desno, na prvome skretanju, ista se svjetina gurala na ulazu bolnice.

Svakoga dana dakle odlaziš. Učiš prepoznavati parkove, trgove te četvrti. Kako bi se orijentirala, prisjećaš se prethodnoga dana, dana ranije, i tako dalje. Nikada nisi ponovno vidjela neznanku crvene kose. Možda se još uvijek smije, njezina beba u ispruženim rukama; možda te čeka u ovome malom vrtu.

Teških nogu, srca preplavljenog vanjskom grajom, navečer si kažeš da imaš priču.

Vani neumorno hodaš; učiš otkrivati. Stvari i osobe rastapaju se u jedva obojene mrlje. Neka se praznina prokopava ondje gdje može proći tvoje tijelo ništa ne remeteći. Uvjeravaš se da te nitko ne opaža, jednom kada ti padne veo: tu si, drugačija i pokretna, otvorenih očiju. Ponekad ti neki daju prednost. Siječeš zrak, kraljevskim obrisom.

Neki drugi put, krenula si pamtiti tuđe dijelove tijela, katkad i obujma stvari. Smještena na klupi nekoga krcatog trga, dok se djeca zbrkano guraju i deru, u mnoštvu odraslih uloviš tek par iskrivljenih cipela, prekričavu bluzu, posve blizu ruku koja drži čik i koja ti pred nosom naglašava govor koji se daleko razvezao, iznad tebe. Žene, kada zure u tebe iza malih čipkastih velova koji im gnječe nos, ili starice, otkrivena lica, vjeđa namazanih crnilom antimona, ruku natrpanih torbama ili bebama, jedino žene imaju oči. I njihov blistavi pogled ustraje nakon njihova prolaska.

Vani najprije zvukovi počinju dopirati do tebe: rasipanje ili pljuskovni uzvika, odjednom neočekivana mrmljanja u utihnutom žamoru, brazde tišine koja posrče kada se uspinješ nazad drvoredom i kada se pretjerano uznemiruješ zato što kasniš.

Jednoga dana sjedaš u park, ukočenoga trupa, ruku uredno položenih na koljena. Netko koga nisi vidjela kako dolazi nagnuo se da ti se obrati. Starac ili mladić, stranac, ne znaš: obuzeo te neki užas, ništa nisi čula! Shvatila si da ti je to lice zelenkastih očiju postavilo pitanje. Na kraju muškarčeve obrve stoji bradavica s jednom dlakom. Strese te neko talasanje: neznancu zakruli u želucu. Glava ti se mehanički okrenula: što reći, što učiniti? Kosi smiješak tako blizu doima se neodlučnim. Muškarac se udalji. Kada si stigla do kraja živice, opazila si njegovu leđa: tradicionalno građansko odijelo, šešir njegovanoga građanina. Taj je muškarac zelenkastih očiju postavio pitanje zraku.

Kao da si mogla govoriti! Pa ti si vani; zar to ne znaju? Vraća ti se sjećanje na ženu koja se smijala. Mogla bi se čuti, sebe, kako vičeš, ili kako pjevaš, zašto ne... Ali kad se oslobodiš sukna, kada šećeš, glas ti se čini zatočenim negdje drugdje. Postaje ponovno prisutan tek u posljednjim trenucima, nakon što si se opet zamotala u ogrtač, točno prije povratnog uspona.

U tom se trenutku zatekneš kako drhtiš u naglome strahu. Ljudi te guraju: proklinješ ih, i to riječima susjeda iz sirotinjskoga naselja. Obilježava li ta zajedljiva zloba sve bijele utvare na ulici? Je li to zbog osvete? Derati se, vrijeđati, budući da tijelo postaje olovno...

Zbog uzburkanosti koju je izazvao upit neznanca otkrivaš gubitak govora. Istovremeno osjećaš, neobično oštro, zamahe mlakoga zraka kako ti omataju ruke. Koža ti se počinje rumenjeti, pomalo išarana. Za te izlaske nosiš istu haljinu. Jučer si je, prije spavanja, oprezno oprala. Ponovno si odjenula kućnu haljinu. Jesi li tako čekala da ti se osuši druga koža?

Posjeduju li žene koje izlaze otkrivene doista nekoliko haljina? Prije svakoga izlaska, dugo se pripremaju, polagano biraju boju, svilu, nabrani dekolte! Maštaš o tome bogatstvu, prilici koju iskušavaju tolike neznanke, jer moraju biti svjetina; a ti nikada nisi zavidjela gošćama na negdašnjim vjenčanjima kada bi nagomilale nakit na svojim prsima! Kad bi danas mogla razgovarati s jednom od tih vladarica!

Poslije tjedan dana ili više, postala si 'žena koja izlazi'. Kada se vratiš kući, svakoga kasnog poslijepodneva, obuzima te osjećaj trajanja, ispunjava te. Kao da se isti dan ponavljao, kao da je neka bijela ali podmetnuta smrt, otprije ustajala u tebi, stala izvirati, gotovo svjetlucati, neka vrućica koja te izjedala u kratkim napadajima. Dotakneš si čelo; iziđeš na balkon; zatekneš sumrak koji treperi u daljini. Ne, nisi bolesna. U kuhinji te čeka uobičajeni posao. Djeca šapću.

Prije spavanja, opet se sklanjaš na balkon; ovoga puta zastaješ u mraku. Čučneš na popločeni pod. Vidiš još samo djelić neba boje tinte.

Intenzivno maštaš o mjestima koja si obišla toga dana; zamišljaš da su ovoga trenutka potonula. Ona također!

Ujutro, muškarac dovršava doručak i psuje: oholim tonom traži svoje rublje. Svaki te čas zove iz kupaonice, pod izlikom da ne nalazi ručnik ili sapun; "voda", kaže, "nije dovoljno vruća", sitnice...

Ravnodušno čekaš. Napokon, svi odlaze. Dan počinje: zidovi se doimaju preblizu, namještaj zakrčuje prostor. Spopada te neka nesuzdrživa želja da obrišeš obrise stvari. Sirom otvoreni prozori zasljepljuju, izvori plavetnila. Spuštaš se na koljena, ne, nije to jedan od pet trenutaka za molitvu. Ispružiš se na podu, pod prozorskim otvorom. Oči ti se ispunjavaju nebom; napokon ležiš, ispražnjena. Ne osjećaš da si tu ni drugdje; izvana do tebe na mahove dolaze snopovi zvukova. Upijaš ih.

Zadrijemaš. Ne sanjaš, ne spavaš, uživaš u tom klonuću. I tada se iznenada pojavi Touma, tvoja majka.

Pustila si zvonjavu da ječi. Netko je zatresao kvaku na vratima: nepravilno lupanje po drvu. Ustala si. Otvorila si; tvoje su crte lica snene. Proučavaju te majka i domar upitnim pogledom.

- Eto vidiš. – (Touma se obraća neodoljivo znatiželjnome čuvaru). – Lijepo sam ti rekla da Hajila, moja kći, ne izlazi!

Struja zraka zalupila je vrata. Kad su se zatvorila i kad je domar nestao, gospođa je nastavila malo tiše:

- Zar nisi čula zvonce? Tvoj san nije bio tako čvrst kad si bila djevojčica!

Pustila si je da kruži uokolo, da posvuda pronjuška. Na kraju se smjesti u dnevnu sobu: to je prvi put. Šćućuriš se kraj njezinih nogu, pronalaziš svoj položaj djevojčice.

- Domar je u pravu, Mma... Sada izlazim! – Nasmiješiš se, lice ti se iskrivi u grimasu. – Izlazim gotovo svakoga dana!

Htjela si dodati: "Neka mi Bog oprost, neka..." Zašutjela si. Odlučno. Ne moliti, ne izgovoriti nijednu riječ spasenja! Nikako...

Toumi naviru suze: drama. Dramski ritual.

Slomljena, na podu od kamenih pločica (na trenutak je ustala iz naslonjača od kadife kamo se smjestila), drži raširene noge, dimije podignute iznad izobličjenih koljena; veo joj je kliznuo na ramena. Grčevito se lupa po prsima rukama koje nose crvene tragove od kane. Njezin se fes s tankim resama – jedino njezino kaćiperstvo – razvezao, oči su joj izbečene, usta razjapljena, zlatni prsteni koji u

polu luku vise s ušiju ujednačeno se tresu: nalik kazališnoj lutki, prizor koji ti je zapeo za neumoljivo oko.

Majka plače; jednolično kuka, mrmlija, pa ima napadaj pjevanja. Prestaje kada joj nestane daha; neki hropac naglašava ritam. I litanija počinje svoj drugi takt.

Gledaš, bez slušanja. Prizor prednjači; prekidaš zvuk, prerežeš traku jadicovke. Touma te fascinira izjalovljenim plesom koji počinje... Uskrsnuli Garaguz, ona je ujedno pokazivač sjena i iscerena sjena paraliziranoga smijeha. Prepuštala se ona toj predstavi jednom godišnje u stanu koji si napustila: najčešće na spomen godišnjice očeve smrti, "moj uništeni štit", rogoborila bi, prije no što bi prebivala krunicu zazivne molitve upućene lokalnim svecima, regionalnima, svecima islamskoga svijeta sve do Bagdada i Ispahana...

- Hajla, kćeri moja, ti ćeš biti naša nesreća! Nesreća svoje obitelji, kćeri moje isušene utrobe, mojega ispražnjenog trbuha, moje bučne patnje! Mi, ovčice, koji smo mislili da smo s tobom poput prstiju jedne jedine ruke!... O, Sidi Abderahmane, pretku predaka moje izgubljene majke koja se ipak smije u Raju! O, Sidi Yahia, iz gora tvojega oca koji je umro kao mučenik!

- Moj otac nije umro kao mučenik, nezavisnost je već bila proslavljena, traktor ga je pregazio na onoj farmi, znaš to dobro!

Umiješala si se oštrim glasom. Touma se prestane grčiti, zaustavi lupanje rukama; jedino se zlatni prsteni, izvučeni iz kape, trgnu pod crvenom kosom. Njezin te pogled temeljito ispituje, govor se nastavlja, tužan:

- Suha, propala kćeri, kćeri koja ćeš nas sve upropastiti!

- Izlazim svakoga dana, ne činim ništa loše vani! – uvjeravaš je.

- Jesi li neki dan učinila nešto loše? – cmolji Touma, lica okupanoga suzama, očiju koje strogo zure u tvoje ruke, u tvoju haljinu.

Čitala ti je bukvicu čitav jedan sat. Proračunata je majka. Logična. Glasno je raspredala svoj plan: taj će ih neočekivani zet koji je radio u 'vladi' otpraviti iz sirotinjskoga naselja gdje nikada nisu ni trebali završiti, dok su, prije slučajne očeve smrti, stanovali u toj udobnoj vili u centru. Touma se prisjetila nastavka: odrona tla te negdašnje zime, koji su njihovu četvrt učinili opasnom. Stanovnici njihove ulice bili su evakuirani. Vlasti su obećale da će im naći pristojan nužni smještaj.

Otac nije umro kao mučenik, ali ipak je godinama sjedio u zatvoru, mora da je imao iskaznicu staroga člana pokreta otpora. No njihovu je stranu zauzeo neki susjed 'širokih ramena'. Propali su u tom ćumezu! Poslije ih ostatak obitelji s očeve strane – oni koji su posjedovali hamam, drugi, roditelji koji su se obogatili posljednjih godina – nije više dolazio vidjeti. Sramili su ih se!

- Nepravda!... Znaš! Sto može učiniti udovica, s kćeri ma siročadi, u ovo vrijeme koje se smatra muslimanskim?... Taj zet, tvoj gospodar, nije li on prvi znak pravde koja se budi!?

Bila si u braku šest mjeseci. Touma se nadala objavi trudnoće, koja nije dolazila. Ona će s 'njim' razgovarati!

- Razgovarati?

- Da! Zamoliti ga da posreduje, da podsjeti vladu na njezino obećanje!

On je također imao 'ramena'!... Dali bi im obećani smještaj, makar deset godina kasnije!

- Deset godina, Mma, ima već deset godina da su nas zaboravili! Prognanici iz četvrti Dunes, već se dugo o tome ne govori!

- On, tvoj gospodar, moći će... Dobro ja znam da je i njega sram vidjeti nas bijedno smještene, pa sada smo njegovi rođaci!... Neki je dan sam rekao da ide putovati pokrajinom!

Osmjehnula se poput ortakinje, pružila ti srce, šaptala, ruke su joj ugladile kosu kako bi ponovno stavila satenski fes koji je klizio:

- Rekao mi je to, meni i tvom ujaku, nisi slušala: "Moram posjetiti mjesne zajednice zbog skladišta." Za službu gdje je direktor!... (Nastavila je kao da je riječ o madrigalu: "mjesne zajednice"!)

- Ja sam ga čula, dodaješ, kako razgovara sa svojom kćeri. Sada razumijem ponešto francuskoga!

- Ti si uvijek razumjela strance kad smo stanovali u četvrti Dunes, o, pogodno nazvana Hajila, najživlja prepelice!

Objasnio je: "Tkanine državnih tvornica daju mnogo neprodane robe. Kako strojevi ne prestaju raditi, danonoćno, treba povećati skladišta za zalihe neprodane robe!"

- Skladišta za zalihe!... – mašta Touma pohlepno.

- To nisu kuće gdje stanuju ljudi! – preciziraš blago.

- Svejedno, to će biti trenutak da mu kažemo za nas! Mi smo mu rođaci, mi...

Podiže ruke, hvata dah:

- Hajila, propala kćeri koja ćeš nas sve upropastiti! Zar je to moja sudbina, da vam donosim gorčinu? Raditi vani, 'čuvati' za Nijemca, ne znači li to trčkarati poput kuje?

- Sramota, majko moja! Sama si rekla da možeš prestati ako ti sin radi!

- A Kenza, tvoja mlađa sestra, je li određeno mjesto gdje će se ona, jadnica, nasukati!? Misliš li na nju? Kad bismo samo izišli iz ćumeza, kad bi mogla biti viđena u dobrostojećim kućama!... Jao, zločesta kćeri! Ostat ću ovdje da te prikujem za stan, da uklonim demona! Ako te trebam pod svoje stare dane nastaviti paziti, ako mi Prorok nalaže da nadzirem svoju krv, čak i u stanu Muškarca! Jao, nesretnice, zašto me čeka još ta kletva?

Zvonjava prekida govor. Djeca ulaze, jedno za drugim. Njihova je buka stišana, štedljiva. Touma ostaje u dnevnoj sobi. Nazim te poljubi. U kuhinji, pita:

- Donijela nam je kolače?

- Ne, nije ovoga puta, dragi moj, ali ja ću ti ih ispeći!

Pojavi se Touma, razvedrena.

- Odmah ću ih ispeći svojemu kraljeviću, kraljevu sinu, pažu moje kćeri Hajile!

Nasmiješio se, spuštenih vjeđa. Mériem se smjestila ispred šalice vruće čokolade. Kad se Touma okrene, neprimjetno će dobaciti Nazimu svoju uobičajenu i neuljudnu opasku o 'vještici crvenih prstiju'.

Htjela bi smiriti damu. Otkad je ovo dvoje ušlo, otkad se uvuklo ponešto gospodareve prisutnosti, htjela bi je utješiti:

- Majko, možeš otići u miru!

- Kako bih bila mirna, ja nepotpuna, bez krova nad glavom, poput drva bez cvata?

Nazim gleda Toumu kako govori; ne razumije, osim ako ne čuje rime ili glazbu. Ublaženim kretnjama, Touma se pred njima prekriva.

Na vratima, pokajnička kći (zato što te uhode, zato što opažaju sličnost između vas dvije, ista prikrivena opasnost od naslijeđene pokornosti), ti se nakloniš, uzmeš Toumine u svoje hladne ruke. Ponizno joj poljubiš glavu, čelo; dotakneš joj izmorene dlanove. Voliš je.

- Mma, idi spokojna i neka te zaštiti Lla Aicha, udovica Ljubljenoga, Poslanika, neka ti olakša muku!

- Čuvaj se, kćeri moja! Čuvaj nas, srce moje!

Šapće posljednje riječi, pred odškrnutim vratima. Čekaš ispred dizala. Kad Touma nestane, zaplačeš. Tapkaš si obraze, brišeš vjeđe. Zatim ulaziš; ulaziš u svijetlu dnevnu sobu, u to istrošeno kazalište.

"Ne iziđi, više nikada ne iziđi, kako bih to mogla?"

Nasloniš čelo na zid. Zatvoriti široki prozor.

Onaj drugi

Svake noći, neprimjetno malo-pomalo usavršavam poznavanje drugoga – osjetiti udubinu njegova vrata, sigurnost ramena, polagano prstom opipati sva rebra, osjetiti otkucaje srca podižući vjeđe prema njegovu licu; pronaći pod dlanom koji klizi po preponama, pa po trbuhu, poznati spoj nogu s bokovima; opisati oblik lubanje, promotriti je okom znanstvenika, rukama arheologa. Moja milovanja postaju kretnje topografa.

Dugo sam ga ovijala na taj način, pokušavala ga izvući iz bliskosti s onima za koje je vezan krvnim srodstvom.

Brojne sestre čiju uspomenu oživljam tijekom iznenadnih razgovora u polutama. Dozivam ih krhkim riječima i vraćam mu četiri slike žena. Najstarija, s licem kreposne djevice, brže je odrasla (njezina ju je pasivna dobrotu stalno nukala da pušta brata naprijed); druga, godinu dana mlađa od njega, nekoć njegova nesigurnost, ona koja se smatra bolesnom, ali za koju znam da mu je dvojnica u melankoliji, druga na čija sam koljena polagala glavu prvih nekoliko puta – jedne godine boravimo u staroj kući, usidreni, prisustvujemo svadbi treće sestre, mlade djevojke mojih godina za koju nam se čini da zaostaje, ali u čemu, osim u anonimnoj ljubavi...

Zašto nisam marila za tugu treće, čim su bile najavljene njezine zaruke? Mi koji nismo poznavali darivanje, mi smo joj davali darove kako bismo joj otvorili srca. Kopati po zlatarnicama medine, otkriti neku drevnu narukvicu, vjerojatno talijansku, naušnice koje se slažu, kupiti ih i pronaći čistu sreću darivanja, kao da smo si mi međusobno nudile taj nakit posredovanjem tako okićene treće, koja se ipak doimala poput žrtve...

Njezino je vjenčanje trebalo nalikovati našima, koja su bila stroga. Ali svjetina je odvela u graju mladu namazanih vjeđa, izbljedjeloga pogleda; njezine su se suze odjednom obraćale našem paru... Četvrta se sestra pojavila, ona, već od našeg prvog dolaska, dok sam se divila limunu i keramici u kući – mezimica ljupka poput srne, stidljivog osmijeha, s tom usmjerenošću u pogledu koju muškarac

također poprima u navalama nijemosti kada me ne želi ispitivati. Za vrijeme jedne ljetne večeri ja trčim, s cipelama u ruci; provociram mladu djevojčicu dok njezin brat bezbrižno dolazi. Unatoč svojim nestašlucima, četvrta podiže nos, uznemirena našim glasovima u noći koja se spušta.

Utroje smo proživjeli to nepokolebljivo ljeto, i ta duga zajednička lutanja, kao da smo prihvatili, moja ljubav i ja, zamišljeno pratiti odrastanje mezimice. Tako da se pri našem odlasku osjećala napuštenom... Godinu dana poslije, ona nam piše i objavljuje da je zaljubljena (čak i ne kaže u kojega muškarca): kratka, razmetljiva poruka, koja me zbunjuje i tišti. Zabrinuto ponovno čitam njezine riječi: laže li sama sebi, prkosi li nam, i zašto? No pred tim sestrinskim priznanjem, muškarac pokazuje samo smireno povjerenje.

Tako ja, u našoj sobi, dugo govorim suprugu o njegovim sestrama. Kroz ta sjećanja one se pojavljuju pred nama.

Noći se redaju; sastavljam tijelo ljubavnika očima nekoga tko je nijem i rukama nekoga tko je slijep.

Ujutro muškarac izlazi. Zauzimam njegovo mjesto u krevetu. Uzalud potiskujem slike njegovih sestara, njegova obitelj ostaje upisana u meni. U jutarnjoj malaksalosti, pokušavam se izdići iz ponora tih krvnih veza.

Otkad majka uspravlja svoj krupni obris na obzoru naših snova? Proučava nas, nas koji ležimo otvorenih očiju, živih ruku, svezane kose, u vrtlogu naših danjih snova, naših tijela. Na pragu se tješi njezina skupljena utvara.

Prelazimo zore u nekoj elizejskoj tišini, skloni smo smijehu kada šmugnu poslijepodneva, bezbrižna, sve dok ne dođe vrijeme za spavanje. Obiteljska nastamba razvlači prazninu soba; majka nas čeka u dvorištu... Kada iziđemo, među obližnje voćnjake, u krcata trgovišta, na neku tržnicu u predgrađu, posvuda gdje zastajemo pričinja mi se da je pronalazim, ostarjelu damu ispijena lica, ispijena tolikim spokojem.

Kada zaspim, uzimam suprugovu ruku kao da u snu gdje se međusobno slušamo naši dvojnici prelaze opustošene steppe. Nekih se drugih noći slika majke uvlači između nas, u trenutku kada nas umor prekrije svojim zaboravom.

Poslije, u nekome drugom gradu, u nekoj novoj zemlji, malo-pomalo pronalazimo ritam svojih noći, disanje svojih dana, kada se majčina utvara iznenada vraća, kad nas podsjeti na progonstvo. Zar sam ja jedina koju opsjeda? Temeljito analiziram njezin obris koji mi se čini utopljen pod bljedoljubičastim tunikama, njezino lice blijedo poput voska koje se rasprašuje u maglu. Koje dakle poniženje ona donosi?

Sablasi podrijetla, okomit mač zabijen u muškarca, mač koji ga ranjava i koji ga uspravlja. Niječem sveprisutnu matronu. Niječem je upravo onda kada nas ona opet zbližava.

Za vrijeme praznika provedenih u kući iz djetinjstva sve troje nalazimo se za doručkom:

- Koja radost – usklikne muškarac – brbljati ovoga jutra!... Uživati tako u ljetu!

- Mama...

Počinjem dijalog, prolijevajući mlijeko.

- U četiri ujutro – prekida svekrva – bila sam na nogama! Vrijeme za ritualno pranje i molitvu, onda sam izišla u vrt! Mogli ste čuti bosiljak kako niče! Evo jedne grane.

- Ovo tako dobro miriše!

Okrećem se svojoj ljubavi. U majčinoj nazočnosti nudimo jedno drugome mlijeko, nekoliko datula; ali ne kušamo kolače od meda. Jedem s tekom; htjela bih podijeliti sve svoje gladi, svoja najjednostavnija opažanja:

- Ta voda koja pjeva u slivnicima, čuješ li je?

Gospođa se osmjehne, brižna, ili rastužena. Njezin sin i ja, njezina snaha, prospavali smo čitavo jutro; zatim smo je pozdravili u vrtu: razvedrenih lica, sporih kretnji, osjećamo se spremni razniježiti se nad čitavom zemljom. Prastara nostalgija polako otupljuje. Matrona očito sanja; utonula u prošlost, postoji li trag neke uzajamne ljubavi, trenutka potpunosti koji još opstaje?

- Sluškinja je već otišla?

Ulazim u dnevnu sobu, gdje sve svjetluca, gdje je na zgodnome mjestu izložena fotografija našega vjenčanja, gdje... Okrenem se, kovrčava mi se kosa zatrese. Gospođa sinu uputi ugašeni pogled.

- Izlazim – odluči on.

- Ja izlazim s tobom – poviknem i napustim svježinu dnevne sobe.

Prisjećamo je se, svake od sljedećih noći. Prelazimo gajevima naslade. Naše odlaske na počinak prate obredi: umorna, lijepim se na muškarca, ne u uobičajenom položaju, vežem se nogama, bokovima. Poprimam, u dubini prvoga sna, držanje male djevojčice – prsa spljoštenih na jastuku, glave spuštene s kreveta, i utonem, zaspim, uronim u gustu noć iz koje se dižemo, nas dvoje sami. On me razriješi, ja uklonim njegove ribarske ruke koje vuku; pokušam se sklupčati i udaljim se... Muška me snaga okružuje, drži me u neizvjesnosti.

Jednoga se jutro svekrva i ja neočekivano susrećemo... Nije ona toliko ostarjela, jedva je prošla pedesetu, kosa joj je crna od gagata, ali već obojena – maloprije, ja sam sama izmiješala smjesu od biljne boje, raspodijelila sam kaljavi premaz po njezinoj dugoj raspuštenoj kosi.

Češljajući je, priznala sam joj:

- Lijepa si! I ja te volim!

Obrisala je jednu suzu. Žena koja nije ni smirena ni zahvalna. Ne osjećam da je ranjiva; prije nejasna, ujedno nježna i gruba. Razgovor se nastavio istog dana; u dvorištu od svijetle keramike, kućna pomoćnica izlijeva vodu iz kanti. Uzviknem s nevjericom:

- Dojila si sina... tri godine?

- Da! Bio je rat! Tada je nedostajalo mlijeka! – prisjeti se.

- Liječnici kažu...

- Bio je rat – sasjekla je majka, a ja, snaha, ja sam zašutjela.

Muškarčeva majka, neprijateljica ili suparnica, iskrasne u naborima naših milovanja. Iznenada se pojavi noćna mora prije zore: koja je napast obuzela muškarca, koja ga izdaja razdire? Koprca se, bori. Probuđena (ruke na njegovu čelu, strpljivi nalozi mojega tihog glasa), pokušavam umiriti spavača.

Ne budi se; riče razjapljenih usta, bez zvuka. Koji mu san oduzima glas? Odlučim se za pomoćno sredstvo: skidam košulju, živahno se lijepim za to tijelo koje se bori sa sobom, ocrtavam svojim mekim oblikom stvrdnuti oblik, mučen utvarama kakvoga zanosa. Tvrdoglava, okružujem zatočenika koji bježi, koji se vraća, koji me pronalazi u upornome žaru, miluje me uzdasima, sprema se probiti, kada... Galop nekog crnog sna zatrese kunjajuću krinku, širokih ramena, ogoljelih prsa. Njegovo rašireno tijelo postaje zbrka žilica i

živaca. Zgrčeni mišići, koji traže poderotinu, koji zahtijevaju rogoborenje majčinske utrobe.

Uplakana lica, prestravljena srca, pokoravam se. Ponesena nekakvim svojeglavim oklijevanjem, vežem se za suprugove udove i trup, prolazim njima odsutnom rukom, vraćam im plemenitu dužinu, zibam spavača čiji se falus diže. Kretnjama koje čuvaju vječno suosjećanje, tjeram njegovu noćnu moru. Predajem lice mjesečevoj svjetlosti koja putuje preko golih prozorskih stakala.

Izmiješati suze i osmijehe u žaru tisuću noći i njihovih hodnika! U majčinskome skrovištu, ponovno se smještamo, ja, supruga kao uvijek osjetljiva na svaki znak, on, sin kojega odvlačim daleko, dalje... Oživjela sam njegovo rođenje ili sam ga progutala, ne znam. Ali oduzela sam ti ga, o, majko pred kojom se klanjam, za koju se vežem, no koju napokon uklanjam od svoje ljubavi.

Muškarac

Hajila, ponovno si počela izlaziti. Svakoga dana, tvoje mršavo tijelo odlazi u ritmu neke nove strasti.

Čim ustaneš, nesigurno hodaš do kuhinje u osvitu dana. Miris prženoga kruha budi djecu; mlijeko, ugrijano za muškarca koji dolazi posljednji, izlijeva se po plamenu na štednjaku, unatoč tvom tobožnjem oprezu. Iz bjeline jutra, kada se četiri ukućana počinju špijunirati, izvlačiš se: brzo, neka iščezne početak dana, neka brzo dođe, nakon ručka, trenutak kada ćeš moći izići! Do tada izbjegavaš prozore.

U podne se muškarac vraća. Uređuje da se dostave košare s povrćem, s voćem, meso kupljeno za nekoliko dana, zaklano pile. Ruke ti se zadržavaju na kitici korijandra i svježe mente. Teret nosi domarov sin: dječak od četrnaest godina, čupave kose, pogleda koji lakomo sijeva, ne znaš zašto. Odloživši košare, zastaje u predvorju. Izlazi. Suprug čeka da mu se na brzinu posluži obrok; zadržavaš se pred sudoperom, zgotovljuješ kavu. Pije stojeće, ne zahvaljuje. Odlazi. Sama si.

Prije bi ostajala ispružena u dječjoj sobi. Radiopostaja bi sipala folklornu glazbu, arapsku ili berbersku, kako koji dan. U posljednje vrijeme, više je ne uključuješ. Kada ne izlaziš, radije puštaš da do tebe dopire graja izvana. Toliko toga imaš zamisliti, ne automobile čije brujanje i drndanje dopiru do tebe, već ljude naokolo, žene, djecu koja moraju prijeći cestu; prisjećaš se guranja na autobusnim postajama, čuješ škripanje autobusa (okreće se bučno na početku zgrade, zaustavlja se, malo poslije škripeći odlazi).

Ne želiš više ta slikovita maštanja u obliku podnevnoga počinka. Nastavila si s poslijepodnevnim izlascima. Vraćaš se navečer; ustanoviš da je sunce palo iza širokoga prozora koji je ostao otvoren u dnevnoj sobi. Dolaziš zvučna. Pomalo umorna. Neka traka razmrvljene buke u tebi tjera te da se uspraviš, da saviješ potiljak; pronalaziš zidove i taj te pogled povredu je.

Mériem je nešto odgonetnula. Jedne je večeri kružila oko stola na kojem si zaboravila zgužvani veo poput gomile krpa. Ništa nije dirala; promatrala je vunu; je li udisala tajne mirise? Naglo si se pojavila na pragu, sinula ti je pomisao: "Ti ćeš, djevojčice, biti pošteđena tog plašta!" Voljela bi da joj to možeš reći... Da joj možeš prenijeti svoju tugu ili nadu, primiti je za ruku, ali kako milovati djevojčicu strankinje?

Ona te drsko gledala. Smotala si krpu u klupko (ogorčenje te tjeralo da ponavljaš "da, ta krpa!"); Mériem je opet stala kružiti, jednu je ukočenu ruku povlačila po stolu. Dolje je prosjak zapjevao tužaljku.

Na tvoj zahtjev, i unatoč tome što je bilo kasno, Nazim je sišao, s jednim novčićem u ruci. Malo poslije vraća se gore, za njim njegov otac. Koji optužuje. Ne odgovaraš. Prosjak još uvijek pjeva: zar je vrućina samo vani?

- Neznanac koji blagoslivlja – na kraju si rekla – to je naša zaštita!

Muškarac je zastao posve blizu. Okrenutih leđa, osjećala si njegovo čuđenje; željela bi dodati: "O, gospodar, ja činim više od toga, sigurno ćeš saznati jednoga dana!" Ta rečenica vrzma ti se po glavi.

On se udalji; za vrijeme tog napetog razgovora, Nazim se nije pomaknuo. Dječak se trlja o tvoju suknju, pokazuje ti pocrvenjele uši. "Povukao me za njih do krvi!" žali se on drhtavim glasom.

- Dragi moj, srce moje!... Jednoga ćeš dana narasti i...

Glas ti se lomi. Dotičeš ga. On ti se osmjehne. Onda postavlja tanjure, jedaći pribor.

U drugoj sobi na dnu, muškarac i djevojčica nastavljaju s tajnim sastankom. Gotovo unjkav Mériemin glas. Ne propituješ se.

- Mériem – počne Nazim.

- Mériem ocu odgovara lekciju, a ti?

- Ne, nije to njezina lekcija.

Nastavi on nakon tišine:

- Odaje mu tajne!

- Gdje bi našla tajne, kraljeviću moj?

- Posvuda, Mma... Mériem mi svaki put kad se vraćamo iz škole kaže: "Ja ti odgonetnem sve što se skriva! Ja sam čarobnica! "

- Psst! Uostalom, bilo bi bolje da radiš!

- Da, Mma, pokušavam!

Ti, ti misliš na Toumu, na njezine živčane slomove, na njezine parodije boli tijekom čitavih godina bijede.

Sve su troje večerali. Ostala si sama u kuhinji, premjestila posuđe, otvorila slavinu, isprala nasapunane ruke. Pranje posuđa je gotovo; voda još teče u sudoperu, ali ti sjedaš na kamene pločice: svinutih nogu, spuštene glave prema jednome koljenu. Disanje noći posvuda naokolo. Odjednom te izjeda neki nemir: ako opet ne dođe dan, ako se, više nikad, ne nađeš vani, kada više nikad ne bi smjela hodati u punome danjem svjetlu, kada...

Zvuk koraka u hodniku. Ustaješ, a srce ti lupa. Jesi li zaspala na podu ili je to bila noćna mora? Muči te jeka majčinske jadikovke: "Upropastit ćeš se, upropastit ćeš sve nas, kćeri moje ispražnjene utrobe!"

Umačeš svoje uzdrhtale ruke u sapunicu. Muškarac je tu, u pidžami, ali gologa trupa, i uporno zahtijeva:

- Brzo završi pranje posuđa!... Dođi spavati!
- Djeca – mrmlijaš ti.
- Djeca odavno spavaju! Ugasio sam svjetlo kod njih! Dođi!

Njegov duboki glas ima neku novu boju. Čini ti se moćnim. Opaziš da su mu prsa dlakava. (Upravo si primijetila, za večerom, ravnodušno: "Ti dugi i široki prsti!... Gle, ima dlake na člancima!") Sada kad svakoga dana izlaziš, počela si opažati različite detalje na obličjima drugih ljudi. Muškarac se premjestio ispred tebe u prsten svjetlosti koji ga je zamutio.

Vratio se u svoju sobu. Hoda bosonog. Što ako te zatekao šćućurenu, na podu? Počinješ žaliti za utrtime tlom maloga dvorišta gdje tvoja sestra u istome trenutku mora prati tanjure, tave, izlijevajući kantu vode donesene s izvora.

"Kenza počiva u bijedi, a ja postajem luksuzna lutka!"

Plačeš sa zakašnjenjem – neprekidna drama iz djetinjstva pojavljuje se u novome stanu. Plačeš nad bijedom svojih, nad nesrećom sviju vas, od smrti oca, otkad si djevojčica!... Brišeš si ruke, vjeđe, obraze. Glas, s kraja hodnika, dvaput ti izgovara ime: je li to doista tvoje, samo tvoje ime? – "Hajila, Hajila!" Dvaput.

Gasiš svjetlo u kuhinji; ulaziš u sobu; hodaš do previsokoga kreveta.

- Dođi! – šapće muškarac osvijetljen nisko postavljenom svjetiljkom koja mu se zrcali u očima.

Ruke ti se vuku po ovratniku; počinješ otkapčati bluzu. Ustao je, vuče te za ramena; njegova se kretanja, usporena u odblijesku svjetiljke, produžuje prema četiri ugla sobe, kao u nekome snu. Stišćeš zube.

Silovanje, je li to silovanje? Ljudi tvrde da je on tvoj suprug, majka kaže "tvoj gazda, tvoj gospodar"... Borila si se u krevetu otkrivajući neslućenu snagu u sebi. Njegova te prsa gnječe. Potkradaš se, pokušavaš uteći težini, ruku grčevito pritisnutih na slabine, sve se više kočiš u unutrašnjosti zagrljaja. Muškarčeve ruke stežu, popuštaju, savijaš noge, ali ne usudiš se udariti, ne pokušavaš pobjeći. Borba je opisana na madracu, na zgužvanoj posteljini koja se uvija... Muškarac se utišao, iskoristivši neku stanku, primirje. Već si sklapala oči. Približava se kraj, ponovno se odupireš.

Muškarac dašće za tvojim vratom; kao da se smije, napola iznenađen:

- Dobro je to!... Ti to ne želiš, ali dobro je!

Gricka ti ušnu resicu, dno vrata; draška ti grudi, vuče ti glavu unatrag. Približava se trenutak kada ćeš morati utonuti. Zatvoriti se, oči, uši, dubinu srca. Pustiti se da potoneš!

- Ne boj se, malena! – izusti nerazumljive riječi.

Treba li popustiti? Ne, prisjeti se ulica, one se pružaju u tebi pod suncem koje je raspršilo guste oblake; zidovi se otvaraju; izlaze drveće i živice. Opet vidiš prostor vani gdje ploviš svakoga dana. Kada te razdire falus muškarca, poput brzoga mača, ti urličeš u tišini, u svojoj tišini: "Ne!... ne!" Boriš se, on te šiba, pokušavaš se vratiti na površinu. "Opusti se!" – žamori glas na tvojoj sljepoočnici. Rupa se raširi, rasprostrte ulice u tebi nestaju jedna za drugom, sjene prolaznika vraćaju se i drsko te gledaju, lanci neznanaca okruglih očiju.

Falus ostaje, opeklina se razbuktava, u tami koja u tebi ubija obrambene slike. Osjećaš samo neko grgotanje. Muškarac se odvojio, noge ti vise, jadne; u naglom izljevu svjetla od svjetiljke, suznih očiju, promatraš potočić krvi koji curi po posteljini, po ogoljelome madracu... Muškarac je nestao u kupaonici. Vrativši se, dobaci ti ručnik; ručnik koji ti leži na zaprljanim nogama.

"On vidi moje noge! On vidi moju krv! Kupio je pravo na to!..."

Promijenio je pidžamu. Vrativši se na svoje mjesto na ležaju, puši. Nisi htjela izravnati posteljinu, nisi ponovno napravila krevet, ispružila si se na svoj madrac, na podu. Savijaš se u klupko. Ispružen, 'on' ne gasi svjetlo; bez sumnje, želi razgovarati, ti ne slušaš, on je gazda već šest mjeseci, ili sedam, ne znaš više. Sada je gotovo: vani je neka druga zemlja. Tvoja krv vonja; ne želiš se oprati. Neka muškarac spava, neka ti slušaš njegovo zviždajuće disanje! Dozvaio te jednom ili dvaput u tami: "Popni se!... Dođi ovamo!" Hinila si da ne čuješ.

U zoru, točno prije no što te iznenadi dan, oprala si se vrelom vodom koja prži noge, trbuh i stidnu kost; onda vrat, podlaktice, lice. Poštovala si obredno pranje, ti, koja si izopćenica svake molitve.

Touma se, nekoć, voljela šćućuriti u malome dvorištu; ispružila bi noge, koje su virile iz šarenih dimija, ispuštajući pohotne uzdahe. Bilo je to najčešće u vrijeme podnevnog poćinka. Hajila, pritrćala si, kao djevojćica, onda kao mlada djevojka. Slušala si majćino pripovijedanje: bujica šapata što se isprekidano pretapaju – sjećanje koje oklijeva, dok sunce prelazi preko lišća brajde i dostiže ćelo, oći pripovjedaćice koja se oslobađa... Toliko puta u isto vrijeme, pod istim svjetlucanjem, iste bi se rijeći objašnjavale, onda bi utihnule. Zašutjela bi nakon toga Touma, na ćitave tjedne.

Majka se udala s dvanaest godina. Muž se prvo odselio u glavni grad, onda je proputovao Mediteran. Sjećanje prokazuje djedovu zemlju maslina i mastika, ondje gdje je Touma prvi put rodila: tri godine nakon vjenćanja, sve je vrijeme provodila plijeveći pod drvećem, pomažući starici u doba berbe:

- Bila sam tako jaka! – prisjeća se Touma. Svekrva me štedjela kad je vidjela da sam trudna!

Par seljaka stao je čekati dijete, nasljednika svojega nasljednika.

- Rodila sam tebe! – rekla je majka.

Opet utone u svoja sjećanja; njezin se plitki pogled zadrži na tebi, Hajila, koja slušaš, šćućurena u malome dvorištu.

- Starci ćak nisu htjeli poslati poruku sinu! Djevojćica, pa ćemu? Otac ti se vratio kada si imala osam mjeseci. Smijao se podižući te na podnevnome suncu. Stara se, bože saćuvaj, osjećala ljubomornom kada ga je vidjela sretnog sa mnom i s tobom tako

malenom! U drugoj sam trudnoći – muškarac je opet otišao – radila sve: plijevala, okapala. Čak sam se penjala na masline da im pretresem grane; zatim sam se grčila: neki bol u leđima, tijekom noći, nije mi dao spavati! Kadli je to bila druga djevojčica!

Kenza je pucala od vragolastog smijeha; znala je nastavak. Otac se vratio iz Francuske, pa je opet otišao; stara je svakoga dana grdila Toumu i njezine djevojčice koje su bile slabo hranjene. Ti, starija, zabrinjavala si majku koja se dizala noću kako bi ti dala maslinovog ulja ukradenog iz velikoga vrča, da prestaneš jecati od bola; teško si disala mučena proljevima. Baka je napustila posao lončarice; psovala je:

- Neka je Bog uzme!... Ako je zapisano da se skрати njezina sudbina!... Što da radimo sa ženkama žute boje lica?

Touma je zatrudnjela treći put; dijete je bilo mrtvorodeno, "zbog radova", onih na polju i onih kućnih koji su svi padali na nju. Baka, napola slijepa, nije više napuštala madrac. Djed više nije prodavao keramiku. Žetva maslina sve je manje dostajala. Vrativši se na ljetu, otac je odlučio da više ne odlazi. Smjestili su se u glavni grad; iznajmljeni stan u nekoj kući u prastaraj četvrti: pomagali su im daleki urbanizirani rođaci. Ali počeo je rat za nezavisnost. Napokon se rodio jedan boležljivi dječak, Nasser; malo poslije, legionari su došli uhititi oca, optuženoga da je zaštitio nekog 'terorista'. Dani gotovo potpunog zatvaranja četvrti; djevojčice su se usudile izići na prag: udisale su tišinu kolektivnoga straha...

Hajila, slušala si kako se odvija prošlost, za vrijeme boravaka u kazbi kod majčinih rođaka; muke koje su se protezale, iznenadne trzavice nadomak rješenja. Nezavisnost je izazvala posrtanje srca grada u beskrajnome bunilu, mijene radosti pred opadanje. Dvije zamišljene djevojčice, unatoč okolnome zanosu: kreč sa zidova, trošnost terasa i, stalno, i još uvijek, taj daleki pogled na more poput 'nagnutoga češera'. Taj se krajolik, poprskan jarkim bojama, caklio golemom radošću kakva donosi suze!

Otac je izišao iz zatvora Barberousse; stari su mu roditelji u međuvremenu umrli. Touma, očvrsnula u svim mukama koje je pretrpjela kako bi preživjela, kao i u tjednim posjetima zatvoru, preselila je svoj svijet u neku rekviriranu vilu u četvrti Dunes. Ušla je onamo kao gospodarica: napokon! Ali namještaj Francuza koji su

otišli u jednome danu kao da je čekao njihov povratak; dala je sve sitnice, knjige, skulpture (bilo je ondje sadrenih kipova svih vrsta, "njihovi idoli!" grdila je ona) antikvaru iz ulice. U zamjenu je stekla brojne madrace; zatražila je djevojčice da se late posla: prekrivači za krevet, izvezeni jastuci, brzo imati dnevnu sobu poput one u Fezu ili u Tlemcenu, za susjede koje nisu dolazile!

Otac je našao posao – popravljanje poljoprivrednih sprava na nekoj farmi obližnjeg Sahela. Ubrzo je postao dio 'upravljačkog odbora'; vraćao se kući kasno svake večeri, jedva su ga vidjele. Čak je i u tjednoj pauzi odlazio na beskonačne sjednice. Postao je još šutljiviji; kćeri su ga jedva primjećivale kada bi rano ujutro ustajao. Hajila, još troma od spavanja, u zoru, nejasno je čula tajni razgovor roditelja: kroz san, pokušavala je svim snagama prepoznati očinski glas koji kao da je naglašavao monotona Toumina izlaganja. Jednoga je dana jasno opazila da je majka tako nabrajala sve prošle i sadašnje troškove. Otac je s vremena na vrijeme ponavljao: "Kako god želiš, ženo!... Kako god želiš, ženo!" Boja glasa bila je topla, ali intonacija kao da je bila umorna, ili pokorna. Hajila je dugo u sebi čuvala tu auditivnu uspomenu, poput nekoga trna.

Naime, otac... Jao, nesreća: bio je običan dan, no pri od lasku na spavanje završio je urlikanjem žena. Vrištanje sa svih strana: vani (Touma je izišla na ulicu bez vela, stranci su je doveli nazad, već izobličena lica od urlikanja), unutra također. Hajila i Kenza skamenjene, prilijepljene uza zid, i žene, neznanke, rođakinje, sve jednolično pjevajući, jecajući, pocrvenjelih očiju, zgužvanih velova, izmiješanih mirisa, sve oko Toume, koja se sada ukočila, nesvjesna, barem na prvi pogled... Dugo bdijenje: posjetiteljice kao da su je čekale. Hajila je tražila oca, očevo tijelo, uvijeno u mrtvačku ponjavu... Poput nekog jaza, zlokobna odsutnost usred tih velova, tunika, kosa od kojih se vide crveni pramenovi na čelima porumenjelima od vrućine. Hajila je izišla, pobjegla je; ah, ta vila u četvrti Dunes, postoji li još? Otac je pokopan daleko, dolje u selu: djevojčice nisu tamo išle. Samo Touma i mali Nasser.

"Majka, udana s dvanaest godina!" ponavljaš sebi ovoga jutra, dok stisnutih usana zgotovljuješ ručak. "Njezina krv djevojčice!... Jesam li ja nalik njoj, ovoga jutra, unatoč moje dvadeset i četiri godine? Nikada neću saznati, nikada neće reći..." Seljani su zacijelo mahali

tragičnom košuljom s vjenčanja, kozmetičarka je zacijelo plesala s okaljanom tkaninom, široko razjapljenih usta, sa svjetlucajućim pozlaćenim zubima!

Poslije očeve smrti, Touma je konačno prodala svoj nakit...

Hajila, posluživši djecu, vraćaš se do kupelji. Zaključavaš kupaonicu. Puštaš da pare vruće vode zahvate ružičaste keramičke zidove.

Muškarac pokušava otvoriti. Bezobzirno kuca na vrata. "Imam pravo na maursku kupelj! Ići ću u maursku kupelj!" izjavljuješ; ukočiš se njemu nasuprot, nakon što si otvorila vrata.

- Ići ću u maursku kupelj u četvrti! – ponoviš glasnije, pustivši ga da uđe.

- Sutra ću ti dovesti majku, ona će ti praviti društvo! – odluči on.

Glas mu je jednak: blag. Nisi susrela njegove oči niti jedan jedini put, ovoga jutra.

- Ne, želim svoju sestru, želim Kenzu! – uzvратиš. (Tvoj glas ošine.) Moja majka... Kako mu reći? Sada!...

Podižeš oči, posve si mu blizu. Tvoj ga pogled izaziva. Prospeš kratki bljesak podrugljivosti: neka zna, ako odbije, da se nećeš ustručavati izjaviti: "Podvezan, ti si bio podvezani muškarac, jedno muško!"

Gurneš ga, da prođeš.

Toga drugoga dana nakon silovanja, više ga se ne bojiš. Dostaje ti da se prisjetiš svojih šetnji, tijela bez smrada po nogama, ovjenčanoga sunčevim svjetlom kada prolaziš dijelovima grada.

Vrata se zalupe. Vraćaš se u kupaonicu. Sigurna u sebe.

Boljelo te svake noći, gotovo tjedan dana. "Sada kad više nije podvezan, hoće li svaka noć za mene biti kušnja?" pitaš se, zaprepaštena, pred tim oceanom kužnog isparavanja. "Zar je snošaj doista to, taj bol, za svaku ženu?" Nijedna se nije pobunila? Zar drugi jarmovi nisu dovoljni, dnevni poslovi koji ne prestaju, majčinstva koja se redaju jedno za drugim?... Sve su dale do znanja, tako se tebi pričinjalo, da život žene počinje kao svečanost? Kratka svečanost, nakon koje je sigurno slijedilo pokoravanje neizbježnim tugama. Ali kada je onda dolazila radost, kada se uživalo u opojnosti, makar svedenoj na samo jedan dan?

Na obiteljskim vjenčanjima na koja si išla izbjegavala si skupine mladih uzbuđenih djevojaka; one su okruživale nekolicinu novih nevjesta dok se odvijala noć razdjevičenja. Ti si se udaljila, mislila si da te nevjeste nabrajaju svoja uzbuđenja, možda svoje naslade, djevicama koje su čekale. Nadale su se, iskričavog pogleda, porumenjelih obraza; cvjetovi jasmína u vijencima na čelima ili oko vrata kao da su morali uvenuti tek u blizini sladostrasti. Izbjegavala si te skupine i njihova uzajamna priznanja, sada žališ zbog toga: doista, sramila si se stare haljine, siromašnog nakita. Zamjerala si rođakinjama što nisu zaboravile da ste, baš toga jutro, tvoja majka, sestra i ti donijele darove kad ste došle iz sirotinjskog naselja! Vi, koje ste propale... Touma je cvilila: "Kako će moje kćeri biti prihvaćene u tim dobrostojećim kućama?"... Druge su djevojke govorile o muškarcu, o toj noći, o nekoj drugoj; pomno su opisivale dodire, milovanja, razmijenjene nježne riječi ("koje nježne riječi?" rugaš se u kuhinji). Ponekad, dodavale su one, to su čak bile francuske riječi, koje su 'oni', bez sumnje, donijeli iz bordela!

Da, one su lagale, sve su one lagale, usprkos mirisu jasmínovih cvjetova na čelu, ili besramnosti svodnice koja je plesala u košulji od silovanja! Zašto? San je ustrajao u dvorištima. Nijedna se nije usudila priznati: "Krv zaudara između vaših nogu. Svake se noći ranica produbljuje, stišćete zube tijekom dugih minuta dok vam muškarac ne prestane dahtati iznad glave!" Nijedna nije otkrila da je, sutradan, vaše jedino oružje izazov! Dugo se perete, uspravljate se uz neka vrata, kao neprijateljica. Muškarac onda ode.

"Naime, izići ću!" nastavljaš, tjedan dana poslije. Tjedan dana zatvorenosti. Kenza je uredila da se tvojemu mužu kaže da izlazak u maursku kupelj odgodi za osam dana. Okaljána, bolesna, perući se svake zore u prostoriji od ruži časte keramike, udarala si o zidove...

Jedne si se noći, šeste, odbila popeti na krevet od mahagonija.

- Hoću prvo hamam!

Ništa nije odgovorio. Duboko si spavala, teško, kao mrtva pijana. Probudivši se dosta kasno ujutro, osjećaš se preporođeno. Tvoja se nova umiljatost troši u beskrajnim brižnostima prema djeci. Neizvjesni dani. Jadna nevinášca, čija li je to pogreška?

Za ručkom je iznenada došla Kenza, koju je pratio brat Nasser – s petnaest, počeo je školovanje za mehaničara. Smjestila se u dnevnu

sobu. Mirno je uklonila veo. Kada su Nasser i muškarac otišli, iznova si je poljubila; i zaplakala. Ona ti je obrisala obraze ništa ne pitavši. Tijekom zajedničkog odrastanja, ona se uvijek pokazivala odlučnijom.

- Ići ćemo u kupelj za koji čas! Nemoj plakati, moja Hajila!

- Okaljana sam! Što bih učinila da nisi došla? Ja sam... – I krenula si živčano ponavljati. – Ja sam...

- Neka mi je Prorok svjedok, nismo mogle! Majka je odlazila svakoga jutra, Nijemac ju je trebao i netom joj je isplatio plaću za tri mjeseca!

Više ne slušaš. Brzo u kupelj, među istrošena tijela koja se krijepe u ublažavajućem ozračju. Ako doista više ne valja izlaziti, brzo se otvoriti očima, grudima, pazusima! Raspuštene i namočene kose, leđa izvaljenih na usijanoj mramornoj ploči, oslobođenoga trbuha, spolovila i nogu, iskopati skrovište i u dubini, sasvim u dubini napokon pričati samoj sebi, neznanki.

Riječi

Naše riječi ne objašnjavaju ni ranu ni radost; poput zamke su. Navire njihov žar. Zveckaju. Polusjena ih podiže sve do našega ležaja, gdje je užitak blizu vrhunca.

Prozor gleda na tamu vrta. Svjetiljka je ugašena. Izvlačim se iz drijemeža; usne spavača opisuju nekoliko zvukova koji se rasipaju, kao kakav napuknuti badem.

"Oh!" rečenica se razvija vatrena, odljev nerazumljivih nadimaka.

Otvaram oči u mraku, kako bih proniknula u zvukove i njihov smisao. Pala sam u zamku, u ponor. Pokušavam se promoliti iz toga. Ljubavnikove riječi ovijaju se oko mene, poput hladnih hobotnica, dok nam se glasovi privremeno smiruju.

Hvatam se za muškarčeva ramena. Izljev riječi, oštih poput iglica, koje slovka u snu. Čujem kako to blago bunilo iscrtava moje snove koji prethode danu; pamtim njihove mjesečarske fragmente. Čeka me neka riječ jake žudnje, utisnuta u zlato praskozorja.

Uličice koje se pružaju pred nama u sljedećem sumraku; završavaju kao slijepe ulice na užarenome obzoru. U sobi je prozorsko staklo svjedok naših zagrljaja. Noć koja počinje uvlači nam se uz slabine. Izlazimo.

Na povratku iz takvih bjegova, pronaći izgubljeni krevet. Najjednostavnije kretnje predstavljaju nam napor; glad nam steže grlo; oči postaju trome, zaslijepljene uzavrelošću koja nas okružuje.

Donijeli smo plijen s tih lutanja, slike koje nas ispunjavaju, neukrotive slike. Onda pokušavaju ispariti kroz izlaze na tijelu: pokretne očne jabučice, otvoreni dlanovi, isušene usne koje mumljaju. Umor stagnira u mišićima.

Istegnutom kretnjom, sanjivi muškarac smješta moju glavu na svoje rame; lijepi moj bok na svoju slabinu. I govori.

Vibrato glasa trese riječi koje teku, koje dočekujem poput praznih oblika. Unaprijed opisati pokrete, položaje i stavove tijela; prikazati kako svladati tajnu i očekivanje. Nazire se lijenost mišića, jedne noge, zgloba, kao da nastupa odbijanje tijela... Riječi prethode

susretu, najavljuju otpor. Gotovo neprimjetno, približiti se prešutnome pristanku.

Puštam da me okruže zvukovi; glas moje ljubavi ruši zapreke noći. Zaštićena od uzdaha, ja se spontano nudim, u zamašnom izljevu pohote. Polagano tonemo u san.

Ponekad se par traži, prepoznaje, odvaja, tako više puta, više noći, ali bez riječi. Patnja lišena jezika na kojemu se ne može razgovarati. Srce umireno ljubavlju.

Iznova, iznenadni uzmak, strmina prilaženja, opadanje obnovljenoga poleta. U nekom nepredvidivom poskoku, opirem se; bježim. Mislim da se zatvaram, u jeku noćnoga nereda. Ruku otvorenih za primanje, naslućujem nametanje, onda ga provociram, u nekom obratu, izazivam. Borim se, oštih zubi i noktiju. Supruga zabrinjava ta žestina.

Noći mračnoga suočavanja. "Oh, kakav tunel!" uzdahnem. Zastrijevši svjetiljku, mogla bih se otvoriti. Red je na muškarcu da se uzjoguni. Želi osvijetliti, ili se još više zatvoriti. Dostajalo bi da izgovorim nekoliko riječi i formuliram strah promjenom glasa pa da posustanemo. Moje žaljenje raste:

"Kakav tunel, u što sam nas uvalila!"

Zamišljam se kako molim. Razodijevam se. "Eto, kaže si muškarac prije obreda odlaska na počinak, eto kako u njezinim kretnjama ne opažam ni krivulje uzmaka, niti gipkost ravnodušnosti prije žara, već kutove tijela, oklijevanja ruku, skromna savijanja."

Skidam bluzu na uobičajeni način; ruke mi se dižu iznad glave. Bacam odjeću od svile ili od flanela; moji laktovi, pred grudima maskiranima u čipku, ocrtavaju dva izmjenična luka prema bokovima, dlanovi prate suknu koja je kliznula niz noge, pojavljuju se koljena – čitavo to vrijeme, spuštenih vjeđa, omekšana lica, želim se povući.

Muškarac ostaje promatrač. Glava mi se netom ugnijezdila u udubinu pod njegovim ramenom, gasi svjetlo, sretan zbog naših obreda. U dubini noći, riječ koju u polusnu izgovara jedno ili drugo razvalit će branu. Probudivši se, oslobodivši se, čujem se kako mrmljam: "Kako te opet pronalazim!... Čini mi se da je toliko vremena prošlo otkad..."

Ponovno palim svjetiljku, promatram lice svoje ljubavi: ponoćno pomirenje. Poljubim čelo, vjeđe i ručni zglob supruga... Lica okupanog suzama, ne presušujem: uplašene riječi uplašene sestre, usrdna ljubavna molba, ispričavam se, okrivljam... Zagrlimo se, muškarac pušta da ga preplave intonacije molbe.

Prijelaz iz uzbuđenja u užitak slijedi krivudav put; moj glas ljubavnice nastavlja svoje razmotavanje, usne mi se opiru daljnjem govoru, tkanju isprepletene bujice riječi..

Napokon ušute: pištanja, čavrljanje, nejasna pratnja užitka... Izgubljena glasa, tijela utonula u poznate obale, ponovno nastanjujem tišinu i boje čuvstva.

Iznova, sitno brbljanje para; jednoga dana dok hodamo po kiši. Nesigurne riječi. Nakon povratka u noći koja se spušta, pronaći zajedničko traganje. Odjednom se ograđujem; muškarac, okružen mojom neočekivanom ćudljivošću, zaustavlja se; šuti. Sutra će se prolomiti pod bujicom slučajnih riječi. Uzaludni razgovori.

Riječi od moarea, plovite poput žižaka na vašarskome nebeskom svodu, poput naranča koje se iskre u snježnome lišću. Dozva me, bilo je to u ponoć, ili četiri sata, točno prije zore; kroz prozor koji je još otvoren rasprostiru se sitni okrugli oblaci koji postaju boje pepela, pa mliječni. Sasvim se budim, pitam:

- Što si rekao?

Katkad navaljujem, bojim se da ću zaboraviti riječ, jer dao mi je ime neke gipke ili savanske životinje, o kojoj je bez sumnje sanjao, ne napuštajući me. Ponekad slovka riječi nekog rijetkog ploda, kao da mi nudi riječ samu po sebi, ili neku jednostavnu biljku koja mu je došla nastaniti snove. Noge nam se raspleću, ruke se ponovno obuhvate, bih li i ja njega uspjela uvesti u svoja noćna maštanja? U njegovu grlu penju se sve nježne riječi koje nas razmataju jedno uz drugo. Gužvamo ih u isto vrijeme kao i posteljinu te večeri.

A noć se opet pali u ruševinama našega rječnika.

Povratak

Hajila, ti nisi znala da sam se vratila u ovaj grad nakon toliko godina odsutnosti. Osamnaest godina, burno odrastanje, išla sam na ljubavne sastanke ponavljajući si: "Ako otac sazna, ubit ću se!" Na kraju smo se zaručili prema propisu; međutim, dan prije ceremonije, ipak sam se pokušala ubiti. Od opojnosti, od neukrotivoga delirija.

Vratila sam se na mjesto mladenačkog izazova. Kći mi je pisala: "Mama, ne želim... ostati kod njih!"

Pričekala sam njezina oca pored njegova automobila u ulici:

- Obećao si, ako se ona ne navikne!

- Ali ti i dalje živiš u tuđini! Zakon ti je, znaš to dobro, neće dodijeliti!

On me iskušavao.

- Zašto se ne bih vratila? Da se brinem za kćer, pa to je razlog, zar ne!?

Imao je pogled špijuna; neka mu je sumnja izobličila lice.

- Za mjesec dana, imat ću rješenje – kažem. – Ići ću raditi u svoj rodni grad.

- Ali... i ja želim vidjeti svoju kćer, također!

Kako bih raspravu privela kraju, podsjetila sam ga na naš ugovor: ne živjeti, čak ni razdvojeno, u istome gradu. Okrenula sam mu leđa.

Sutradan sam imala previše posla posjećujući svaku obitelj od rodbine. Moje tete, sestrične, većinom ostarjele, poput stare svečane odjeće koja se s vremena na vrijeme izvlači iz ormara, zbog naftalina. Preuranjeno su uvenule zato što su bile hermetički zatvorene.

Mériem, koju sam svakodnevno išla vidjeti na izlasku iz škole, obavijestila me svojim tankim upornim glasom:

- Očeva žena, mama, počinje imati debeli trbuh!

Brat joj je dolazio iz susjedne škole. Pomogla sam im da prijeđu aveniju. Udaljavajući se, pjevušila sam. Razdoblja kada se život pokazuje iznova, mirna rijeka u svojem toku.

Tako otkrivaš da si trudna, o, Hajila. U sirotinjskome naselju, Touma prima priznanje ispuštajući neki krik, gledaš kako joj grlo pobjednički

treperi. Kakva pobjeda, kakav poraz?... "Je li moguće da više ne izlazim?" pomišljaš.

Gotovo neprimjetno, približavamo se drami.

Sretna sam zbog predosjećaja koji me nagnao da udaljim kćer, da je poštediti krikova, udaraca, nevjerojatne seksualne gluposti... Zapravo, poslije dva ili tri sastanka kod odvjetnika (koji potvrđuje moja prava), otac se pomirio sa sudbinom. Mériem me, izlazeći iz razreda, primila za ruku kako me više ne bi napustila; njezin mi je kovčeg poslan dan prije.

- Uskoro ćeš promijeniti školu! Ici ćemo u grad gdje sam odrasla. Ubuduće ću ondje raditi!

Označile smo početak novog života: Mériem, tako krhka unatoč svojih šest godina, svake večeri spava sa mnom u krevetu. Vuče se, kao ja ujutro, po kupaonici.

Kad budem učiteljica (ponovno ću preuzeti nastavu materinskog, jezika), bit će mi dovoljno da otvorim prozor: tijekom sata pjevanja, u susjednom će razredu odjekivati dječji zbor. Uz malo pažnje, moći ću čuti glas svoje jedinice.

Pozdravit ćemo se za vrijeme odmora, oprezno namreškanih vjeđa, poput maskiranih prijateljica; naš će se sporazum nastaviti na povratku sve do noći koja će nas opet združiti. "Gotovo je", reći ću si, lutajući rimskim ruševinama. "Što me briga ako ću se, na nesreću, opet naći ulovljena u zabrani, ako ću se morati opet zavući pod tradicionalni *haik*? Držim ruku svoje djevojčice, vučem je na sunce, pomoći ću ja njoj da se ne izgubi!"

U bučnoj metropoli, nastavlja se tvoja priča, o, moja sestro.

Muškarac je ponovno počeo piti; zatekla si ga u toj zapuštenosti. Sada je dakle na njemu bio red da se otkriva, osim što to nije činio kao ti na otvorenome, već u zatvorenim sobama, jer svi, uviđaš to u svakome svojem bijegu, svi se oni skrivaju i pretvaraju! Zamišljala si vanjski svijet krcat muškarcima koji se šeću u nekom improviziranom ritmu... Ali nisi razumjela: kada oni izlaze, to je zato da izlože naše rane, one koje su nam, tijekom naraštaja, nanosili kao stigme – strašni očevi, mučaljiva braća koja se ograđuju od nametnutog skrivanja ženskog tijela!

Muškarac je sada donosio boce piva, u isto vrijeme kada i košare s namirnicama, osim što bi se pune košare ispraznile u dva ili tri dana;

pivo se, kao kruh, nabavljalo svakodnevno. Boce jednog jedinog proizvođača, koje su dolazile iz nacionaliziranih pivovara. Sam je njima rukovao, čuvao ih je u jednome pretincu hladnjaka koji djeca nisu mogla dosegnuti. Kad su djeca spavala, nije više odlazio u krevet od mahagonija, s knjigom i, s vremena na vrijeme, tvojim tijelom na raspolaganju. Ne. Vratio se u kuhinju. Prvi je put izvadio neku obojenu čašu koju nikada nisi vidjela. Tražio te boce koje si izvadila iz hladnjaka.

- Otvori jednu, prvu! – Dodao je: – Pij sa mnom ako želiš!

Ljuljajući rukama, glavom si rekla 'ne'. Bez prezira; ne podnosiš taj miris. Ostavila si ga u toj keramičkoj sobi s bijelim zidovima koja svake večeri postaje njegov zatvor. Ti spavaš dolje, napokon sama, ispružena na leđima na podu.

On ide amo-tamo, hoda hodnikom, otvara vrata; jednom si ga čula kako dugo povraća u zahodu. Nazim se komeša u svojoj sobi, zove te mrmļajući; ti ne ustaješ. "Proklet bio!" uzdahneš. Muškarac ti ne ulijeva ni suosjećanje ni strah.

Jednoga si si jutro rekla da pati od neobične bolesti. Gadna buka u zahodu, sinoć, učinila ti se kao morbidan simptom.

Dani kao da odmiču... Od toga puta, u maurskoj kupelji, gdje si pred sestrom ustanovila:

- Ako ovoga drugog mjeseca, iznova, nema pranja, onda da, onda sam trudna!

- Blagoslovljen bio Prorok! – promrļjala je Kenza (prvi put, unatoč vrućini kupelji, nisi mogla priznati da si silovana). Majka je ta koja će biti zadovoljna... i olakšana! Znaš, starice kod nas ne smatraju da si pod okriljem muškarca ako ne nosiš njegovo dijete!

- Koga bi taj mogao štiti? – odvратиš zatim tugaljivim glasom. – Svake večeri kada je kod kuće pije!

- Spasenje svima nama, moja Hajila! – uzdahne Kenza, zamišljena.

Po izlasku iz kupelji, sva porumenjela pod tkanicom, ponovno je pronašla veselje. Kaskajući, vrata uvučenoga u vunene velove, pričinjalo vam se gotovo kao da ste se vratile u doba vile u četvrti Dunes. Za užinu si pripremala uštipke; djeca su se, dolazeći, divila vašoj boji lica, kani kojom ste čipkasto iscrtale udubinu dlanova, kao i sjaju vaših dugih kosa.

- Kako li je nježan taj dječak!

- Djevojčica će, mislim, otići k svojoj majci! – primijetiš.

- I tako nije bio udovac, već razveden! Je li majka zaista bila strankinja? Zar svako dijete ima drugu majku?

- Odakle da znam? – odvratiš.

Od toga dana prihvaćaš činjenicu da si trudna; u svojim slabinama nosiš budućnost; za koga? Za pijanduru koji svake noći povraća na kraju hodnika? Za sebe? Baš te briga; nastavila si svoje bjegove. Otkad se u hladnjaku gomila pivo, možeš spavati; ne moraš više ubijati početni bol, utrnulost koju stvara. Sama, na madracu, putuješ kroz djevičanske noći.

Zora puca; hitro obavljaš kućanske dužnosti. Kad si vani, poslijepodne, otkrivaš druga pročelja, druga lica. Obavija te graja; na trenutke, privremeni prekid buke na nekome drvu doima se poput biserne kapljice, češljugar buši plavetnilo svrdlastim notama... Izlažeš se suncu; s velikim užitkom dočekuješ zamahe vjetra koji katkad šibaju asfalt. Hodaš uvijek bez vela.

Drugoga mjeseca, nije dakle bilo pranja; nosiš život, kakav život, život treperi vani, mozaici snova. Bez vela! Kako beskrajinih mjeseci nositi dijete? Pitaš se: "Postoje li glomazne žene, postoje li puna tijela koja se kreću vani? Jesam li opazila trudne žene, ujedno trudne i razotkrivene? Strankinje koje idu liječniku i koje će roditi u klinici!"

Sjećaš se te susjede iz sirotinjskog naselja koja je, u svakoj trudnoći, pripremala svoj rogožar, zahtijevala od muža (pomoćni radnik u nekoj državnoj tvornici) da je vozi u pleme iz kojega je potekla na visoravni, blizu zapadne granice. Mogla je zamisliti da rodi samo među ženama svoje krvi.

- Za blagoslov!

Dodala je, razgaljena nekom naivnom taštinom, jer je porodila sedmero djece na isti način:

- Inače, gdje bih našla snage da podnesem bol, da satima urličem, da se ne ubijem?

Zaključila je s nekom neodređenom ljupkošću:

- Na kraju čovjek zavoli taj prokletiu bol poroda! Počne blagoslivljati sam sebe...

To te oslobođenje trenutačno ne zaokuplja. Znaš da će te muškarac smjestiti u neku kliniku, među nepoznate medicinske sestre i liječnike, da će te jednako tako doći tražiti, zabrinut, on također, oko

spola novopridošlice. Dovede će tvoju zastrašenu majku do uzglavlja, ali poslije? Ne, bol poroda u ledenome svemiru ne mori te. Odbijaš sadašnje čekanje, otežalost: kako se kretati vani a da nisi viđena, kako proći nezapažena usprkos tome truhu? Ta ispupčenost, hoće li se ona probijati kroz prostor umjesto tebe, spriječiti te da opet budeš pogled koji guta?

Zar više nećeš biti sama kad budeš hodala? Tvoja spretnost, hoće li ona nestati? Kratkotrajna nada, nada da... Shvatiš da se približavaš misteriju koji, jedva okrnut, prijeti da se rasprši.

- Kad bih mogla pobaciti? – mrmljaš ti sutradan, kada ideš k svojoj obitelji.

Šaptala si, blizu Kenze koja te poljubi. Uzrujana, gotovo više:

- Fetus? Neka se Sotona udalji od tebe, Hajila!

Ona se udalji. Bez sumnje misli na njihovo očekivanje boljeg života. Tvoj je muž, u posljednjih mjesec dana, više puta slušao molbu tvoje majke, koja je opet raspredala povijest izгона, kao što je to činila na dan prosidbe, u prošlom stoljeću, čini ti se. Njezin je zet obećao:

- Ispunio sam vam molbu! Postoji lista čekanja za subvencionirano stanovanje, potreban je rok od nekoliko mjeseci! Jedan od odgovornih dolazi iz moje rodne pokrajine.

- Sine moj!... – plakala je Touma ljubeći muškarčevo rame.

Ostala je priljepljena uz njega, pod tvojim pogledom.

- Preselit ćete se vi! – obećala si Kenzi. Pustit ću sve da se smjeste u obećani četverosobni stan. Potom ću pobaciti, baš me briga!

- Ja ti neću pomoći! – usprotivi se Kenza.

Tužno moljaka:

- Samo da te majka ne čuje, molim te! Ona koja se osjeća kao da je postigla svoj cilj!

Iste večeri, perući tanjure u sudoperu, pomislila si: "Konačno će Kenza stanovati u kući koja će imati tekuće vode..." Zavidiš joj: "Vode, ali bez muškarca u svojem krevetu, sretnica!"

Sljedeće noći, pratiš razvoj muževa pijanstva. Čuješ buku šalaporki; netom prije uzbuni te neko razbijanje stakla. Pojaviš se u rasvijetljenoj kuhinji; užas te nagna na vrištanje...

Muškarac posrće, trupa nagnutog iznad balkona. Potrčiš, vučeš ga, ogrebeš se o njegova ramena, protreseš ga o okvir staklenih vrata; u

tome uvodu u dramu, prvi put, čuješ kako mrmlja moje ime, kako ga stalno ponavlja, ludog pogleda:

- Isma!. Isma!

Prezaš od tog imena, od mojega imena. Zatim guraš pijanduru poput tovarne životinje prema hodniku, pa u sobu. Pada na tvoj madrac na podu. Zaspri, teško dišući. Izlaziš, skupljaš krhotine stakla. Gasiš svjetlo u kuhinji; sakrila si prazne boce, kao što je on to činio svake od prethodnih večeri. Na koncu se ušuljaš pored Nazima, koji te dozva u mraku; pritisneš mu glavu na svoja prsa. Želiš ga uspavati jer grčevito plače.

Na kraju prizna:

- Mma, znaš da će moja sestra, Mériem, sutra otići, znaš da ide živjeti s majkom?

Vidjela si da je kovčeg odnesen istog jutra; ništa nisi pitala.

U tami, dječak ti posve tiho pripovijeda o svom kratkom životu: rođenje u Normandiji, jednoj francuskoj pokrajini, kaže, gdje mu žive baka i djed s majčine strane, zakupnici. Sjeća se kako mu je otac jednoga dana došao s nekom damom, majkom njegove sestre, precizira.

- A moja me majka, Francuskinja, vrlo rano ostavila kod svojih roditelja. Nisam je više nikada vidio! – prisjeća se. – Potom sam išao živjeti s ocem i njegovom suprugom, Mérieminom majkom, nekoliko mjeseci prije našega povratka... Svi smo se vratili ovamo, osim gospođe!

- Ja sam tvoja majka, ja sam Hajila, tvoja majka! – usklikneš, iznenađena svojim poletom. Zibaš ga, neumorna, sve dok na kraju ne zaspri. Otvorenih očiju po noći, željela bi lutati vani s djetetom, ulicama koje bi osvjetljivao mjesec.

Ja, Isma, koja se spremam konačno napustiti grad, zašto nisam naslutila melodramu? Zašto sam osuđena na izazivanje razdora? Zašto, vrativši se na mjesto odrastanja, ne mogu biti iscjeliteljica?

Dvorišta

Stigavši do ovoga dijela priče, obuzima me neka sila da pomiješam svoj život sa životom druge žene. Služi li svako muško tijelo tome da upozori na raskršće prema kojemu se žurimo, zaslijepljene, ispruženih ruku jedna prema drugoj?

Dvorišta mojega djetinjstva! Salijeće me putovanje kroz dogovore, kojima su ta mjesta svakodnevnog okupljanja bila jezgra. Žene koje su ondje sjedile, katkad više žena jednog jedinog muškarca, ili skupljene u sjeni istoga gospodara – otac, stariji brat, i jedan i drugi cjenjeniji od nekog privremenog supruga. Najčešće, udružene rođakinje, bliske ili daleke, no koje grije ganuće prema jednom te istom pretku.

Sjećam se neke maurske kuće, najstarije, ali najprostranije u mojoj rodnoj četvrti. Arkade od uvijenoga mramora, galerije od keramike gdje su mjedi, izbljedjele modre i isprane zelene boje očuvale sklad usprkos istrošenosti: dva su se kata izdizala oko dvorišta čiji me zdenac očaravao kada sam svakoga ljetnog poslijepodneva dolazila nekoj teti u posjet.

Tri obiteljska ogranka obitavala su na svakoj razini; predak, negdašnji velikaš, imao je tri uzastopne supruge, posljednja je bila moja baka koja je tamo ušla jedva zrela za udaju. Ispostavilo se da je jednako stara kao unuci njezina starog supruga. Tako su se odnosi srodstva preklapali, često nerazmrsivo.

Moja je baka sama udala jednu od svojih kćeri – rođenu, doduše, s trećim suprugom – za posljednjeg unuka svojega prvog supruga: tako da se taj mladić oženio svojom tetom (sestrom svojeg oca po braku) i ta je opasnost od incesta izazivala mnoge pošalice. Jednako je tako u tom potomstvu bila odabrana supruga mojega ujaka, uvijek po volji bake koja se vraćala, s neočekivanom opsjednutošću, na svoj prvi pir. Nevjesta je dakle bila – ta snaha dovedena kako bi jednoga dana preuzela kućnu vlast naše obitelji – praunuka prvoga supruga moje bake; ona je od djetinjstva baku zvala 'Lalla'. No s dvadeset godina postala je snaha svoje prabake!

Taj nered brakova začinjavao je poslijepodnevene razgovore. Drugi su paradoksi krvnoga srodstva bili razjašnjeni ženskim ogovaranjima. Kao da pripovjedačice nisu mogle zaboraviti oskudnost svoje svakodnevnice. Kao da je kuća postala čitav grad; ja sam se u tome zaboravljala sve do iza sutona; čekali bi me prigovori kada bih se, u pratnji nekog rođaka, kroz mračne uličice vraćala kući.

Pripovjedačice su nastavljale temu sutradan ili dva dana poslije. Taj i taj muškarac, ustanovila bi jedna, bio je ujedno polubrat i ujak po majci te i te matrone koja je dolazila punih ruku; a ona bi pak prasnula u smijeh. Ispostavilo bi se da su djeca rođaka-supruga, objašnjavala bi neka druga, bila nećaci, ali i zetovi svoje tete; igra neumjesnih usporedbi poticala bi neugasiv neobuzdani smijeh, iznenadne šutnje, poneke nostalgije.

Nazočnost muškaraca pokazivala je dakle obrise potaknuta krvnim srodstvom. Van tih ogovaranja bili su svedeni na prozaičnost svojih zanimanja: jedni obrtnici, drugi kramari, u isto vrijeme i priznati bogomoljci, treći jednostavni ribari – ovi su se opijah, šapućuće žene prisjećale su se njihovih razuzdanih večeri u nekoj rezerviranoj gradskoj četvrti.

Ja sam se izgubila u ostarjelosti mjesta, zarobljeno lice među rešetkama neke ograde. Dvadeset godina poslije ponovno iskrsava nepomičnost prizora toga sata užine; pojavljuju se stare gospođe i mlade žene, u prastarim toaletama, hvališući se svim svojim nakitom; mlade djevojke u krugu paze na skromno držanje; djevojčice pritrčavaju, napuštajući igre u hodnicima. Svaka gošća donosi svoj bakreni poslužavnik, šalice za čaj, džezvu za kavu i tanjur s kolačima od meda.

Raštrkana brbljanja uvijek u isto vrijeme, isprepleteni glasovi prigušenoga smijeha, klevetanja susjednih kuća. Jedino krojačica naglašava razgovor brujanjem svoje singerice, koja neumorno radi... Neizvjesnost u odrazu mozaika, pod klonulim jasminima. Zdenac je bio ispražnjen, zlatne ribice su nestale. Odmor mine nepromijenjen, u sjeni pretka koji se zamišlja sahranjen pod tim nekoć raskošnim katovima arkada.

- Hoću li ići na terasu? – mrmlja neka djeвица.

- Hoće li se plesati sutra na svečanosti obrezivanja kod susjeda? – priupita razvedena žena koja se želi razmetati nakitom.

- Predviđen je orkestar glazbenica, ali možda su od njih naručili samo religiozne pjesme, znaš kako je Fattouma pobožna!

Kao djevojčica, vukla sam se uz noge vezilje, dodavala sam konce i škare krojačici. Rastreseno sam slušala: bilo je važno da pustim da se tijekom godina u meni razliježe jeka, tijekom godina njihova zatvora. Poslije sam živjela van harema: otac udovac stavio me u internat, ali ja sam se osjećala vječno povezana s tim zatvorenicama.

Slabo sam to razumijevala, ali malo prije tih sastanaka, i u unutrašnjosti soba, raspredale su se tužne rečenice - zlojeđeno povjeravanje neke majke, monolog bijesne supruge nakon gospodareva izlaska, jecaji urlika neke druge prikovane za madrac bola, uzdasi jalove supruge čiji je muž uzeo drugu ženu.

Taj je zbor pokornosti spremnih na pobunu, te strofe isprekidanih riječi, bačenih protiv sudbine, taj govor obavijen nesrećom ostao zatočen, pokriven kao i tijelo svake žene vani. Zato se svaka rođakinja na izlasku iz svoje sobe htjela okoristiti, za vrijeme susreta na dvorištu, svjetlošću sručenom s neba, kao kakvim posljednjim zalječenjem.

Dva desetljeća poslije, tuga tih žena konačno me pogodila. Na toj čistini, pronalazeći stoljetne kretnje i mir, tragaju li one ondje beznadno za sobom? Mjesto nije posve zatvoreno, malo je dvorište zaliveno svjetlom. Sjećam se sporazumnih prigovora kada je jedan od nećaka-ujaka, netom obogaćen, razmetljivo predložio da se malo dvorište prekrije staklenikom. Nasljednice, svaka sa sićušnim udjelom u nastambi, tome su se usprotivile. Muškarci, obrtnici, ribari, doktori vjere, zaustavili su se u predvorju. "Nikakav staklenik, nikakav staklenik, samo jedan djelić neba!" čuli su.

- Taj me djelić neba pratio čitav život! – kukala je posljednja, neka razvedena žena za koju se znalo da je bolesna i čijega je sina otac uzeo k sebi.

Jesu li te žene pokušavale ublažiti tešku sudbinu uz pomoć meda s kolača od krupice, uz pomoć obreda ručno vezenih ubrusa koji se predaju iz ruke u ruku, uz pomoć mirisa kave o čijoj se kvaliteti

raspravlja u beskraj? Pripovjedačice nagnuta trupa, namazana lica, dok jedan pramen kose viri ispod njihova prugastog fesa...

Dvorišta zaborava! Dok ljubim Mériem koja se koprcu u krevetu, sanjarim o tom kraljevstvu gdje me okrepljuje reći 'ti', tebi, prilježnici: nisi li ti, na svoj način, prisna s tim očekivanjima?...

Ja tražim utočište iza mučanja tolikih sahranjenih anonimki. Zar je to zato da prikrijem neuspjeh svojega prastarog izazova? Par; iluzija me očaravala svojom novošću... Pogurana prema tolikim obzorima! Prisutnost moje ljubavi pokazala se kao oslonac. On je postao moj dvojnjak – ja koja sam slučajno izbjegla zatvor...

Vrativši se iz iseljeništva, odabrala sam da se sklonim kod jedne tete koja je nekoć vladala u gradu mojega djetinjstva. Ona je smještena u nekoj prastarj kući u glavnome gradu.

- Trebam spavati kod tebe!

- Naravno, draga moja! Tvoja majka; ja sam oprala njezino tijelo boginje prije sahrane. Vraćaš se svojoj snazi, nije li tako napisano? Neka Prorokove udovice posreduju za tebe i za mene, na dan uskrsnuća!

Nisam se pomaknula iz sobe čiji balkon gleda na lučki dok i na stepenaste padine povijesnoga grada. Jedan procvjetali jasmin zasjenjuje stakla balkonskih vrata. Sanjarim, ispružena na naslaganim madracima na crvenim pločicama.

Ponoćne nesanice, podnevni počinci sljedećega dana: moje sjećanje pronalazi davne uzdahe. Ovdje sam na kraju rekla 'ti' strankinji; tebi, Hajila, koju drugi zamišljaju kao moju suparnicu. Također sam odlučila da ću kćer uzeti k sebi.

Daleko od brujanja te metropole, ti ostaješ gošća u novoj nastambi. Smatraju te odgojiteljicom dvoje usamljene djece, ili suprugom 'podvezanog' muškarca, ne znaš. Ali ti nastavljaš moje putovanje kroz život, ja sam te poslala.

Poljubila sam tetu, toga jutro. Moja ju je nježnost natjerala u plač. U ranom djetinjstvu, zamijenila mi je majku, sve do dana – imala sam najviše deset godina – kada me otac ("ljubomorana na moju naklonost", optuživala je ona) odlučio radije staviti u internat.

- Zašto se nisi vratila u zemlju ove godine?

Ne usuđujući prisjetiti se mojega razvoda, oplakivala ga je kao da je netko umro:

- Posve sama, dolje na stranome tlu! – opazi ona.
- Trebala sam razmišljati, a za to sam trebala biti vani! Hodati, promatrati nepoznata lica. Trebala sam biti vani, pa makar me zaboravili! Na neki način, makar me ubili!

Dodala sam, bilo je to navečer:

- Ovdje, u ovoj zemlji, ubijaju vas zatvarajući vas iza zamračenih zidova i prozora. Čim napraviš prvi korak vani, osjećaš se izloženom! A ondje nitko ne gleda, nitko zapravo nema oči!

Objasnila sam da sam morala raditi, podučavati, nadasve imati vremena za sebe! Da, ja sam prepustila – nikako 'napustila' – kćer; otac joj se vratio u zemlju, želio se ponovno oženiti, izložio je svoj program: "Žena koja će se kod kuće posvetiti djeci, nemam više drugih ambicija!"

- Ali – gundala je gospođa – što se dogodilo između vas? Govorilo se da si pobjegla od kuće, da je zbog toga zadržao dijete!

- Da, pobjegla sam... Sve sam polomila!

- Ja sam mislila da si sretna! Svaki put kada si dolazila preko ljeta, bila sam ponosna na tebe. Govorila sam susjedama, nećakinjama: "Neka Bog čuva kćer mogega brata! Brak joj pristaje, pa čak i u tuđini!" Točno godinu dana prije... To je urokljivo oko!

- Pobjegla sam – ponovila sam. – Sada idem vratiti Mériem. Mislila sam da će biti dobro s ocem, bratom i ženom svojega oca koja ostaje u kući!

- S maćehom!

- Ne, teta! Mislim da je otac taj koji nije dobro!

Mislila je da mi je ostalo brižnosti za onoga kojeg sam odbacila. Ne... Ako moja djevojčica ne čuje smijeh, kako bi mogla odrasti? Zamišljala sam suprugu njezina oca kao ženu-dijete, kao da prenosi neku nepresušnu bezbrižnost!

Htjela sam se isključiti kako bih raskinula s prošlošću. Tijekom lutanja po gradovima gdje sam bila u prolazu, taj je teret olakšao. Mériem mi je pisala. Dotrčala sam; nisam se mogla osloboditi sama.

Drama

Još uvijek sam ja ta koja ti priča, Hajila. Kao da te zapravo stvaram. Sjena koju uspravlja moj glas. Neka sjena-sestra? Postoje li sestre samo u zatvorima – u onima koje svaka od njih podiže oko sebe, tvrđave ekstaze...

Što me više nadvisuju riječi, to se više moja sadašnjost rasipa, a tvoj se lik nameće. Moja je pokretnost samo privid: let leptira u zoru, s krilima koja se mrve. Netko će neminovno ispružiti prste, opipati ih, zgnječiti.

Muškarac. Ponovno ga vidim posljednje noći, kako riče u svojoj boli. Nemoćan. Ti, ti bi rekla 'podvezan'. Čuva ljagu smrti na prstima.

Sada me zabrinjava drama koja se približava. No ja mijesam. Zaplećem naša dva života: muškarčevo tijelo postaje zajednički zid naših pećina koje nastanjuje ista tajna.

Nakon odlaska moje kćeri, osjećala si se, ako ne olakšana, a ono barem oslobođena njezina pogleda. A ona je čekala. Što? Tvoju snagu, nesumnjivo Pročitala si u njezinim blagim očima neku ironiju. Naivnost daje zjenicama tu zagasitost. Mériem je pratila tvoje kretnje, utihnula bi na tvoj ulazak u sobu, doimala se kao da vreba. Čekala te.

Zamišljala si da te uhodi... Kao da neka žena, pa čak djevojčica-žena, može postati špijunka neke druge! Osim same sebe. Razborit pogled, uprt u vlastitu sudbinu.

Kad je djevojčica nestala, ti dakle otkrivaš da si oslobođena. Nazim se mogao pretvoriti u ortaka, postati tvoj sin... Počela si se sve kasnije vraćati kući sa svojih obilazaka. Dječak bi svaki put čekao na vratima, zurio bi u tebe: zgužvani veo na tebi nespretno je visio. Skinula si ga nervozno u predvorju. Nisi osjetila nikakvu potrebu da dobaciš djetetu kakav naputak. Ništa ne bi rekao gospodaru.

Jednoga dana, obojica su bili na katu: Nazim, suznoga lica, i muškarac, očvrsnutih crta lica. Tvoje se razvuklo u osmijeh. "Gle", kažeš sebi, "muškarac danas nije imao ključ od kuće? I tako sam ostavila Gospodara pred vratima vlasti te nastambe!... Već večeras odvest će me nazad u sirotinjsko naselje!"... Suzdržala si se da ne nastaviš taj govor naglas.

Nazim se vratio u sobu bez riječi; nije izišao čak ni na večeru.

- Dugo već odlaziš tako svakoga dana? – počeo je muškarac u previše osvijetljenoj kuhinji.

Pije sam; dugo. Sat vremena ili dva; možda tri. Ti ne sjedaš; ideš amo-tamo; izbjegavaš proći pored njega; zaobilaziš ga straga. Izlaziš iz sobe; šećeš hodnikom; vraćaš se; zapravo čekaš. Ne ostaješ na nogama, opuštenih ruku. Otkrivaš da trebaš obaviti sitna

pospremanja, unatoč tome što je kasno. Nije to komedija; nejasno, čini ti se hitnim da ostaviš stan čistim, bez ikakvoga vunenog konca koji visi, bez neke žličice za kavu zaboravljene u nekome kutu, bez zrna prašine. U slučaju da odeš. Otići ćeš, ali hoće li to biti odmah, po noći, ili nakon svitanja? Na kraju poklanjaš pažnju televizijskom programu; samo traka slika; zvuk je odsječen. Dječak spava; sigurno spava... Televizor je kupljen nedavno; zbog informativnog programa koji muškarac prati svaki dan. Malo poslije on gasi; ponekad ostavi televizor uključen, ali nijemo, kao večeras.

Nestale slike, ekran treperi naslijepo. Šćućurila si se na trenutak na sam pod, iza muškarčeve glomaznosti; počinješ plesti neki vez odložen u nekoj odškrinutoj košari. Muž te ne vidi; nadaš se da će na kraju reći: "Idemo spavati!" Bojiš li se? Nisi se usudila ući u spavaću sobu, vratiti se prva u krevet. Bi li trebala spakirati kovčeg prije, ili poslije? Poslije čega? Tvoje stvari, tvoje rublje bit će skupljeno u treptaju oka. Budući da si u prolazu! Kao uvijek; u ovome stanu, ili drugdje.

Gospodar se nije pomaknuo. Više ga ne čuješ kako pije. Na kraju se uvjeriš da ćeš ostati do jutra. Čekaš.

Odjednom zagunđa; ništa ne razumiješ. Ne ustaješ; prsti ti se prestaju kretati gore-dolje, ali hvataju se za vunu. Muškarac otvara jednu bocu; nastavlja piti. Zvuk njegovih usana pojačava se u praznome. Onda se udostojava objasniti, ponovno objašnjavati zašto kupuje isključivo tu marku piva; strana marka, flaširana u zemlji. Najmanje tri puta skuplja. Kvaliteta to zaslužuje. Uspoređuje je s drugima: njezin sastav, lakoću, okus. Glas mu ponovno poprima neko nerazumljivo mumljanje; neki način govora probuđenog sanjara, osjećaš kako ulaziš u noćnu moru. Nikakvo gađenje, prije neka zlovolja, bljutavost koja nema kraja.

Kao meni, Hajila, miris piva gadi ti se; prisiljavaš se da ga podnosiš. Oprati zatim ruke i lice, i usta, premda je onaj drugi taj koji pije; otvoriti prozor, zatvoriti kantu za smeće iz koje strše prljave boce; staviti na stranu spužvu zaprljanu prolivenom tekućinom. Ali miris opstaje na tvojim rukama koje muškarac ne dira, na tvojim usnama koje ne dotiče. Dugo. Upravo je prošla ponoć, ili jedan ujutro. Svi programi na radiju završili su: na arapskome, berberskome, francuskome. Posljednju otvorenu bocu muškarac spektakularno

baca. Iz kante za smeće otkotrljala se na pod. Nepravilna buka odskoka, koja uveličava jeku. Odmah poslije, on zove, doziva mene – napuštaš svoje mjesto, približavaš se:

- Isma!... Isma!

Zapanjena čekaš, priljubljena uz okvir vrata. Koja je ta strankinja koja se vraća kroz njegov glas? Povlačiš se. Gospodar ima nekakav dubok glas, tup. Propituješ se, tvrdoga srca. Gledaš ga, više no što ga slušaš. Čak se i ne sažalijevaš. Ponovno si ogrnula kućnu haljinu od tamne vune, preko najlonske košulje... On te napokon ugleda; neko svjetlucanje prostruji njegovim žutim zjenicama.

- I tako, ti već dugo izlaziš, 'odbjegla' Hajila?

Ton nije sarkastičan. On ustaje, prilazi jednim korakom, i to je za tebe početak!

Kao ti, ja sam proživjela pedeset početaka, pedeset istražnih sporova, suočila sam se s pedeset glavnih predmeta optužbe! Zamišljala sam kao ti, da sam ih izazvala. Dodavala sam riječi koje sam smatrala izazivačkima! Vrtoglavica govora koji razvija svoju mrežu u prostoru, nasuprot jednoličnome ludilu muškarca!... Oduvijek su nas bake htjele naučiti da prigušimo riječ u sebi. "Šutjeti", savjetovale su one, "nikada ne priznati."

Tijekom čitave te karikature od suda, ja sam promatrala utvaru velike uzvitlane ljubavi, trofej koji sam nosila po ulicama. Na suncu!

Sunce te gleda, o, Hajila, tebe koja me nadomještaš ove noći. Vrebajući tog muškarca u polutami, sapetog u nemoći, počinješ opažati da on ne može ništa. Ništa! Kakve god bile njegove riječi, kakvi god bili njegovi udarci (jer lupit će on, i sjećanje na bijedu iz sirotinjskog naselja budi se: napola prihvaćena surovost, izranjaju opet uzburkani valovi slika iz prošlosti, ogorčene susjede koje jecaju u dvorištima...), kakvo god bilo njegovo uznemirivanje u toj novoj kuhinji koja nalikuje grobnici, ništa, muškarac ne može ništa! Pogotovo ti ne može zabraniti vanjske šumove, žetve tvajega lutanja.

"To je zato što je noć", voljela bi reći blago, "zato se ne nalazim vani! Zamislimo dane bez noći, o, moje sestre! Sutoni bi na kraju postali zore! Muškarac bi ostao u kuhinji, zalijevajući se alkoholom i napitcima, dok se ja ne bih umorila od svijeta!... A sunce me gleda!"

Kada je udario, bila je zora, ili njezina međa... Nisi čula pustenu blizinu dana poput kakve neprimjetne graje. Muškarac nije ugasio svjetlo u sobi: u sredini, vijenac svjetla od lampe izdužio je rubove mraka; u tome okruženom prostoru, primakla si se. Ti na nogama, on opet sjedeći, njegov ogoljeli trup doimao se širim, bicepsi njegovih bijelih ruku pod bijelim svjetlom, njegove pocrvenjele oči, gotovo pocrnjele na rubovima zbog neke podmukle vrućice.

Ispitivao je, zastupnik noći i drugih. Tražio te da sjedneš, nekim očito mirnim tonom; nisi se pomaknula; nisi razumjela. Zadirktivao te u iznenadnoj bujici, gotovo silovito: "Kome si se išla pridružiti vani, s kime si razgovarala u parkovima, koji te neznanac, koji stari ili novi prijatelj pratio, i u kojim šetnjama?... Koju si šminku odabrala, koju si suknju nosila ispod vela i zašto, koju haljinu jarke boje?"

Odgovarala si kratko, malo-pomalo razočarana što ne možeš izmisliti pustolovinu koju je on stvarao, mogućnosti koje je iznjedrio njegov govor. Kako mu reći da je to bilo ozbiljnije, da si ga prevarila s licima neznanaca, sa starcima natiskanima na klupama, s djecom koja su se bacala na igru, kako mu priznati lakomu zabavu koja bi te zaokupila u vrtovima, točno prije no što čuvareva zviždaljka ne bi najavila zatvaranje? Odvažila si se:

- Ono što sam voljela...

- Da?

Dahtao je, neki bljesak mržnje zatresao je njegove rastegnute vjeđe.

- Voljela sam skinuti veo u nekoj uličici, kada nitko nije prolazio, zatim hodati gola!

Udario je na riječ 'gola'. Nastavio je ponavljajući tu riječ, kao da ju je prepoznao. Kao da mu je već bila dobačena; ja sam mu je dobacila.

O, moja sestro iz sirotinjskoga naselja, o, moja sljedbenice u nerazmrsivoj nesreći, kada sam, kao mlada, susrela tog muškarca, šetala sam 'gola'! Pohađala sam višu školu i sveučilište, ali kako hodati takva uz čovjeka kojeg volim? Nikakva mi tradicija nije služila kao zvijezda vodilja.

Poslije sam se mnogo rugala: "Jesu li muškarci ikada goli? Jao! plemenski strahovi, tjeskobe koje vam prenose frustrirane majke, opsjednutosti nekim neutvrđenim drugim mjestom, sve vam je uže,

vrpca i okov!... Pokaži mi jednog doista golog muškarca na ovoj zemlji, onda ću te ostaviti zbog tog muškarca!"

Ja sam učinila bolje, ostavila sam ga zbog same sebe.

Ismijavala sam ga: "Ti si me imao голу"; pobijedila sam: "Uvijek sam vodila ljubav s tobom posve gola, dušom i tijelom!" Ironizirala sam: "Što se više zamotavate, to više mislite da nas gušite!" Prekasno!

Za tebe je također bilo prekasno. Tuče te po licu, ti se ne izmičeš udarcu. Uzima jednu praznu bocu, razbija je na naleđu sudopera, grmi slušajući svoju nadutu rječitost:

- Oslijepit ću te da ne vidiš! Da ne budeš viđena!

Kad njegova ruka podigne razbijenu bocu, zazivajući Proroka, štitiš si oči; on ti ozlijedi ruku, krv šikne iz reza i muškarac ostane ispružene ruke zuriti u krv...

A ti ga pak, razrogačenih očiju, temeljito analiziraš... Povukla si se, pokliznula, našla si se šćućurena između otvorenih vrata i hladnjaka. Sada ga čuješ odozgo, na prekomjerno uzdignutoj visini, kao kakva oluja koja bjesni po vrhovima krošnji.

- Slomiti ti noge, da više ne izlaziš, da ostaneš prikovana za krevet, da...

Tijelo ti grčevito drhti, kao da je u njemu poludio neki satni mehanizam, van tebe; za to vrijeme mrmljaš:

- Prorok, mili Prorok će me štititi!...

Unutrašnja jeka; jednoličan naglasak negdašnje Toume diže se u tvojem sjećanju: "Vaš otac!... Dobar čovjek!... Nikada nije na mene dignuo ruku. Nikada!" Susjede su jecale, na pragovima:

- Touma, daj nam savjet! Kako da se zaštitimo od 'njihove' surovosti?

- Prorok – ponavljaš.

Izgubljena u djetinjstvu, čuješ majku kako savjetuje: "Zazivajte Proroka koji je nepovratno osudio silovitost muškaraca!"

Odjednom, izlazeći u hodnik, pojuri Nazim. Otvori vrata, zajeca, zove:

- Mma!. o, Mma!.

Otac urliče: postuđen što se vide boce piva, što ih dječčić vidi nagomilane u sudoperu. Zaboravljena si, ti, nemoćna robinja; koža na tvojim ramenima, na golim rukama nezadrživo drhturi.

- Gubi se, kučkin sine! – urliče muškarac.

Nazim je otvorio ulazna vrata: dijete koje te posvojilo, kraljević, siročić snjegova, izišlo je kako bi od susjeda potražilo pomoć. Lupa po drugim vratima na katu; odzvanjajuća treska kao u nekome snu.

Psujući i klevećući, muškarac se opet uspravlja; naređuje ti da obrišeš krv i da se podeš sakriti. Ti se ne mičeš, ukipljena žena koja ipak dobro čuje. On se žuri zataškati ono što smatra 'tragovima zločina', boce.

Pijani muškarac ima pravo skrenuti, ali žena koja ide 'gola', a da njezin gospodar to ne zna, kakvu li će njoj kaznu namijeniti prenositelji otkrivenoga, nepisanoga Zakona?

Rana

Rana te ne probada točno u trenutku kada primaš udarac, kada ga okrivljavaš, kada ti se napinju mišići koji te tjeraju da navališ u napad, da si grčevito začepiš usta, u strahu da tvoji urlici ne probude nekog mjesečarskog skitnicu. Ubrzan ili usporen razvoj, neke pobune samih mišića, u sivilu nesanice, u elektricitetu ugriza. Najprije se treba samo prepustiti – spasonosna brzina koja pomaže tijelu da prođe kroz malaksalost bez suza.

Trenutak nakon boli onaj je s kojim se valja suočiti. Prava rana, ona neizlječiva! Tvoje su oči širom otvorene; one ispituju. Ispunivši ih prazninom, nadaš se otkriti zašto... zašto progonstvo? Kao da je progonstvo predstava! Kao da se pustoš razvlači u pustinju...

Zašto? Pitanje zaglušuje. Zlo je izbilo izvana; sa svojim ispirućim smiješkom, on te istjerao... Tvoja zgrčena misao teško se kreće. Formuliraš pobunu: zašto si primila udarac kao žrtva koja se predaje, kada je bilo dovoljno napraviti jedan korak u stranu?... Zaletjela si se prepohotno, nitko te nije upozorio na sunce. Bilo bi tako lako pokazivati se gotovo neprimjetno. Neko žustro povlačenje, privremeni povratak u harem.

Vani, otkrivaš da si tetovirana. Ne možeš plakati; žališ za sladunjavim puštanjem suza. Ali kad te odjednom podbode žudnja za svijetom, otimaš se iz sobe, izlaziš. Dok nasumce hodaš, neodlučna, napokon oslobođenih očiju, ti gledaš.

Derra: na arapskome jeziku, nova zaručnica, suparnica prve žene istoga muškarca, označava se ovom riječju, koja znači 'rana': ona koja boli, koja probija meso, ili ona koju boli, slično je to!

Druga supruga koja se pojavljuje s druge strane ležaja, nije li ona nalik prvoj, na neki način jedan njezin dio, dio upravo te koja nije mogla uživati i na koju suprug diže svoje osvetničke ruke? Na što se prva žena smiješka, dvosmislenim smiješkom.

Muškarac stoji, gol. Prva supruga nestaje pri ulasku druge, ili se povlači s one strane praga, kako bi se opet pojavila sljedeće noći: bijedna utjeha, Knjiga poligamu nameće pri državanju pretjerano strogog pravila o podjeli vremena za noćnu ljubav. Svaka je zaručnica osigurana na jednak broj bračnih noći kao druga, kao druge susupruge. Podrugljive li utjehe!...

A muškarac bez stalnoga mjesta premješta se svake noći iz ležaja u ležaj, dok to izmjenjivanje daje ritam njegovu muškom životu, od dvadesete do šezdesete godine, ili do sedamdesete. Tako će se druga supruga potajno nasmiješiti na pojavu treće, a ova će pak gotovo neprimjetno pokazati jednako očito povlačenje na dolazak četvrte. Jer, u našim krajevima, muškarac ima pravo na četiri žene istovremeno, što će reći na četiri... rane.

II.

PUSTOŠENJE ZORE

(Šeherezada) joj reče:

"Draga moja sestro, trebam vašu pomoć u jednoj veoma važnoj stvari; molim vas da mi to ne uskratite. Moj će me otac odvesti k sultanu kako bih mu bila supruga. Neka vas ta vijest ne uplaši; samo me strpljivo poslušajte.

Čim dođem pred sultana, zamolit ću ga neka dopusti da vi spavate u bračnoj sobi, kako bih te noći još uživala u vašem društvu. Ako mi ispuni tu milost, kao što se nadam da hoće, sjetite se probuditi me sutra ujutro, jedan sat prije dana."

Tisuću i jedna noć
(prije prve noći)

Uoči njezine svadbene noći, slavnu sultaniju slijedi pratilja, njezina vlastita sestra.

- Dragaa moja sestro – počne Šeherezada – trebam vašu pomoć u jednoj veoma važnoj stvari... Moj će me otac odvesti k sultanu kako bih mu bila supruga!

A Dinarzada pristane, i prije no što je molba izrečena.

- Čim dođem pred sultana – nastavi Šeherezada – zamolit ću ga neka vam dopusti da spavate u bračnoj sobi... Ako mi ispuni tu milost, kao što se nadam da hoće, sjetite se probuditi me sutra ujutro, jedan sat prije dana!

Za poligama je zabranjena žena koja je u rodu sa suprugom, barem tako dugo dok je njegova žena živa. Zar zato svaki sultan, svaki prosjak, prijeti smrću onoj koju je posjedovao? Ili je, naprotiv, ta poligamija van krvnog srodstva sa suprugom jedini zamisliv put do mogućeg mira sa svakom željenom ženom?

U svakom slučaju, Dinarzada, sestra, bdjet će posve blizu: doticat će zagrljaj; promatrat će puteno slavlje, ili će ga barem slušati. A sultanija će biti spašena još jedan dan, pa drugi, dakako, jer izmišlja, ali prije svega zato što je njezina sestra bdjela i zato što ju je

probudila. Sigurna u tu suradnju i u tu nesanicu, Šeherezada se mogla prepustiti putenom veselju, zatim podleći snu. Probuđena jedan sat prije dana, kao da uopće nije spavala, kao da nije upoznala muškarca, oslobodit će svoju djevičansku maštu.

Osvijetliti Dinarzadu noću! Pod krevetom huška njezin glas, kako bi gore nepresušna pripovjedačica mogla otjerati noćne more zore.

A strah sviju nas danas se raspršuje, budući da je sultanija udvojena.

Dijete

Pod rasklopivim krevetom čiji bakar svjetluca u polutama sobe, pod dvostrukim madracem, ili trostrukim, koji prekriva toliko posteljine, koji okružuje toliko tkanine ili lagani zastori od svile ili koprene, svi izvezeni rukama negdašnjih djevnica koje su čekale, svi namirisani vodicom od ruže ili od narančinog cvijeta, pod krevetom para koji se pari, na početku svake noći, dijete čuje glas. U udubini kolijevke obješene ispod visokoga ležaja, djevojčica čuje majčinu pjesmu i svake se noći ispruži.

Svakoga početka svake noći, čuje se glas, prvo mrmlja, šapuće, drhteći šuška, zatim polagano tka širinu pjesme koja se nadima. Pjesme o ispunjenoj ljubavi.

Dijete ispod ležaja čuje i malo-pomalo zaspi uljuljkano valićima rijeke koja zapljuskuje.

Katkad žena oklijeva, njezin se glas prekida, lovi neki viši ton, onda se bori i miješa, umeće se u nit nejasnoga dijaloga. Iznova se diže val, jadikovka traži odgovor, kao da glas tone u crnilo tjeskobe; ona se vraća, priprema neki odgovor, uvija se, raspreda, čini se kao da traži suočavanje, kao da je prisiljena vući nepromjenjivu antifonu. Glas ocrtava neku jedva primjetnu prisutnost; plete se o nepomičnost drugoga, o njegovu tišinu, o njegovo slušanje. Ženina pjesma okružuje bezobličnoga muškarca, oca bez lica čija težina, pritiščući ležaj, čini noć nepristojnom... Dijete, otvorenih očiju u toj vrtoglavici, prati glas koji pleše u svojem veselju. I svake noći kliče.

Dijete čuje glas; mnogo poslije, toliko mnogo poslije, djevojčica će postati žena. Ne prve noći, ne prvih noći, već nakon što je prešla pustinju navikavanja, koju lutanje štiti, koju žar olakšava. Odjednom će se njezin glas raspliniti.

Čim tijelo zapjeva, bruse se uspomene, skrivene iza dugih godina. Vraćaju se pod roditeljski krevet.

Dijete čuje glas, prvi glas ljubavnice koja stalno pjeva u dugom hodniku, pjeva u zidine noći. Prozirna noć. Sanjivi i oholi glas majke koja se smatra kraljicom.

Dijete, prvi put, čuje glas ispod kreveta. U toj tajni gnijezda, zakutku noći, u vrućini neupućenosti, za sve nas stvorio se harem.

Sestra

Rasklopivi je krevet potom prodan na javnoj dražbi, isklesani bakar, usitnjen, pa izložen na pločnicima trgovine antikvitetima. Glas ispod kreveta ponovno postaje onaj buditeljice koja se skriva sve do obala zore.

Svake noći, neka se žena sprema bdjeti kako bi se obranila od krvave geste izvršitelja smrtne kazne. Ovoga puta, slušateljica je sestra. Njezina nesunica osigurava besprijekornu podršku; ona daje naslutiti spas prije svitanja.

Sestra čeka ispod kreveta. Sestra ljubavnice; upravo zato što je sestra, zabranjena je poligamu. Sestra one koja izmišlja, koja sanja i predviđa, koja se pozdravlja kao sultanija jednoga dana i koja zna da je žrtva prinesena suncu, koja se, svakom izgovorenom riječju, kreće između prijestolja i holokausta.

U sredini ležaja ustalio se pogled gospodara, njega koji se miješa kada žena sluša ženu. Struja zanosi pripovjedačicu prema buditeljici, iznad i ispod podija ljubavi.

Muškarac sluša, on koji ima pravo života i smrti. Sluša i nosi teret fatalne presude, koju odgađa za najviše dvanaest sati do sljedećega sutona.

Žena vreba ispod kreveta; nabacuje prvu riječ koja najavljuje klonuće. Glas joj je spreman poletjeti za svaku ispredenu očicu priče, a ta je žena sestra.

Prije toga, morala je pustiti da prođe buka užitka i kaosa koji on stvara. Graja: saharska rijeka u porastu, čak u potpunoj pustinji. Porast koji nosi prijetnju, koji tutnji i koji potapa.

No zašto se sestra smješta pod krevet?... Zakon ovlašćuje poligama da uzme svaku prilježnicu, svaku ženu za robinju ako je gospodar, osim sestre one koju obara na svojem ležaju. Sestra ispod kreveta može dakle čekati, čuti i upravo zbog toga, štititi od smrti.

U provali užitka drugih, može otpočiniti, i čuvati. Sama, ispod posteljine zauzetoga divana, dopušta izljev valovitog blistanja naslade, istovremeno najavljuje obrise smrti. Sama, budući da je

sestra ljubavnice, istovremeno njoj nalik i njezina nemoguća suparnica. Kao buditeljica, također je ptičarica.

Sultanija gore izmišlja; bori se. Njezina sestra ispod ležaja okuplja žrtve iz prošlosti.

Jadikovka

Jasmin širi svoje lišće u uglu terase na podu od keramike boje crvene cigle. Točno preko puta, otvorena su vrata obnovljene kuhinje i stare, prostrane praonice. Voda teče bez prestanka.

Svakoga jutra, žene luže taj raskošni i svijetli prvi kat: brojne sobe, duge, uske, sjenovite, gledaju na prekriveno i svinuto predvorje. Široka terasa proteže se do susjednih kuća. Zidić je omeđuje; djeca ga svaki čas zajašu kako bi pokušala ugledati more i u daljini razabrali luku sa svojim uzburkanim valovima. Ponekad neki kočar, koji se pojavi na obzoru u zoru, zaustavi svoj obris tijekom čitavoga ljetnog dana.

S deset ili manje godina, djevojčice se nikad ne usude u novi grad. Zato se one pretvaraju u vrebacice: maštaju smještene ovamo, motreći odlaske i dolaske domaćica kuće. Progoni ih mogući bijeg. "Moje prepelice, o, moje gnijezdo, moje buduće mladenke!" pjevuši jedna od gospođa u nekoj bujici nostalgije, približavajući im se prije no što se vraća kodovima ili pranju rublja.

Djevojčice su prije kružile po medini u jutarnjim satima; preuzele su na sebe sve narudžbe, idući do najbliže peke ili do susjednog trgovca mirođijama, u najskromniji hamam ili do nastambi bezbrojne rodbine.

Vreva na dane pira, kada su uličice i sokaci preplavljeni četama pokrivenih matrona, vatrenocrvenim čoporima djece, magarcima natovarenima košarama i hranom, skupinama od dva ili tri putujuća glazbenika. Nešto običnijih jutara, ulični prodavač, stari trbušasti Turčin, hoda svojim stalnim putom; dok bubanj naglašava njegov prolog, viče u sav glas da ispriповijeda nekoliko znamenitih događaja: neku smrt, obrezivanje, približavanje vjerskog slavlja ili jednostavno neki milostinjski obrok poslužen siromašnima. Jedini muškarac koji viče, dok mujezini, naizmjenice, od zore do sutona, unjkaju, gotovo nečujno, svoj poziv na molitvu koji djeca odmah zaboravljaju.

Na zidiću široke terase, djevojčice pokušavaju ugledati more: dolje, dječaci se mogu pridružiti očevima i ujacima, dolje se uzdiže zabranjeno kazalište. Zaspeli na pivopije na suncu blizu rimskih kipova? Urlikanja gorljivih pristaša nogometa tresu prašnjave trgove, jednolične pjesme izviđača koji prolaze svrdlaju malograđansko mrtvilo. Ah, zamisliti morske kupelji: sjajne kose rođaka koji se odande vraćaju izmoreni, izoštrenoga pogleda, i čiji se kupaći kostimi napeti na žicama terase zatim suše čitav ostatak dana! Tragovi nekoga obližnjeg raja, tko bi nas mogao uvesti u njega? Morski ježevi čije prazne školjke donose, kako bi nas ismijavali, zabranjena su poslastica ženskome narodu! Neko se dijete prisjeća njihovog okusa; mnogo poslije, kao djevojčica, maštala sam o živahnim riječima koje je upotrijebio taj fakin, kao da mi zabranjeni plod nije bio samo more i njegova hrana od koje sam bila isključena. Kao da je taj dječak stao maštati o spolu majke i kao da je iz inata otkrio, za mene i za samoga sebe, svoju incestuoznu nostalgiju.

Zakopana u tim postajama djetinjstva, iza ljesa koje propuštaju svjetlost raspršenih ljeta, u meni izbijaju razni uzdasi iz prošlosti. Oni koje su neznanke, drugarice moje prerano umrle majke, ispustile jedan jedini put.

Mora da sam nehotice slušala. Nehaj pripovjedačica. Svakodnevnica muke, ili njezinoga viška. Gnjev raste, nemoć je nadmašena. Kipe riječi okrnjene jadikovke. Beskorisno izložene. Mora da sam čula nehotice, ili iz nužde.

U kutu terase koji je štitio jasmin, malo prije sutona, bile su upaljene goleme grijalice, poredane u nizu, i na kojima su se uskoro dimili dupkom puni kotlovi raznolikih gulaša... Žene, posvuda naokolo, žure se, sagibaju. Duge pletenice od crnoga jantara udaraju im o bokove; ruke su im gole, jagodice rumene. U pokretu su, bodre jedna drugu, udružuju napore bez žurbe, iznemogle od tolikih gostiju koje treba nahraniti.

Dolje, u sobama prizemlja koje gledaju na dvorište, na kockastom crno-bijelom popločenju, gura se mnoštvo muškaraca zaogrnutih u vunu ili svilu, jedni debeli i trbušasti, drugi ukočeni u asketskoj skrušenosti. Ulaze u dugoj povorci, odlažući uzastopce svoje papuče na pragovima. Brujanje pozdrava, mrmljanje beskrajnih izraza dobrodošlice ili blagoslova. Kolaju poslužavnici s krupicom i

začinjenim mesom, izmjenjuju se vrčevi hladnoga mlijeka, vrela čajnici.

Na dnu, orkestar objavljuje prve akorde svojih lutnji. Je li to obrezivanje nekog rođaka, zaruke najmlađega ujaka, drugi pir oca koji je dugo ostao udovac?

Gore domaćice užurbano rade, idu i dolaze s terase u praonicu ili u kuhinju. Njihove se kretnje isprepliću, naredbe lete... Vreva svjetine diže se u valovima; neka djevojčica švrlja ovuda, njezino oko vreba iznad ograde. Ti građani koji zakrčuju dvorište, koji si brišu usne prije no što se međusobno poljube u rame... Očarano tolikim ceremonijama, dijete izgubljeno među suknjama i dimijama rođakinja nehotice čuje neumjesnu jadikovku. Zaklinjačica čak nema ni lice, toliko šaka užurbano radi, toliko se ruku miješa iznad para; jedna, dvije susjede postavljaju se ispred one koja govori, ali glas se diže, anonimno:

- Do kada, o, prokletnice, taj mučni život? Svakoga jutra, svakoga podneva i svake večeri, moje ruke užurbano rade nad posudom za kuskus! Noću, nikakav odmor za nas nesretnice! Moramo ih još trpjeti, naše gospodare, i to u kakvome položaju – glas poskoči, prizvuk se razvlači u gorki smijeh – ogoljelih nogu sučelice nebu!

Jadikovka, na arapskome jeziku, odvijala se u dva takta rimovane, improvizirane proze. Iscrtkane riječi, uzaludno zauzdavane s 'psst' zastrašenih drugarica. Drugarica koje se boje, stidljive, udarca tog verbalnog bjesnila. Koja se mlada teta, koja susjeda oderane duše pobunila tim riječima?

Koja, to nisam nikada saznala. Njezin metalni naglasak ostaje mi u uhu. Jadikovka, s jekom rima, uvukla mi se u sjećanje: ritam, zvuk i riječi. Likovi golih ruku, ponad mesa koje se dimi, ocrtavaju koreografiju drame koja se nazire.

Dolje stenju lutnje i gusle. Prve se uljanice pale, sagovi se rumene u lokvici svjetla koje baca svijeća koju netko donosi. Ta me jadikovka ostavila nijemu, odjednom lišenu svake budućnosti. Zasigurno sam, udaljujući se do zidića terase, ponovila te posljednje riječi:

- Moramo ih još trpjeti, naše gospodare, i to u kakvome položaju, ogoljelih nogu sučelice nebu!

Glas se prigušio od gnjeva, ili od završne poruge. Stidljivi 'psst' nastavio se. Je li to bila ruka rođakinje koja me udaljila od

skupine?... Neka druga, otkrivši da slušam – iskrenost koju trese vikanje ili trzanje besramne slike – neka je druga prigovorila; sjećam se da su se tada sve okrenule prema meni začuđene kao po dogovoru:

- Udaljite dakle siročje bez majke! Bog će vam biti zahvalan!...

Ništa nisam razumjela, slika se razvila u neku pocrnjelu prazninu, ali taj jednoglasni strah izazvao je uzburanost u meni.

Dolje se nastavilo slavlje muškaraca. Smještena na zidiću, čak više nisam željela promatrati obzor grada dolje, stranoga grada; više nisam mogla zavidjeti rođaku koji je došao kako bi zadivio svojim prslukom od šljokica – taj mi posljednji detalj potvrđuje da je bila riječ o obrezivanju: sav taj metež i ta navala zbog rezanja jednog prepucija u dječaćića od sedam-osam godina!...

Dugo, barem jedno ili dva desetljeća, zaboravila sam na gorčinu jadikovke, na razvučeni poskok nepoznatoga glasa usred prastare svečanosti. Htjela sam ubiti tvrdokorno prokletstvo u sebi. Verbalna nemoć očito me natjerala da se povučem pred suhoparnom mržnjom... Međutim, jasmin ustraje u svojem krhkom cvjetanju, skupina mladih sagnutih žena isprepliće se još na tapiserijama mojega sjećanja.

Danas, kako bih spasila neku prilježnicu, zamišljam se ispod kreveta; kao buditeljica i usamljenica, rasprostirem nekoć izrečenu sliku. Sliku žena – 'ogoljelih nogu' – njih koje oni smatraju ljubavnicama noću i koje pretvaraju u robinje tek što iziđe sunce... Hoće li priča sultanije zora spasiti ijednu od tih ugnjetavanih žena? Riječi pripovjedačice bez lica, šćućurene uz vatre neke terase iz djetinjstva, te riječi jure poput uporne tužaljke, poput tarantule u polutama. A siročje majke ih čuva, tetovaže rane, kako bi ih jednolično otpjevala na jastuku nemoguće nježnosti...

Poljubac

Na brdima izgorjelih maslina, mastika među kojima su posijani cvjetovi agave, na brežuljcima pocrnjelima od požara za vrijeme pasjih vrućina, dolje s onu stranu usnuloga grada, u obitelji propaloga plemstva, gorde strogosti, flauta ne prestaje oplakivati; pastirova jadikovka unjka; ritam izgubljenog tamburina proganja šumu. Tada se djevojčica prisjeća, i pojavljuju se putujuće plesačice.

Odakle dolaze, nijedna matrona to neće reći; biraju boravište blizu te čerge, na jedan ili na osam dana, nijedan muškarac to ne može predvidjeti; pojavljuju se u skupinama od tri, od četiri, točno u dovoljnome broju za noćne seanse plesa u transu, s onu stranu suhonjave saharske rijeke, iza trske i oleandara, a poklonici koji su, poput čuvara azilne džamije, ostali u dvorištima domaćinstava, spuštaju lakome poglede.

Čak se ne zna ni gdje obitavaju, jer ne spavaju. Čitave noći plešu, vrpolje se, grčevito uvrću svoje oble bokove, nepomičnih ramena, ravnoga vrata, poput bajadera neke uskrsnule raskoši. Sjajne zjenice seljaka slijepljenih u krug ne rastaju se ni od trbuha plesačica ni od njihove kose koja zmijoliko vijuga. Ne spavaju čak ni danju; nestaju sa suncem, te Ciganke kojih lutanja?

Djevojčica se prisjeća planina gdje se pojavljuju boginje.

Poslije, mnogo poslije, ja sam ih pronašla ukočene od šutnje, kada sam ih susrela u hamamu i kada sam znala da su stalne stanovnice obližnje javne kuće, koja graniči s vojnim logorom. One ili njihove sestre završavajući svoju pustolovinu u tim skućenim gradovima primorja. Njihove oči izdužene *khôlom*, dok njihov upadljiv zlatni nakit prska njihovu golotinju mokru od pare, ostaju tako okićene do dvorane s mlakom vodom, usprkos iznošenim tunikama i crtama lica otežanima "od razuzdanosti i alkohola", kako ih optužuju građanke koje od njih sklanjaju svoju dječurliju.

Već u predvorju turske kupelji prepoznala sam te nagrđene žrtve. Idući stopama tih prognanica čija se vulgarnost nadimala ohološću, ponovno sam čula beduinsko skandiranje; čula sam kako se vraća

na y iza brežuljaka, i to unatoč graji prenapučene kupelji. Za mene su se one odmah preobrazile u poganske princeze.

Tijekom ljeta kada je obiteljska četa napuštala gradsku nastambu kako bi posjetila seoska svetišta predaka, kao djevojčica, prvi sam put opazila plesačice. Prepoznala sam ih. Izgubljeni san, ponovno upaljena zvijezda koja nastavlja svoju putanju na nebu boje tinte.

Je li moja majka bila još živa, to ne bih znala reći. Svake smo se godine vraćali u planinsko utočište majčine obitelji. Kako je otac živio kao bigam (bio je ubijen točno prije smrti starije kćeri), otkrila sam jednu majčinu maćehu koja je još bila mlada, vedroga i nježnoga lica, kao i brojne tete jedva starije od mene. Ta pješačenja iz djetinjstva pratio je neki zadah razuzdanosti.

Majka je umrla od tuberkuloze. Zatim su putovanja do azilne džamije postala hodočašća. Otac, ozbiljnoga držanja, pratio je četnu građanki: napunili smo dvije kočije unajmljene u gradu, dok si je baka – koja je išla u posjet suparnici s kojom se pomirila za vrijeme svoje obudovjelosti – dala dovesti konja, kada smo stigli do kraja 'rimske ceste'. Svi smo nastavili pješice, osim bake, koja je jahala ispred nas, uspravljena trupa, još ponositijega vladanja, jedan se od ratara ponudio da s bočnih strana drži uzde. Tako smo se opet uspinjali do azilne džamije, kamo smo stigli prije pasje vrućine.

Sjećam se tih godišnjih karavana koje su se organizirale otprilike do moje desete godine. Reklo bi se da se ista povorka beskrajno niže u mojem sjećanju. Od svojeg oca, ispred sebe, vidim tek visoki fes koji odskače među kapama gorštaka i širokim i kratkim bijelim šalovima seljana. Posljednje je godine odlučio kupiti Citroen, kako bi nam osigurao ugodniji put, ali moje sjećanje otada istiskuje te posjete; flauta je prestala okupljati beduinske plesačice.

Stigli smo do rođaka seljana. Sobe obojene krečom, koje gledaju na voćnjake gdje su bile velike staje koje su meni postale kraljevstva. Činilo mi se da se tamošnje žene više smiju, kao da nikada nisu izišle iz djetinjstva, osim da postanu pretjerano stare i autoritativne. Bila sam ganuta njihovim grubim nemarom kao i mirisima mjesta; u nepopločenome dvorištu, zaštićena granama vinove loze, pustila sam da me obavije usamljena noć.

Morala sam pobjeći, jedne večeri, na zvuk trske koja je dahtala. Nisam znala kako, našla sam se s one strane živice od šipka i

mandarina teških grana. Ušuljala sam se među skupine neznanaca, većinom šćućurenih u polusjeni. Odjednom sam otkrila treperava i pokretna tijela, šarene svilene rupce triju almeja. Zaboravila sam se očarana tom plesnom predstavom. Netko me silovito povukao kako bi me odveo k mojem ocu. U nekom časnijem krugu ovaj je nedaleko razgovarao s nekoliko velikaša. Jednom smirenom kretnjom ruke, natjerao me da čekam pored njega, kad odjednom...

Neki starac, čupave brade, iskričavih očiju, prosvijetljena držanja poput nekog prosjaka s cesta, rascijepio je krug i suprotstavio mi se. Tihim glasom izgovorio je nekoliko riječi mojem ocu, koji se jedva nasmiješio. Kao da je dao prešutno dopuštenje. Neznanac se odjednom sagnuo ispred mene i, gotovo me nasilno uhvatio za ruke:

- Dopusti da ih poljubim, izjavio je posve glasno u kolektivnoj tišini. O, malena, ti nosiš *baraku* predaka!

Dugo me promatrao kao da je opazio moju smetenost, ustima mi je dotaknuo ruke, zatočenice njegovih šaka. Oslobodio ih je, u mahu je ustao, dao petama vjetra u nekom mladenačkom zanosu i nestao u noći velikom gestom.

Otac me lagano privukao na koljeno kako bi me smirio. Nastavio je razgovor kao da se ništa nije dogodilo. Malo poslije, zapanjene žene oko mene prepričavale su incident; jedna mi je žestoko prigovorila da sam zabludjela među muškarce "u svojim godinama". Imala sam šest godina, možda sedam.

Otkrila sam da, u tome seoskom svijetu, barem kod onih koji su se smatrali njegovom elitom, zabrana pogađa svaku djevojčicu tih godina. U našem gradu, nekoć nastanjenom andaluzijskim izbjeglicama iz 16. stoljeća, dakako, spolno zrele djevojke bile su zatvarane u harem, ali s jedanaest, dvanaest godina, katkad trinaest. Neizmjernoga li napretka!...

Za tog neznanca koji me pozdravio poput nosačice blagoslova, bila sam ponajprije nasljednica majčinoga rodoslovlja. Sukladno tomu bila sam potomkinja sveca tih brežuljaka, nekoga *sufije* koji je došao s Dalekog Istoka do tih nekoć ozelenjelih planina. Otišavši s kraja pustinje i oceana, taj je putnik odabrao za boravište te dulce, uzimajući brojne žene, primajući skromna štovanja i darove prije nego što je počašćen umro. Predao je svoje moći drugome svecu,

vjerojatno unuku, neki su govorili nećaku: kao u slučaju Proroka, Alah mu, čini se namjerno, nije podario muškoga nasljednika.

U nekome lugu maslina, dva svetišta, Staroga sveca i Mladoga, uzdizala su se jedno pokraj drugoga. Tijekom četiri ili pet stoljeća, nasljednici – ovaj put nedvojbeno s oca na sina – napravili su trgovinu od te sreće. Živjeli su od nje. Sve su se više osjećali kao posrednici. Sve do moje majke.

Odjednom se dogodio lom, barem u očima onoga starca. Otud čarolija tog poljupca. Kao da je taj muškarac prvi potvrdio pred svjedocima i nedaleko od razuzdanih transa da sam mogla postati svećenica. Prvi je put bilo na ženama da očuvaju nasljeđe riječi i povoljnih predznaka... Tek što se pojavio, najavljiivač je iščeznuo. Upravo zbog toga, nitko nije raspravljao o legitimnosti tog dubokog štovanja; u prepunim sobama, žene su hinile da se srde zbog činjenice da sam se ja, kao nesvjesna građanka, našla u muškome društvu, jedne večeri kada su službeno nastupale hetere!

Okitila sam se tim gorljivim poljupcem, ne zaboravljajući očev blagi osmijeh koji je odobrio prisegu vjernosti.

Poslije sam, kao mlada djevojka, u karikaturalnoj užurbanosti muslimanskog 'modernizma', dotjerala do toga da ocrnujem seljačko praznovjerje. Jer ono je nalagalo da preuzmem slučajni blagoslov mumificiranih predaka, iako je moje izloženo tijelo svojom pokretnošću moglo samo opovrgnuti prokletstvo koje je slamalo svaku ženu oko mene...

Danas si kažem, o, dugo nakon što sam prošla tunel neizbježnih mučanja, da su jedino moje ruke, koje je dotaknuo nepoznati prosjak, ostale očuvane. Povezane nekom nejasnom sponom, spiralom prošlosti.

Izopćenica

U uličici kuće iz djetinjstva, obitelji iz nastambi stisnutih jedna uz drugu međusobno su se špijunirale. Osobito otkad su neke, što je bio ustupak francuskoj modi, dale probiti prozore u prizemlju. Posebno Lla Hadja, udovica bez djece koja je bila proglašena strašnom.

Gospođa je bila bogata. Govorilo se da si je priuštila hodočašće u Meku barem dva ili tri puta. Vratila se odande prekrivena zlatom, dijademama, lančićima oko vrata, remenima od cekina koje je nosila od jutra, dok se šepirila pred odškrinutim šalaporkama. Zaslon iza kojega je vrebala svakoga trenutka svakoga dana: šetači, posjetitelji, luralice znali su da je ondje, čuli su njezin kašalj, u sate podnevnoga počinka, kao i u one večernje svježine.

Dok su se jutra razvlačila – žurba muškaraca koji su izlazili, zastajanja djece koja su se igrala ili sanjarila, potajna trčkanja pokrivenih sluškinja – Lla Hadja nije samo stražarila; nevidljiva, ona je vladala predstavom vanjskoga svijeta.

Pokraj djeteta koje se izgubilo i plakalo napušteno na pločniku, na spretnost djevojčica koje su na glavi donosile pladnjeve s kolačima, crnim kruhom i briošima od cimeta, njezin je glas odjekivao blizu, tako blizu... Kao da više nije postojao zid, kao da je ipak zatvoreni prozor bio neki izbočeni dio ili kraljevski balkon. Gospođa je krepko, mirno držala prodiku; znalo se da ondje sjedi uspravna, namirisana, uznositi idol čiji se govor prosipao, čiji se zov protezao.

Neki su čak govorili, ali potiho, da je ona, u svojoj mladosti, sudjelovala u bogzna kakvim pijankama s velikašima koji su već odavno mrtvi, tako da su njezina ohola strogost te nadziranje s neumornom revnošću bili tek pokajanje, potmula zabrinutost za vlastito spasenje, koje tri ili četiri desetljeća nisu mnogo ublažila! Neki su čak govorili, ali potiho...

Njezino oko, od zore do zalaza sunca, bdjelo je na toj meni poznatoj ulici: upiralo je u sve njih, bjegunice, maski rane

oslobođenice, odbjegle na jedan sat ili na jedan dan, one napola sputane.

Od toga nadziranja bile su zaštićene jedino one koje, zbog visokog položaja oca, brata ili supruga, nisu nikada izlazile – gospodar, koji je u svoju nastambu smjestio privatni harem, izvlačio je otada gordost iz potpune nevidljivosti žena. Da vas Lla Hadja više ne vidi, to se pričinjalo kao naj rjeđa otmjenost! Njezina ulagivanja, igre riječi, poslovice, rimovane usporedbe, sve u svemu njezina riječ sabrana kao riječ kakvoga proročanstva raznosila se po javnim kupeljima, po grobljima, po tržnicama gdje su prodavačice jaja i peradi, pristigle sa sela, ispitivale sluškinje o toj stvari.

A taj otrov jedne jedine – Lla Hadje, koju su neki zvali Jalova – usredotočio se na jednu povlaštenu žrtvu koju glasina više nije odvajala od blebetuše – na mladu ženu koju sam susrela tek poslije, no kojoj je potajno nadjenut nadimak Izopćenica. Naziv koji je naizgled pokrivao i sam veo neznanke.

Otkrila sam tu ženu u glavnome gradu: imala sam dvadeset godina, doimala se kao da joj je pedeset, lica izgubljenoga u prozirnim dijelovima bijele organze koji su joj isticali riđu put Berberke, i udubili njezine zelene i uske oči, jedva okružene uobičajenim *khôlom*. Njezino držanje djelovalo je pomalo ukočenim; neka dobrovoljna strogost zatvarala joj je pogled. Gotovo neprimjetno treptanje vjeđa, stezanje nosnica pomalo dugog i tankog nosa; te sam pojedinosti žurno zapamtila, u njima sam vidjela kako se pojavljuje istinska dobrota, tajna plemenitost bića: u nekome manjku sramežljivosti, ispod previše vidljivoga sjaja puti. Da, ja sam toga dana promatrala Izopćenicu svojega grada, najmanje petnaest godina nakon njezina odlaska.

U istoj ulici, i unatoč pasjoj vrućini, budno oko Lla Hadje nastavilo je pratiti prelaženje danguba, trgovca koji se u određeno vrijeme uputio prema svojoj daščari, dječaćića koji se vraćao iz medrese, a prije svega, prije svega, pokrivenih utvara koje su se zadržavale. One koje su si, kao djevojčice blizu puberteta, počele zamatati glavu i ramena presavinutim polusuknom, one koje su, s navršenih dvanaest godina, pustile da ih proguta konačna sjena, osim kada bi išle u tjednu kupelj – njihovo nespretno okušavanje u umijeću stavljanja i izbjegavanja vela – sve te žrtve prve etape zatvaranja

uzbudile bi matroninu pažnju koja se šepirila, hladnokrvna, iza prozorskih kapaka.

Lla Hadja je po običaju pažljivo nadgledala druge pojave dana: berberska tunika koja nije bila u skladu s bijelim obrisima, priprosti veo lažnih građanki. Opazila je višemanje bezbrižnu vještinu neke prolaznice dok je podizala tkaninu nazad na bok, savijanje prstiju kradomice uočenih na prsima ili ispod brade, lica napola prikrivenoga od kojega se vide samo oči spuštenih vjeđa, obrve u savršenom luku, polovina ogoljeloga čela, korijen kose koji nestaje pod satenom fesa.

Ništa ona nije prepuštala slučaju: bilo opadanje haljine od svile ili od vune, ona bi identificirala prolaznicu. Prepoznala je papuču – neka zrela gospođa – prilično kvalitetna natikača – neka profinjena građanka – bogomoljkina papuča ili, rijetko, laka cipela pozapadnjačene namiguše... Lla Hadja bi taj čas dala ime – obiteljski patronim, katkad osobno ime (druga, četvrta od snaha ili teta u toj kućnoj hijerarhiji) – sve dok obris, kao da je lišen identiteta, i to zbog vela koji ga navodno prikriva, ne bi napustio ulicu koju je zamračila blizina noći.

Izopćenica: susrela sam je u glavnome gradu, u sobi za posjete zatvora Barberousse. Čak i na tim novim mjestima gdje su se gurale sestrične, rođakinje, posjetiteljice koje su se brinule za namirnice i za poruke, čak i ovdje, u tim burnim prilikama, žene su se okupljale prema selu svojega podrijetla. Dok sam, među odlascima i dolascima rodbine, čekala red, netko mi ju je pokazao, šćućurenu na kamenu praga, lica zagrnuto tankim velom, pognutoga trupa pod bremenom beskonačnog strpljenja, s onu stranu ljupkosti ili nade. Nalikovala je nekoj svetici s perzijske minijature, ta posjetiteljica zatvora koja je mogla biti anonimna, no za koju mi kažu da je prognanica iz moje ulice djetinjstva. Neobično neutralna pojava, istovremeno mistik i odbačenica.

Kako je, petnaest godina prije, morala napustiti očinsku kuću i grad, na neki način otjerana od mlađega brata, obnovila sam tu priču oslanjajući se na aluzije, riječi dosluha, mrvice raštrkanih i šaputanih ispovijesti, ali nikada putem priča iz prve ruke, a kamoli izvještaja onih koji su sudjelovali u toj odavno zakopanoj drami. Kao da je ta žena, koju sam pronašla ispod zatvorskog trijema, dok joj je aura

blagosti obasjavala crte lica, u nekoj vrsti djetinje starosti, istrošenost vremena gotovo neprimjetna na njezinu licu, kao da je ta tako poznata neznanka, kad se napokon pojavila preda mnom, oživila jedinu ljubavnu priču koja me očaravala u djetinjstvu! "Evo napokon junakinje", prozborio je u meni neki rastužen glas. Junakinja starija od svakoga zapleta, čiji rasplet prethodi samome rođenju priče, svake priče! Evo dakle izopćenice zbog ljubavi!

Kratke činjenice. Čak ni šumovi valova. Početak uzbuđenja koje je oko blebetuše iza šalaporki preuveličalo, umnogostručilo, a glasina se brzo proširila, prebrzo...

Neki mladić, od otprilike dvadeset i pet godina, ponovno se pojavljuje u svojem gradu i u svojoj ulici, on koji je već deset godina bio zaboravljen; otišavši kao siromašni iseljenik, vraća se s ušteđevinom. Ponovno kupuje nepodijeljenu kuću za nezaštićenu majku; ujaci s očeve strane, bratići, koji su se nadali da će ga razbaštiniti, zbog toga su uvrijeđeni. Mladića, na ljetnome boravku, nije briga. Već u zoru odlazi u luku; ne druži se ni s kim, ne poznaje više ništa od propaloga grada, osim mora. Svakodnevnice kupelji nakon kojih se uspinje nazad malo nakon podneva: crne kovrče koje blistaju na mladenačkom čelu, lica pocrnjeloga od sunca, kupaći kostim u ruci, vukući noge u sandalama.

Prolazi ispred Lla Hadjina prozora. No, premda joj je susjed, i ne pozdravlja je; ni najjednostavnijim, konvencionalnim izrazom poštovanja. Prolazi ukočen i rastresen, izmoren od zdravoga napora kupelji, a sjaj njegove ljepote ostavlja zatomljeni trag tišine. Gospođa šuti; njezino oko traži.

To je trajalo mjesec dana, možda dulje. Točno nasuprot, na pločniku preko puta, neka nastamba, također s prozorom u prizemlju. Tu stanuje jedna mlada žena, udana od svoje šesnaeste godine za nekog ostarjelog i bolesnog supruga. Na prvome katu koji nastanjuje njezin brat odvijaju se svečanosti, brojna okupljanja, svakom zgodom ženske večeri, koje zabavlja orkestar glazbenica. Brat se bogato oženio; nova nevjesta nameće svoju rodbinu tašto i bučno. Suprug je zaljubljen; njegov dio kuće čini mu se ponekad malenim; njegova sestra, udana za tog invalida koji je izgubio posao, zadovoljna je, dolje, sa svojim dijelom nasljedstva.

Ona živi ondje bez djece, bez budućnosti. Ima dvadeset i jednu godinu, ili dvadeset i dvije; šest godina nakon svadbe vratila se, kao prolaznica, na to mjesto gdje prodiše sjena. Kažu da je brižljiva njegovateljica bolesnika. Pripovjedačice, koji znaju da je brat prije toga nametnuo to vjenčanje, hvale njezinu predanost.

- Što drugo može učiniti? – zaključuju one. – Tko je, ako ne brat, gospodar ženine sudbine kad joj se brak pokaže neplodnim?

I one je blagoslove, poslije stanke.

Tada se dogodi, ili umalo dogodi, nešto neočekivano. Kojega dana, žrtvovana sestra, omalovažena supruga, počinje špijunirati kroz spuštene šalaporke? Kada je opazila povratak mladoga susjeda koji se vraća s plaže, njega koga je trebala prepoznati? Nisu li gotovo istih godina? Njihove su obitelji bile tako bliske! Kada je iznova proživjela odjednom uskrsnule igre iz djetinjstva, one u kojima je sudjelovala, one u kojima je on sudjelovao, ista stvar...

Ona je imala dvanaest, trinaest godina; više nije prelazila kućni prag; kao izrazi njezine bezbrižnosti ostali su joj još samo kratki napadaji smijeha, polujecaji... Sada se prisjeća da se mladić usudio otići u dvorište, zbog neke rasprave s bratom, neke narudžbe ili poruke. Kao djeca, igrali su se na istim terasama i, za vrijeme sanjarskih podnevnih počinaka, u istim mračnim skrovištima do kojih vodi tako duga ulica. Neki se sjećaju, sjetit će se dana kada su bili iznenađeni u malome crkvenom vrtu – ukratko, vrtu džamije prerusene u crkvu.

Čuvar, neki oprezni Maltežanin, vukao je djecu za uši pred ravnateljem škole: učenički bjegovi, osobito oni arapskih učenika, ne mogu završiti u malome crkvenom vrtu! Netko danas oživljava prizor.

Je li to bio razlog zašto su povukli djevojčicu iz francuske škole? Odjednom poslana kući, pomagala je majci koja je slabila od tuberkuloze; brat ju je malo poslije oženio za nekog zrelog muškarca. Pošla je stanovati u neki susjedni zaselak, ali uslijed muževe bolesti (zacijelo nesreća na poslu) vratila se ovamo kao supruga bez sredstava; skupila se u tom prizemlju.

Nešto neočekivano... ili nešto preočekivano! Mladi susjed, šutljiv i ozbiljan, odsada prolazi drugim pločnikom. Nitko ga ne vidi kako zastaje, još manje kako kuca i ulazi u kuću koja mu je nekoć bila otvorena. Jedina znamenita pojedinost, promijenio je stranu pločnika

kada se vraćao iz kupelji. Lla Hadjino oko čeka. Zamišlja da hod mladog kupača usporava. Lla Hadja je na oprezu, točno u minuti kada mladić prolazi ispred drugoga prozora. Ništa.

A ipak, 'to' se dogodi: jednom ili više puta, ne mogu se prisjetiti. Lla Hadja tvrdi da je žena, "opsjednuta demonom", "zavodnica", ta koja šapuće prva.

Zamislite Sotonu. Evu. Suprugu koja se okreće u mraku bolesnikove kuće. Promatrajući svakoga jutro povratak onoga čije vlažno tijelo donosi mirise, vrućine slobode. Njegov pravilni korak vraća jučerašnje dane, kratke napadaje smijeha u predvorjima, ili na klupi u malome crkvenom vrtu. Svakoga dana. Jednoga jutra, ona se zaboravlja – spava li, sanja li – ona popušta, doziva posve tiho.

Njegovo ime. Njegovo vlastito ime. Tužan zvuk, tako blag. On čuje. Ne zastaje. Kaže si da starica, s druge strane, čuje. Oko promatra.

Mlada žena nastavlja poziv. Tiše. Tjeskobnije. Dirljivije od neugasivoga plača. Sutradan ili dan poslije, šalaporke, dotad zatvorene, malo se otvaraju tankom snopu danje svjetlosti, kojoj nadi? Muškarac, vukući sandale pri povratku s kupelji, s kapajućim kupaćim kostimom u ruci, s crnim kovčama na mokrome čelu, pocrnjele kože, mladić zastaje na minutu. Kao da je udario o kamen. Napola se saginje da promotri tlo, da si pregleda možda ozlijeđeno stopalo.

Oko je vidjelo, Lla Hadja je shvatila. Iste večeri, glasina se hrani. Postaje to duga priča, prvi čin zapleta. Lla Hadja je, kažu, shvatila:

- Otkad ga je dozvala, ja sam stražarila, ja sam znala! Od tih djevojaka koje su tako male poslane u francusku školu, svašta se može očekivati! Vrag bjesni, zlo kuca na vrata. Ja sam znala, predvidjela sam, čekala sam. Uvjeravam vas: ona je uspjela ubaciti pismo ljubavniku! Zavodnica, jalova! Jadan, jadan suprug koga je sudbina prikovala za krevet i čija žena nema čak ni milosti!

Jure zli jezici: od sluškinja, prodavačica peradi na tržnici, prodavačica riba u dvorištima, polugrađanki, do posve zatvorenih građanki. Glasina leti s terase na terasu. San ljubavnice čini se da prkosi njihovoj ukočenosti.

Nekoliko dana poslije, brata je obavijestila jedna od sestrični ili rođakinja njegove supruge. 'Tvoja sestra', ta spletkarica koja

zauzima tolike sobe dolje, zbog čije se nazočnosti i prividne čednosti ne možemo predati svečanostima u kući!

Brat, umjesto supruga, misli da je osramoćen. Predsjeda na obiteljskome sastanku: ujak po braku, službenik u dolini, žurno je doveden s izgubljenog položaja; teta s očeve strane, osiromašena i bojažljiva, također je pozvana.

Brat će biti razuman. Neće pogoršati zlo. On samo želi da sestra napusti grad. Njezin će odlazak ugušiti nered koji je stvorila 'afera'. Ne dolikuje da nesretni suprug sazna. Brat sudac kupit će dio kuće; kao zaštitnik, pobrinut će se da smjesti svoju sestru drugamo, zašto ne u glavnome gradu. Izlika će biti prijeka briga koju mora pružati bolesniku. Imat će pristojan krov nad glavom. Postat će vezilja za mozabitske trgovce.

Jednoga jutra ona bježi: grešnica, izopćenica. Mladi susjed malo poslije prekida svoj boravak i vraća se u tuđinu. Nikad se više neće vratiti da "sije smutnju", tako proriče Lla Hadja.

Je li se nakon tog odlaska mlada žena u pratnji bolesnoga muža osjećala krivom? Dati poticaj glasini, ne znači li to već pogriješiti? Tko će pitati zašto je dozvala prijatelja? Tijekom godina, u pustinji svojega razorenog života, svoje bijede smještene pod bratovim petama, svake zore ili na svakoj molitvi budući da je, evo, odsada pobožna, pitat će se: zašto?...

Zašto je čekala prilaženje mladića iza prozora, to što je pritisnula svoje slabine uza zid, što se nadala koraku koji oklijeva, obrisu koji bi otvorio vrata i koji bi se ušuljao, zašto je čitave noći sanjala o zagrljaju uz okvir vrata, u mračnome predvorju, zašto se, sve te dane izgubljenoga ljeta, kada je došlo podne, pripijala uza šalaporke, zašto je žudila...

Iznenada, brat i njegov sud. Pred dva svjedoka ona, ukočena ali nikako posramljena, šutljiva jer odjednom sluša, napokon sluša talasanje žudnje koja je ščepava... Blizu, u susjednoj sobi, muž kašlje, zove je nekoliko puta da mu doda pljuvačnicu.

- Ti si dala povod zlim jezicima – počeo je brat. Tvoje mjesto više nije ovdje, pod krovom moje žene, mojih odraslih kćeri koje ne bi trebale zbog toga biti okaljane. Presretnog li muškarca koji, bolestan, ništa o tome neće saznati! Kamo bi otišla protjerana? Muž ti štiti čast. Služi ga poput sluškinje, ondje gdje ćeš odabrati da stanuješ!

- Ići ću u glavni grad. Vezilje iz našega grada ondje uvijek nađu posao kod onih koji prodaju svadbene ukrase!

- Sve će biti pravedno izvedeno! – odluči on, dok svjedoci sporazumno odobravaju, dok svečano prihvaćaju, uvjeravaju brata u svoje poštovanje, u divljenje njegovoj pravednosti, njegovoj...

Godinama poslije, priča je oživljena u elegičnim fragmentima: to što je učinio brat, to što je rekla Lla Hadja. Ništa se nije znalo o onoj koja se, jednoga ljetnog jutra, ukr cala na autobus prema zapadu.

Ali ja sam je prepoznala u tome zatvorskom predsoblju. Ona je postala posjetiteljica osuđenika, u to vrijeme kada su tamnice bile tako krcate: dolazila je onamo iz samilosti ili iz pokajanja. Kad joj je umro muž, radila je kako bi kupila hranu, slatkiše kojima je punila košare. Ona je kod uslužnih tamničara prolazila kao teta sina neke susjede ili slučajne prijateljice. Išla je posjetiti osuđenike, činila je to, rekla je, "za utjehu i za dobro vjernih drugova".

Bračna noć na slamnjači

Odlazimo u susjednu nastambu zajahavši zidić, skačući priljubljenih nogu na susjednu terasu. Prva od kćeri te obitelji udala se 'na francuski način': haljina od bijeloga satena koja ju je kitila na jutro vjenčanja, dvije djevojčice u bijelome tilu kao djeveruše s kiticom narančinih cvjetova u ruci – a bjelina je postala simbol ne djevičanstva, već prijelaza u zapadni svijet, dan nakon braka konzumiranog poput otmice, grubo poput silovanja.

One su tada pozirale – nevjesta okružena dvjema tako nalickanim djevojčicama – pred fotografom, jedinim muškarcem koji se smio uvući u mnoštvo gošća. One – svileni velovi presavinuti i zaboravljeni na ulazu – odjevene u dekoltirane haljine gotovo pariške otmjenosti, našle su se kako sudjeluju u novome ceremonijalu. Komentari – uključujući one upućene kameramanu koji se osjećao razdragano – prepričavali su se tjedan dana, ili više.

Ta nevjesta bila je 'dana' nekome bratiću, tako da se, zahvaljujući naprednom razvoju običaja, druga od mladih djevojaka mogla za sebe nadati onome što je nazivala 'brak iz ljubavi'. Imala je romantičnu dušu, druga. Od dvanaeste godine, kada su je povukli iz škole da bude zatvorena do vjenčanja, lakomo je čitala podliste svih ilustriranih modnih časopisa na koje je bila pretplaćena. Čak je uspjela nabaviti nekoliko Coletteinih romana – seriju o Claudine, te *Dragi*. Izgubivši glas, više nije sanjala; prije je odlutala...

U svakome slučaju, kao vezilja, krojačica, pletilja čipaka, njezin je ugled među matronama bio veličanstven. Govorile su o njezinoj ljepoti, umiljatoj naravi (rumenila se na najneznatniju izgovorenu riječ, nije uspjela čak ni povisiti svoj tanki glasić na brojnim okupljanjima), a nadasve o njezinome mirazu. Nadasve o mirazu!

U sebi je objedinio dvije tradicije: onu gradsku, koja je željela biti andaluzijska, i onu o europskome snu koju su opisivali francuski časopisi. Prema prvoj, nevjesta je trebala doći u novu kuću; osim s dvadesetak zlatno vezenih haljinatunika raznolikih boja, sa svime što bi ukrašavalo bračnu sobu: raznim madracima od zlatnožute vune

oprane u okolnim potocima, pročišćene pa prešane rukama neumornih sluškinja, prekrivačima za krevet, posteljinom s rupicama, jastucima ukrašenima šljokicama, zastorima na postelji i onima na staklenim vratima; i, naposljetku, ručno izvezenim kovčegom s toaletnim priborom za tjednu kupelj. Ali, baš kao Europljanka, pripremila si je obilje rublja, bluze od šupljikave svile (po tuniskoj, alžirskoj i feškoj modi), kratke suknje, pletene pulovere. Štoviše, druga je, kao njezina starija sestra, htjela bijelu haljinu za veliki dan – koju bi ipak odjenula nakon kompleta od kadife zagasito crvene boje, dimija i skladnoga prsluka, s remenima obloženima cekinima i natikačama zasutima cvjetićima od zlata. Nije se zadovoljila time da pismom naruči tu besprijekornu haljinu kako bi je malo dotjerala. Ne, sama ju je krojila, jedino ju je ona vezla: posljednje godine provela je dio noći svojim tankim prstima izrađujući taj 'miraz princeze'.

A svaka je građanka snatrla: kako se usuditi tražiti ruku te djevice, najljepše, najumiljatije, najsposobnije, za ovoga ili onoga sina? Zapravo, sve su se gospođe bojale brit ke oholosti majke. U toj obitelji, bilo je to poznato, budući da su se sinovi rodili zadnji, gorda volja majke na kraju je nadmašila ljupkost šutljivog oca.

Sve je, dakle, bilo spremno za novu svadbu, osim prosca. Majka je bila na sedmoj, osmoj prošnji, kad se odjednom saznalo da je posao sklopljen. Druga je bila 'dana'. Kome? Već su se pojavili dvosmisleni osmijesi, čak ne ni nekom sinu iz grada, ili glavnoga grada! Da, neki je 'stranac' bio prihvaćen: pravi učenjak, doista, po tome što se govorilo, profesor, nije se znalo čega, neke su govorile njemačkoga, druge su tvrdile matematike, koju je navodno studirao do jako visokog stupnja u Njemačkoj!

To nije ni u čemu ublažilo nedostatke: muškarac nije bio podrijetlom iz grada, čak ni iz nekoga drugog grada; sasvim jednostavno došao je iz obližnjeg sela. U maurskoj kupelji, dvije su se majke složile izmjenjujući laskanja. Dodali su čak da su nalikovale jedna drugoj, "po svojim manama", precizirala je neka susjeda oštrim tonom. No što, prilika se pokazala ozbiljnom, mladoženja je donio jamstvo nekoga višeg službenika! Mlada je djevojka naposljetku imala sreće, taj izuzetni miraz bio je na neki način proročki; proricao je čitav život putovanja. I neka je milostivi Alah čuva!

Prvo razočaranje za sestre – od najstarije već udane do četvrte, djevojčice koja nas je posjećivala zajahavši zidić – bilo je otkriće jednog običaja koji se smatrao zastarjelim: u selu odakle je podrijetlom bio zaručnik, vjenčanje se trebalo vršiti prema nekom obredniku siromaštva koji je sveti zaštitnik toga kraja ozakonio stoljećima prije. Govorilo se da se vjenča "pod okriljem Sidi Maamara"...

Ta sveta osoba nekoć je propovijedala protiv razmetljive raskoši građana ovih starih, negda bogatih gradova. Zato se pobrinuo, u najmanjim pojedinostima, za svečani obred svadbe. Njegovi su vjernici prihvatili pravila: bio je to i njihov pristup, ali tada su ga strože nametnuli svojem muškom potomstvu. Kada se jedan od potomaka htio isključiti iz 'lanca', djeca, proizašla iz braka, ustanovilo bi se, rađala su se neminovno slabunjava ili sklona ludilu, osim ako se ne bi pokazali propalicama ili huljama. Tako se očitovalo prokletstvo sveca, budnoga stoljećima, sve do naših dana "kada lete avioni, kada radio govori posve sam", komentirala je jedna od pobožnih žena.

Zaručnikova se majka izjasnila. Nije mogla učiniti prijestup: lanac predaje prelazio je u njih s oca na sina, ona sama patila je od te svadbe "gotovo tužne, dostojne siročeta", dodala je... Hvala Bogu, njezine kćeri i sin jedinac postali su joj milina za srce, svjetlost njezine zrelosti, svjetionik za njezine stare dane! Tako bi bilo za buduću nevjestu: patila bi jednu jedinu noć – prvu – od poniznosti strogoga obreda; zauzvrat bi imala blagoslovljenu djecu, budući da bi bila začeta 'pod okriljem' sveca. Trebalo je zaslužiti tu sreću za supruga kakav je njezin sin!

Sinula nam je pomisao, nama koji smo slušali priču ljubimice, da su ti ljudi seljačkoga podrijetla uistinu čudni! Primitivci koji su se, prerušeni u građane, prepuštali čarobnim običajima, barbarskim trapljenjima.

Dakako, u nas, sveci su bili prisutni kroz višestruka zazivanja koja im je, na svako izmotavanje u razgovoru, upućivala svaka matrona. Uspomena na njih, svakom zgodom, ovjenčala bi govor, ali ta se tijesna veza doimala, baš zbog te zloupotrebe, poput retoričke figure, jednostavne stilske odredbe. A što se tiče uređivanja naše svakodnevnice, naše ženske raskoši, naših svečanih obreda! Ne. U

nas su muškarci bili pismeni, kako u arapskome, tako i u francuskome! Naši sinovi nisu išli u tuđinu tragati za diplomama, ali čemu se time dičiti ako su žene, za to vrijeme, strepile poput neukih seljanki? Jednako su se tako mogli predstavljati kao *felasi* i "ne družiti se s višima od sebe": jedna od naših teta izgovorila je taj nepobitni zaključak, jedva primjetno pokazavši u smjeru susjeda.

- Jadna – dodala je prisjećajući se mlade djevojke – bojim se da ne daju janje milosti čuvarima stada!

- A kazna kojom je zaprijetio Sidi Maamar? – upitala je neka druga.

- Islam je jedan, islam je iskren i čist! Ostavlja ti dokolicu za veselje! Njegov se zakon ne može promijeniti, takav je od našega grada do Medine, ne treba mi nikakav *fqih* ili doktor sa Zitune da mi ga objasni!

Ali naše su se susjede morale pokoriti. Mlada djevojka spremala se za svadbu određenu pod "okriljem Sidi Maamara".

U tjednima koji su prethodili ugovorenome datumu, žene na terasama nisu prestajale svake večeri nabrajati pojedinosti neobičnog protokola.

Bez izvezene tunike, bez nakita, ni najmanji ukras za nevjestu na dan svadbe ni dan prije, čak ni za vrijeme obreda u hamamu dva dana prije: jedva tijekom 'večeri kane', u trenutku bojenja dlanova i stopala djevice, moglo se, mašući svijećnjacima, pjevušiti nekoliko religioznih žalopojki.

Dosta brzo saznalo se da je miraz bio simboličan: jedan običan zlatnik koji bi zaručnica brižljivo čuvala a da ga ne smije potrošiti. Ujutro kada dođu po nju – pratnja toplo zamotanih rođakinja koje bi kočije i automobili prevozili od zaselka do naše ulice – ne smije se dići nikakva buka, nikakvo klicanje, ni nota glazbe; u najgorem slučaju tek kuranske litanije koje prebire neka starica, sa svijećom u ruci, točno u trenutku kada bi mladenke prelazile prag.

Odbile bi piti limunadu ili mlijeko dobrodošlice, ne bi pojele ni najmanju datulu ili kolač od badema. Dolazile bi samo da prate djevicu. Ona, potpuno maskiranoga lica, tijela odjevenoga u vunu ili lan koji nema nijedan šav, nije smjela ni vidjeti bilo koga ni biti viđena, sve dok joj njezin novi gospodar, sam s njom u noći, ne otkrije lice ozbiljan i pobožan: tako je želio sveti Maamar, četiri stoljeća prije.

A brbljavice su pomišljale u sutonu: nevjesta bi postala neka vrsta predmeta koji se prenosi, s pogledom prema unutra, uplakanoga lica, taman spremna da bude pokopana!... Kakvoga li mazohizma, premda je sudbina, ionako tako nemilostiva za žene, očuvala barem sjaj svadbenoga dana!

To se vjenčanje činilo kao ispunjeno obredima žrtvovanja. Pričalice su se čudile, protivile: nikada one ne bi dale svoju kćer sličnom ženiku, makar i žrtvovali djevu u obruču dobrovoljnoga celibata! Nijedna, uostalom, nije bila pozvana, osim najbližih rođakinja, kao i naše obitelji, djevojčica i žena, jer su bile bliske susjede.

Sjećam se svadbe – točnije, jutra nakon bračne noći.

Nevjestina je majka od prethodnoga dana samo plakala: nedostatak klicanja, nepodijeljene poslastice (nije se mogla suzdržati da ih pripremi), odsutnost službenih gradskih glazbenica, s tako otmjenim mirazom, tako raznolikim, koji se nije smio pokazati! Odlučila je da se sutradan osveti, tako da rasprostire raskoš koja je dan prije bila zabranjena.

Krenuli smo malo prije zore, kako bismo stigli 'ondje dolje', na mjesto koje nam se činilo misterioznim: kamionet se napunio s desetak pokrivenih žena dviju susjednih nastambi. Majka je slijedila u kamionu koji je natovarila mirazom, košarama punima hrane i najprobranijih poslastica. 'Ondje dolje', ona bi pokazala seljankama, zgotovljujući sama svečani ručak, ono što je njezina obitelj plemenita roda, što njezina kći predstavlja za nju i za sve građanke! Slavlje bi se odvijalo prema našim normama, dok bi strogi svetac čistunac morao prepustiti korak tradiciji starijoj od sebe!

Sjećam se snenoga uzbuđenja tog putovanja u cik zore; hladnoće na autocesti uz planinski vijenac, u plavkastoju gustoj magli koju je automobil naizgled probijao. Sjećam se dolaska u nastambu – zgrada, bogme, kao usred grada – u kojoj su stanovale obitelji nastavnika iz različitih krajeva. Prisjećam se naročito nevjeste, u trenutku kada smo je ponovno vidjeli.

Ušli smo u najmanju sobu gdje su se madraci gomilali na popločenju bez saga. Neka je masa zamotana u bijelo, pognutih leđa, lica okrenutoga prema zidu, jecala u okolnoj tišini. U praznini kolektivne napetosti, mnoštvo nijeme djece promatralo je grčeve gotovo anonimnih leđa. Osornom kretnjom, majka je otjerala čopor.

Ostale su, mislim, samo tri žene, kao i mi, dvije djevojčice, koje smo trebale biti djeveruše – bile smo nakićene haljinama s bijelom čipkom, a naše su se crne lakirane cipele užasno sjajile u takvom dekoru!

Majka sa svojim vunanim velom pritegnutim oko struka na sekundu je promotrila svoju pogrbljenu kćer koja je jecala. Tišina čija mi je mutnost ostala neizbrisana. S golemog ogledala nasuprot vratima upravo je skinuta široka bijela plahta koja je još visjela sa strane. Uspravljeni majka, naboranoga lica, pokazala mi se u odrazu koji ju je uvećavao:

- Kćeri moja, o, utrobo moja! Dan radosti, dan gadosti! - recitirala je ona, rimujući arapske riječi.

Nasuprot njezine slike koju je promatrala s grimasom očajne nemoći a da se čak nije ni nagnula prema nevjesti čiji su jecaji odjednom prestali, majka si je bijesnom snagom razderala obraze . Dvije su rođakinje pojurile, natjerale je da se smiri (nije li to bilo prvo pravilo pristojnosti, da se majka i kći ne ostave same dan nakon bračne noći, kao da je upadanje muškarca zauvijek uništilo majčinu zaštitu djevice?)

- Srami se! – korila je jedna od rođakinja.

- Razboritost za sreću tvoje kćeri! – mrmlijala je druga.

- Njezina sudbina tek se nagovještava, nikako nemoj biti tako zloslutna!

Majka je dopustila da je odvuku u predvorje. Mi smo ostale, nas dvije djevojčice i jedna žena, vjerojatno nevjestina starija sestra koja je, opreznija, upravo ušla, skromnoga držanja, uznemirena.

Sjela je pokraj nevjeste grleći je, dok su se leđa ove posljednje, poslije napadaja majčinog ogorčenja, nastavila trzati. Tješiteljica je ostala šćućurena, šapćući, malo-pomalo ohrabrujući je da dade oduška svojem jadikovanju, da se razvije žučljivi napadaj, da se objelodani izvor načete mržnje. Sjedeći na madracu, zaprepaštena eksplozijom majke, pitala sam se što učiniti. Osjećala sam se posramljenom zbog svoje bijele haljine, neumjesnom; je li trebalo napeti uši da se razabere i shvati je li nevolja zaručnice trajna, je li... Tajni razgovori dvije pognute sestre, zaštićene sada istim velom. Točno u tome trenutku, ili poslije kada je ispovijest sažeta drugim građankama, naslutila sam korak koji sakati i gazi pupoljke vrta

snova. Brak je bio konzumiran – tako je htio zakon sveca – na jednostavnoj ovčjoj koži ili na slamnjači: dva tijela koja se pare ispod pokrivača. Je li to bilo zbog te grubosti, je li zato nevjesta jecala u jedva osvjetljenoj zori?

Morala se pojaviti poslijepodne, uspravljena pod nakitom, čela opasanoga dijademom, ali oteklih vjeđa, lica nadutog djevičanskim razočaranjem.

- Tako dakle – komentirale su žene koje su željele biti ortakinje, plakala je jer joj se mladoženja ne sviđa!

- Ne sviđa joj se?

- Smatrala je da je malen, nezgrapan, i vjerojatno bez finoće!

- Bez finoće ili bez nježnosti?

- Što je to nježnost u muškarca? – rugao se neki zlobni glas. Znaju li ti gospodari uopće što je to, budući da nas je Bog napravio, mlade ili stare, lijepe ili ružne, poput stada pod njihovim petama!?

- Srami se, drznice zajedljivoga jezika!

- Pa što ako je mladoženja malen i nezgrapan, kakve to ima veze? – uzvratila je druga, jakoga glasa i bujnoga poprsja. Muškarac je muškarac! Neka radi za svoju ženu i svoju djecu, i neka ostane na Božjem putu, u tome je jedina šansa braka!

"Nije joj se svidio, nije joj se svidio", nastavile su najmlađe. Znale su da druga ima romantičnu dušu. Čemu joj je služila pomna priprema miraza i nevjestina haljina 'po francuskoj modi' koju je odjenula tek drugoga dana, poslije tolikih govorancija. Kamo su dovele njezina autistična stidljivost i njezina nevinost?

Od toga slavlja zapamtila sam te raštrkane pojedinosti – parenje na slamnjači, mladoženju bez nježnosti i suze zaručnice otečena lica – ali i tugu priprema, pustošenje koje su neki smatrali djetinjim. Kao da se u našem gradu, pa posvuda drugdje, s blagoslovom negdašnjeg sveca ili pod unjkavim klicanjem pasivnih građanki, poslije svadbe mora izgubiti svaka nada.

Odmorište

Ne znam zašto kotrljam talasje patnji, ne znam zašto me prestižu ispružena ženska tijela, zamračujući mi put, mučena oštricama svakodnevnice, pogonjena nadom u blaženstva.

Nikakvo se plavetnilo ne širi, tu odakle ja pletem jezikom, tu gdje se stišava pobuna. Trbusi žena rađaju, ruke im se pokreću, lica im se približavaju žeravici kako bi potpirila plamen ispod dimećih kotlova. Skupine djece koja zastaju, njihovi razdražljivi krikovi paraju oazu odbjegle duše.

Što se tiče muškarca koji izlazi, koji hoda amo-tamo, koji ulazi kako bi zapovijedao, kako bi zahtijevao da se postavi nizak stol, muškarac, svi muškarci, treba ih hraniti punom šakom, bolnim glasom, skokovima strpljenja, svakoga dana, pa onda na dolasku svake noći prepustiti im naše odjednom umorno tijelo, koje čezne za trenutkom kada će biti pušteno na miru, čezne za tihim jezerom molitvi prije posljednjega ukopavanja.

Dječaci obješeni za dojku jučer ili prekjučer, koji se osjećaju kao muškarci čim se odvoje. Najavljuje se drugo dijete, koje rađa to isto tijelo – sa silom sisaljke ili hobotnice u grotlu tišine. Prvi sin, drugi sin, treći, udaljavaju se od grudi nabreklih mlijekom; ali vrludaju naokolo, vapeći za zavodljivom majčinskom blagošću. Ne lutaju daleko, prerano sazreli muškarci, supruzi ili ljubavnici neke druge žene. Čekaju da se majčino tijelo spusti kako bi našli mir, ali zašto? O, Poslaniče Alahov, ti koji si baš tako slabo poznavao svoju majku, bi li mogao dokučiti srž te tajne, toga bolnoga kaktusa?

Hraniti sinove danju, supruga noću, da svi oni mogu piti svjetlost beskrajnog dana! Hraniti ih neumorno, bespomoćno ih vezati kako bismo čvrsto držale svoje nevidljive uzde. Tu završava naša sudbina rađanja u praznini zatvorenosti.

Mladost napokon prolazi; iz mišića, kože, kose. Deset, dvadeset godina šmugne u skučenosti nekih zidina, ponekad na kraju nekog dvorišta gdje pjevaju vodoskoci i grlice u kavezu. Iznenada dolazi odmor: suprug će uzeti susuprugu; osjećati se konačno

oslobođenom, doživjeti se kao autonomna kraljica! Sinovi žele djevice koje će trebati odabrati za njih, ispipati ih u jednome od gradskih hamama – kao da, strahujući da će dovesti suparnicu, dijete-muškarac traži taj kontakt majčinskih prstiju, kako bi tek tada oderao nevinost.

Da, nastupa odmor. S četrdeset godina ili sa šezdeset, život može početi. Utišati se, s krunicom među prstima; pustiti da nas poslužuju dok sjedimo: govoriti, zapovijedati, blagoslivljati ili proklinjati, ali govoriti, kao kakva lađa zanesena na pučinu! Odlučivati o kraljevstvu žena.

Pet puta dnevno, zauzvrat, s užitkom slomiti tijelo, savinuti ga, raširiti, zgrčiti, baciti ničice, raskomadati, opet savinuti, umnožiti ga pet puta dnevno, njega koje više ne rađa, ne doji, koje se više ne podaje zagrljajima slijepca, pet puta čelo na hladnome tlu, lice na otrcanoj vuni saga, u sjedećem položaju na golim petama, oboreno tijelo, ispruženo, izdubljeno, pa opet uspravljeno, podignuto, pet puta dnevno, kakva jedinstvena ljubav koja se mrmlja, koja se nazire u laktovima, u čašicama na koljenima, u kosti lubanje, u kralješcima poduprtih leđa, u zglobovima prstiju obojenih kanom, pet puta dnevno! Tijelo se pred Alahom i njegovim prorokom tješi daleko od muškaraca, daleko od muškarca, izljev litanija poskače u lomu glasa koji unutra sjetno pjeva. Džamija se puni mirisom ružinih latica, jasmína, mirhe i tamjana. Promatrati hram kada se žene povuku. Ružičastoplavkasta svježina zraka, koja se pije poput grijeha i njegova oprosta.

Svakoga jutra tumarati po uličicama koje su nas čekale od onoga dana kada smo, kao djevojčice od deset godina, bile zatvorene i proglašene ženama! Evo kako nam se uličice vraćaju; pred našim kaskajućim koracima prskaju bljedoljubičastu bjelinu, svjetlucanje njihova obzora. Uličice se vraćaju nama koje idemo naprijed, veo je napokon skriven, budući da se pretvara u ukras. Nismo li to opet mi koje se vraćamo na ulice?

Promatrati punu kuću. Punu snaha, djece, sinova koji se navečer vraćaju kući, koji ujutro ponovno odlaze nakon što su nam poljubili ruku.

Sjedeći i sanjareći, pod zaštitom Proroka i njegovih svetaca, slušajući nevidljive izvore koji nam taže žeđ, upiremo razgaljen

pogled na čitavu nastambu. Tijelo ukopano u koprene ili svijetle kadife može odlutati.

Slava Bogu i neka nas pozove! Smrt će nam biti uzlet.

Ljutita djevojka

Tako je prošlo vrijeme djetinjstva. Prabake, čuvarice; budni kipovi. Strašan mir pogleda bake koja sjedi. Majke moje majke.

Dvorište, skrovište očekivanja. Napustila sam ga s oko deset godina. Zar je doista tu bila 'moja' kuća, 'naša' kuća? Prabakina kuća, svakako. Kuća drugih žena. Ujedno vladarice dvorišta i osiromašene. Mislile su da su kraljice harema, dok su često bile tek statistice.

Otac se vratio iz progonstva kako bi me odvojio od tete koja se, odgajajući me dotad, tješila što je rodila samo sinove – o, oholosti majke više muškaraca, kakva li je samo suhoparna budućnost obećana onoj koja nije odgajala kćeri!...

Nastavila sam studij u glavnome gradu. Zato sam došla u studentski dom: nekoliko rijetkih mladih djevojaka, poput mene sačuvane od zatvorenosti iako su nastavile zaneseno ploviti uz nju, zbog te blizine ili prijetnje, osjećale su se ondje dvostruko strane svojim europskim kolegicama, kćerima slobodnih seljaka iz dolina.

Moja teta tada nije skrivala ni suze niti nemoćnu patnju:

- Studirati? – mrmrljala je. – Je li ona muškarac?... Jao, sve se danas mijenja, sve ide naopako!

Bila je kivna na 'zakon kaura'.

- Da, pustit ću je da studira kod kaura, kako ti kažeš! Ali potom će ti se vratiti! – obećao je otac.

Vlastiti joj je brat oduzeo "nadu majke", optuživala ga je, i podrazumijevala pritom da jednako tako njezini sinovi, postavši 'muškarcima', više neće biti njezini sinovi.

Maštala sam o studentskom domu kao o kakvoj egzotičnoj zemlji.

Toga posljednjeg ljeta, poslijepodneva su se izmjenjivala u dvorištu u prizemlju. Prozračan trenutak odmora: kava, slatkiši, sitna brbljanja. Žene-ptice melankolije.

Obitelji rođaka stanovale su na prvome katu: bratići i njihove supruge koje više nisam vidjela. Spuštale su se na to odmorište, svaka sa svojim bakrenim pladnjem i s nekoliko poslastica kako bi

podijelile kavu ili čaj, džemove od dunja pripremljene na starinski način.

Sjećam se jedne sestrične seljačkoga ponašanja. Supruga su joj snašle nedaće: dućan na rubu propasti, poslovanje žitaricama koje mora da je pošlo po zlu. Trenutačno su tu obitavali, jednu ili dvije sezone prije no što su napustili grad; muškarac se nadao zaposlenju u željeznici. Govorilo se o dalekoj službi u nekom trgovištu na istoku.

Par je imao sedmero ili osmero djece. Ženu su potiho nazivali Nesilica, ne zbog ugleda njezine obitelji, prilično običnoga, već zbog maloga razmaka među njezinim porodima. Najstarija joj je kći imala petnaest godina, najviše šesnaest!

- Houria, tako se zvala posljednja, bila je nadomak zaruka. Roditelji su se svađali svake večeri: otac ju je htio 'dati', a majka se protivila: Pomaže mi u odgoju malenih! Nakon nje slijede tri dječaka. Kako bih uspjela sama kada sam, tek što odbijem posljednjega od sise, već sljedećeg mjeseca trudna!

Kukala je, kušajući slatkiše. Gotovo ravnodušno; čak s trunkom priučenog užitka. Činilo se da komentira fatalnu sudbinu nekoga stranog tijela.

Ali, točno u toj prilici čujem, da, dvadeset godina poslije, čujem Hourijin glas, glas mlade djevojke koja optužuje pokornu majku. I oštrica tog mladolikog vibrata odjednom mi probada sjećanje.

Prije toga, koja mi je mlada teta ortakinja, koja sluškinja u prolazu, u došaptavanjima za vrijeme podnevnih počinaka u djetinjstvu, pripovijedala peripetije koje je svake noći proživljavala ta brojna obitelj?

U sobi, čije je središte bilo osvjetljeno uljanicom, majka i najstarija kći rasporedile su madrace jedan do drugoga. Otac se raširio na jednome kraju, majka se ispružila na drugome. Između njih, tijela sedmero ili osmero djece tiskala su se ispod istih pokrivača; bili su odvojeni prema spolu: djevojčice pokraj djevojke koja je spavala uz majku, dječaci s druge strane.

Ugasilo bi se svjetlo. Otac, poprilično visoko, raspredao je svoj *šehadet*, tjerajući najmlađu djecu da čine isto misleći da nadzire dobro kuransko izražavanje. Maleni su prebitali nejasnu jednoličnu pjesmu; većina bi vrlo brzo zaspala. Jedan bi od njih čak stao hrkati; majka, koja bi posljednja završila večernju molitvu (nastavila bi jednu

za drugom one koje je očito zanemarila tijekom dana zbog svojih obveza domaćice), stigla bi konačno do svojega ležaja i ispružila se ispuštajući nekoliko uzdaha.

Otprilike pola sata poslije, dok bi vrućina koju su oslobađali spavači obavijala prostoriju, u šumovima oblikovanim pravilnim disanjem onih koji su prvi usnuli, bio bi odaslan znak: otac bi zgrabio svoju papuču od marokanske kože koja je stajala na sagu nadohvat njegovoj ruci i udario bi o pod – tri mala žustra udarca, tri uporna udarca.

Tišina; djevojka od petnaest godina koja nije spavala ukočila je noge, čekala usredotočivši cijelo tijelo. Otac bi ponovio znak više zapovjednički, drugi, katkad treći put.

Majka bi ustala, tapkala u mraku kako bi se pridružila suprugu, s druge strane. Vratila se na svoje mjesto, nakon dugoga trenutka, kad su završili nestašluci koje je on tražio na taj odlučan način.

Jednoga dana djevojka je priznala (kome, toj nestaloj teti, sluškinji u prolazu koja se sama udala u sličnoj sobi?) kakav su ritam imale njezine noći, od čina tog gospodareva poziva usmjerenog prema majci robinji ili majci koja pristaje. Kojim li je tonom osvetoljubive gorčine Houria otvorila tu temu? Dokle je sezalo njezino povjerenje? Nisam to saznala; nisam je pitala. Glas mi je – još ga uvijek čujem u nepomičnosti podnevnoga počinka – u svakom slučaju opisao taj obred koji je bio predigra snošaja.

Sve do dana kada se, u stanci nekoga od kolektivnih susreta u dvorištu, mlada djevojka obratila majci pred svima nama.

Žene mora da su zadirkivale onu koja je, porumenjela od zbunjenosti, priznala prva:

- Jao, opet sam trudna!

- Kako, pa tvoj posljednji nije navršio jednu godinu!

- Bočica je kriva, umiješala se druga. Otkad više volite mlijeko iz bočice s dudom od dojenja koje vam jamči Bog, svake godine rađate! Kuće su vam postale staje!

Ne, uvijek je kriv nezasan muškarac! – uzvratio je drugi britki glas. Ova posljednja nastavila je optužujući muža Nesilice. Nije li on bio čuven po svojoj 'ljubavi' prema djeci, barem po neograničenoj popustljivosti koju je pokazivao prema njihovim svakodnevnim nestašlucima?

Iznenada se petnaestogodišnja djeвица uspravila, upirući kažiprstom u majku, usred društva:

- Ne, ti si kriva, Mma! Jedino ti! Kad barem svake noći, kada te muškarac poziva lupkajući papučom o pod, ti ne bi dotrčala k njemu, kad ne bi ustala!

Houria je briznula u plač, neke će poslije govoriti "od srama": sklonila se daleko od skupine, napustila je dvorište kako bi pobjegla u jednu od soba. Sručila se tišina: majka je tiho plakala, poput neke krotke žrtve. Pripovjedačice su se, sleđenoga lica, pogledavale, razočarane. Jedna se posve tiho srdila:

- Ona je oca nazvala 'muškarac', o, bože sačuvaj!

Neki proždrljivi zaborav progutao je u meni ostatak prizora. Kao da sam se, od početka nepomična, povukla pred... Kao da mi je nedostajalo hrabrosti da definiram svoju nelagodu.

Tek danas mogu odati prirodu svojega zatajivanja: poput trzavice u meni, poput nabora. Nije me sablaznila ni Hourijina nepristojnost, niti pak sjećanje na par s djecom ispružen jedno uz drugo u toj zatvorenosti tijela. Zapravo mi se gadila čista mržnja prema preposlušnoj majci; ta razjarenost.

Ljuljačka

Kao djevojka, svakoga sam si trenutka govorila da me otac oslobodio od harema. Stoga sam najdulje moguće lunjala vani.

Svakoga dana, u ulicama svakoga grada gdje sam se nalazila. Hodačica i zaljubljenica. Gledalo me sunce. Lutajući, gladna vjetra, krajolika, obnovljenoga neba, zaboravljala sam vrijeme obroka, neki važan susret, nekakav jednostavan zadatak kućnoga čovjeka. Intenzitet svjetlosti prožimao me živahnom opuštenošću. U drugim prilikama, na najmanjem koraku, suzdržavala sam se od trčanja, kao da se za mene pojavila opasnost da poletim. Vrijeme radosti kada se čini, na najmanji poticaj, kao da se duša kupa u novome bljesku dana! Onda se bliži noć koja blista od prozračnosti. Ah, ponekad zamišljam da sam tijekom svih dvadeset godina imala dvadeset godina!

Na kraju sam napustila muškarca za kojega sam mislila da ga volim. Zbog zagušenja; ili zbog sunčanice. Zaboravila sam ga odmah. Dugo poslije tog raskida, ja tek sada otkrivam da sam se rasteretila nužde: kakvo li je izvorno sakaćenje prijetilo da se ponovno pojavi? Postojao je taj daleki dan kad sam, odjednom, protjerana iz djetinjstva.

Mi, djevojčice, nikada se nismo odvažile prema europskim četvrtima, na dnu novoga dijela grada. Privlačila me neka udaljena tržnica, uza zidine grada: njezin izgled poput hana, navala goveda, magaraca, mazgi i konja koje su dovodili seljaci i zakupnici istoga dana u tjednu. Prodavačice kokoši, prepelica i jaja, žene čije su tako čiste berberske karakterne crte (zelene oči koje nesnosno svjetlucaju, izduženo lice s prćastim nosom, plava ili riđa kosa, najčešće obojena u crveno kanom sve dok ne postane grimizna) isticale njihov romantični ponos. I taj miris rogača, pomiješan sa smradom izmetina, u oblacima prašine!

Jedan me bratić, prijatelj u igri, odveo donde zabačenim putovima. Preko neke uzvisine rasprostirala se dosadna četvrt modernih vila

koja je uživala u iznimnome pogledu na luku. Potajno smo dolazili samo zbog te udaljene tržnice.

Jednoga dana, prelazeći nasip koji je omeđivao han, s bratićem sam se odvažila dalje, na stranu neke glavne ulice koja je sjajila neonskim svjetlima. "Vašarski glumci, evo vašarskih glumaca!" prišapnuo mi je dječak. Odjednom glazba, u škripajućim naletima: zahvatile su nas bučne ulične pjesme, tužaljka nostalgичne harmonike. Našli smo se usred neke posve nove svjetine.

Ne znam kako smo otkrili, među barakama, predmet vatrenog uzbuđenja: sa strane su bile postavljene ljuljačke, u polusjeni. Tko je od nas dvoje našao potreban novac? Vjerojatno bratić koji je valjda posudio koji novčić od prijatelja iz razreda kojega je stao pozdravljati.

Išli smo, dvoje uplašene ali odlučne djece, platiti ulaznice. Čekati svoj red, zauzeti mjesto na golemoj metalnoj ljuljački, jedan nasuprot drugome. Kada se stroj, dotad na zemlji, podignuo prema nebu, kada sam, sjedeći drhtala od straha istovremeno i zadivljena, ruku zakvačenih za prečku, osjetila kako mi se tijelo diže i hvata ritam dok ujednačeno posrće, ništa više nije postojalo, ni grad, ni svjetina, ni bratić, samo pokretni prostor i moje ljuljanje.

Intenzitet minuta koje su slijedile. Dolje graja, govor vašarskoga glumca u zvučniku koji je nagovještavao kraj, rastrgani naglasci i ponavljani akordi harmonike, ta daleka, a tako bliska buka činila mi se kao da se izdiže iz nekoga kraja u koji se više neću vratiti.

Kako bih bolje osjetila zamah vjetra na obrazima i razbukerala uzbuđenje koje me činilo laganom, kao raspršenom u nadolazećoj večeri, uspravila sam se. Dok mi se nabrana suknya okretala, zabavljala sam se savijajući koljena kada je ljuljačka počela usporavati. Bratić, posjednut i očiju prikovanih na mene, nešto je vikao, ponavljao: ništa nisam čula, nije me bilo briga.

Doimao se prestrašeno; bio je još uvijek takav kada sam, na prvo zaustavljanje stroja, napokon opazila zaluđenost u njegovu glasu:

- Tvoj otac! – ponavljao je.

Ovoga puta ljuljačka se polagano približavala tlu. Vidjela sam oca u prvome redu muške svjetine. Uzdignute glave, nedokučivoga držanja, čekao je; čekao je nas. Nisam imala vremena da se uplašim; srce mi je još lupalo pod dojmom zanosa koji je u meni izazvala visina.

Bratić, koji se bojao prijekora, skočio je, potajno šmugnuo na suprotnu stranu i nestao u mraku. Mirna, nastojeći se najprije izvući iz svoje duge opijenosti, s osmijehom sam krenula naprijed.

"On će oprostiti ili kazniti moj nestašluk", imala sam vremena pomisliti. Prošla je jedna minuta. Nije li glavna stvar bila shvatiti – čak iako ne smjesta – zašto tijelo postaje tako lagano na visini? Otac me zgrabio za ruku; šaka ju je stisnula poput škripca. Energično, bez najmanje izgovorene riječi, udaljio me od svjetine.

- Zajedno se vraćamo kući! – konačno je rekao odsječeno, tonom hladne prijetnje.

Obavijala nas je noć. Šaka mu je još uvijek držala moju ruku. U pustim uličicama arapske četvrti, počeo je govoriti nekim bezvučnim tonom i njegov je bijes polagano rastao. Činilo se kao da govori samome sebi. U mene se uvlačilo razočaranje.

Čuvši naposljetku njegove tiho izgovorene riječi, slušala sam nekoga stranca, ne, nikako svojega oca; "ne svojega oca", ponavljala sam si. Neki muškarac, pokraj mene, vodio je solilokvij. Slabo sam razumjela: nije to bio ni bratićev nestašluk ni moj neposluš koji ga je ozlojedio. Bila je to, odgonetnula sam polagano, činjenica da "njegova kći, njegova vlastita kći, odjevena u kratku suknju, može, muškim pogledima, pokazati noge odozgo"!

Njegova kći pokazala je noge. Ne ja, nije bila riječ o meni, već o nekoj gotovo skarednoj sjeni! Slušala sam, nisam se čak više ni pokušavala osloboditi. "Njegova kći..."

Duž uličica koje su nas vodile kući, imala sam dojam da hodam uz pijanoga čovjeka, nalik tim pivopijama koje su žene prezirale.

Kazna je, na povratku, bila jednostavna. Nisam se nekoliko dana za vrijeme obroka smjela pojaviti pred ocem. Baka, koja me posluživala, nije me nijednom ispitala. Ali zato su se mlade rođakinje grohotom smijale bratićevoj priči. Ja sam se ipak čuvala da ne priznam kakav se govor omaknuo mojem ocu. Sramila sam se, ili bojala, za njega. Toliko sam držala do toga da očuva svoju aureolu, barem u njihovim očima, ako već otada neće u mojim.

Toga je dana završilo moje djetinjstvo; očinske riječi odbacile su me drugamo, više nego ljuljačka na vašaru, ili u najveće dubine nekog neobičnog bezdana. Malo poslije napustila sam rodni grad i proživjela prve djevojačke godine u domu gdje su kćeri slobodnih

seljaka – zlatna mladež - bile u većini. Mislila sam da sam zaboravila razočaranje te večeri.

Moja osebnost mlade 'emancipirane' Arapkinje trebala se negdje ukotviti. Voljela sam oca sa zahvalnim veseljem. Svakoga sam si trenutka govorila da me oslobodio harema!

Teško sam otkrila istinu: otac se prikazuje u najboljem svjetlu samo kao organizator preuranjenoga pogreba.

Djetinjstvo, o, Hajila! Iskopati se iz te zajedničke truležne zemlje koja uglubljuje. Izranjaju ostaci negdašnjih prizora; pristaju na obalu priče koja teče. A ja tražim, tražim kako se predstaviti tebi budući da si, u očima drugih, ti – ili jesam li možda ja ta koja jest – nametnuta susupruga, žena-pogibelj. Tražim, prije no što nastavim našu priču, odakle dolaze uzdasi, gdje li se skrivaju oderotine duše.

Djetinjstvo, o, Hajila! Zora se izlijeva preko korita pustošenja, anonimna pjevačica izvlači svoj promukli glas iz taverni. Njezina zatvorena pjesma prokazuje slatkoću svake egzotike: sultanov dvor tišine i tuge.

Isma, nemoguća suparnica koja nasumce plete priču kako bi oslobodila prilježnicu, pokušava pronaći izgubljenu prošlost i njezin pepeo. Ta pripovjedačica, sa snovima koje su spalile uspomene, je li ona doista ja, ili kakva je to sjena koja se šulja, sa sandalama u ruci i začepjenih usta? Buditeljica za kakav nestanak čarolije...

III.

SULTANIJA GLEDA

"Mjesec bješe spokojan i igraše na valovima
Prozor napokon slobodan, otvoren na
povjetarac
Sultanija gleda. "

Victor Hugo, *Orijentalke*,
X., Mjesečina, 1828.

A što bi bilo da je Šeherezada ubijena svake zore, prije no što se digne njezin zvonki pripovjedački glas?

Da je njezina sestra, koju je pažljivo smjestila pod bračni krevet, zaspala? Da joj je popustila pažnja i da je tako jedne noći sultaniju prepustila sjekiri krvnika uspravljenoga na podnevnome suncu?

Da je pak ona preuzela mjesto nestale Šeherezade, nijeme, i da se, ispod istoga kreveta ljubavi i smrti koji se treba preobraziti u prijestolje pripovjedačice, neka druga, neka druga sestra u nesanici, opet zaboravila? Da je propustila bdjeti, kao buditeljica koja bi čuvala, koja bi osigurala jedini spas?

Da je naša prva nesreća ukotvljena u toj prvoj slabosti?

Da, svake sadašnje ili buduće zore, jedan ili tisuću i jedan put, svaki sultan, svaki prosjak, mučen pradjedovskim strahom koji sakati, još uvijek taži svoju potrebu za djevičanskom krvi?

Što da Šeherezada koja se uvijek iznova rađa umre u osvit svakoga dana, upravo zato što se neka druga žena, neka treća, neka četvrta nije postavila u njezinu sjenu, u njezin glas, u njezinu noć?

Majka

Touma, majka, sjedi u kuhinji, na podu od kamenih pločica, na nekoj slamnjači ili bijeloj ovčjoj koži koju prikriva široko tijelo, omotano svijetlom tkaninom. Majka sjedi, ukorijenjena. Gotovo uspravljena. Nedodirljivi kip; kip koji me dočekuje, nakon što sam pozvonila. Ponovno sam u dugoj sobi, preplavljena jutarnjom svjetlošću. Na dnu je otvoren širok prozor kao kakvo razjapljeno okno.

Morala sam se sagnuti kako bih poljubila njezino jedno, pa drugo rame. Zatim si međusobno jedna drugoj kradom diramo prste, u znak uljudnoga blagoslova. Dječak koji mi je otvorio vrata, koji je hodao ispred mene u hodniku, ostaje pozadi. Pruža mi stolac.

I sama posjednuta, sjedim visoko ispred Toume. To je ne čini nimalo nižom. Naprotiv. Ona ne mora opet uspraviti trup ni podići vrat, niti mi prkositi pogledom. Ostaje nepomična; neprimjetno na oprezu.

Vratari sultanova dvora, goli atleti, pokriveni bakrom i zlatom, naoružani sabljama, stražarili su na ulazima odrezanih jezika, zgnječeni testisa, strašni. Za pouzdano nadziranje.

Iza njih sklupčana su ženska tijela, utonula u grimizne svile i kadife, na divanima posipanima biserjem, perjem i zlatom, neuredno nabacanim plijenom.

Nekoć je svakog gospodara, skupa s njegovim janjičarima, ubijao drugi gospodar, koji je postavio iste eunuhe na vrata harema. Zatvorenice, poput plodova koji dozrijevaju, upirale su odsutni pogled u tijek zaokruženih dana...

Sada majke čuvarice nemaju nikakvu potrebu za redarstvenim obilježjima. Kad se ispraznio sultanov dvor, njegovo je kužno isparavanje sve preplavilo. Strah se gaji iz naraštaja u naraštaj. Matrone umataju svoje još nezrele djevojčice u podmuklu tjeskobu.

Majka i kći, o, obnovljeni hareme!

- Došla sam pitati kada će se otac moje kćeri vratiti s puta... Mériem bi ga željela ponovno vidjeti prije no što napustimo glavni grad!

- Prepoznajem te – odgovori Touma nakon što me temeljito proučila. – Neka te Bog spasi, iznova!

Čekam. Hoće li opća mjesta svečane pristojnosti spustiti svoje zastore između nas? Vrućina bijeloga ljeta bliješti u sobi, uništava naše obrise.

Smještena ispred nekoga niskog stola, koji je upravo prekrila stolnjakom od izvezene tkanine, Touma počinje ulijevati kavu u šalice. Ja još uvijek čekam.

U tišini, okretno poput kozlića, Nazim čučne uz moje noge. Majka uputi žustri pogled djetetu; nastavlja na svojem grubom arapskome, bez sofisticiranoga naglaska gradskoga narječja. Pitam se razumije li Nazim. On nalikuje nekoj pojavi koju prska jačina svjetlosti; doima se gluhim na naša mrmljanja.

- Prepoznajem te! – ponovi Touma. – Kad si došla, prošle godine, s nevjestom iz četvrti, rekla si da tražiš suprugu za nekog rođaka. Bila je riječ o tvomemu vlastitom mužu i odabrala si susuprugu! – (Kako ova posljednja riječ na arapskome znači 'rana', učinilo mi se da čujem jeku: "odabrala si ranu! ")

- Nisam lagala! Otac desetogodišnjeg djeteta, može li on u jednome danu postati stranac? Doista je bio 'rođak'!... I nije postojala 'susupruga': napustila sam muškarca mjesecima prije no što si me ti vidjela. Odabrala sam drugu majku za svoju kćer.

- To nimalo ne mijenja na stvari, ja u tim uvjetima ne bih rekla 'da' za svoju Hajilu! -uzjoguni se ona.

Njezina ruka sa stegnutim prstima, na vrhovima crvenima od isprane kane, pruža mi šalicu vrele kave. Ne zahvaljujem. Polagano pijem; neka me lijenost čini tromom - zašto imam potrebu sastaviti raspršenu prošlost? Nazim se migolji pokraj mojih otkrivenih koljena. Touma mu, nekim umornim pokretom, pruža kolač; on ga uzima, čuva ga među prstima. Odvija se neki protokol, teatralan u svojoj banalnosti.

U tišini koja nastaje, čujem damu kako u malim gutljajima pije kavu. Potom se raspriča:

- Zar dolaziš zbog muškarca? Upozoravam te: moja udana Hajila odsad je kod sebe gospodarica: ja ću sama braniti njezin dom, za

djecu koju će imati! Uostalom – podrugljivo se ceri – Hajila to zna, muškarac kojega vam namjenjuje sudbina, bio on sultan ili trhonoša, ostaje okosnica vaše kuće!

Prkosim njezinu pogledu, otežanom sumnjom. Nagli pokret strese joj veliko tijelo. Kao da se odlučila uspraviti, pa se onda opet vratila. "Rat", mora da si govori, "hoće li biti rata?"

- Sretna sam što više nemam kuću! Hodam, laka (prekidam bezbrižnost koja me uhvatila). Saznala sam za Hajilinu bolest. Neka se brzo oporavi! Danas sam došla samo zbog Mériem: uskoro ćemo otići.

- Moja se kći odmara u svojoj sobi! Bolje joj je.

Touma glavom daje znak Nazimu. On ustaje, ne uplašen, već nesiguran. Ne znajući na čiju stranu da stane, na onu posjetiteljice ili onu čuvarice stana.

Od djetinjstva, oni uče prepoznati pukotine naših oklijevanja, slabost koja nas, poput munje, postavlja jedne protiv drugih, nepovjerljive, bučne.

Gledaju kao djeca, kako bi se time hranili kao odrasli. Kako bi zatim između nas iskopali rupu. Svojim tijelima, svojim spolovilima, svojom izdajom! Kako bi povećali u nama gubitak nade. Gušenje od smijeha i od suza, višak života zanosi nas...

Dječak će izići; Touma osorno zapovijeda:

- Idi pozvati Hajilu da dođe pozdraviti! Može ustati!

Izišao je. Ja se uspravljam. Hoću li se rugati: "Ti posvuda i svima zapovijedaš! Pronašla si svoju učvršćenu moć! Ne sa mnom!" I stanem misliti, silovita: nijedna mi tetovaža neće obilježiti čelo ili bradu! Nisam upoznala majku koja bi mi mogla prenijeti svoj strah!

- Sama ću pozdraviti tvoju kćer – izjavila sam hladno. – Uostalom, poznajem stan!

Nisam li ja ta koja je unajmila stan prije dolaska muškarca s djecom? Uredila sobu za Mériem i njezinoga brata, ja ta koja... Ti si ispružena u toj sobi, sobi nevinosti, onoj koju drama nije mogla okaljati. Mora da si htjela zauzeti mjesto moje kćeri.

Budući da je otišla, ona nikada neće saznati...

Pojavila sam se na pragu. Pred tobom, napokon. Prvi put. Ti, moja kći i moja majka, moja krvna srodnica: moja obnovljena rana (tako

riječi nikada ne lažu). Oslanjajući se o zidove, u svojoj svijetloj bljedoplavoj haljini pokušavaš se održati na nogama. Mogla sam zaplakati na prizor tvoje klonulosti.

- Jednom kad se oporaviš, zamoli da ideš u najbliži hamam. Ja ću biti ondje svakoga petka!

Šapnula sam žurno. Nazim je pokraj mene. Je li razumio? Ništa on neće priznati. Gledala sam te jednu minutu. Htjela sam se nasmiješiti, htjela sam zaplakati. Iznenada sam okrenula leđa.

U smijehu, u suzama. Žene sultanova dvora, sultanije ili sluškinje, odmjeravaju jedna drugu... U smijehu, u suzama! Sunce prelazi preko oslikanog krovnog prozorčića, na samom vrhu tamnice.

U predvorju, pokraj ulaznih vrata, majka me čeka, na nogama. Nedokučivo lice.

- Ostani s mirom! Više se neću ovamo vratiti! – kažem joj blago. – Neka vas Bog sve spasi!

Ovoga puta, pozdravljam je ne naklonivši se; na rame, pa na glavu s modernom kapom šarenih boja, polažem svoje poljupce.

Turska kupelj

Vraćam se na izvor, skrovište jučerašnjih predvorja, očuvana kupka djetinjstva. Mislila sam da se povlačim. Pronaći vrućinu, okrepu u brujanju jeka pod visokim svodovima.

Zapravo te nisam ondje čekala. Rekla sam nasumce "petak"; to je dan javne molitve. Da moram moliti, bilo bi to u toj golotinji kupelji, orošenoga tijela, tijela koje luči. Zaboravljam se samo u gustim maglama vrele pare, tonem samo u majku vodu: jučer, ona putene naslade, danas potoci djetinjstva kojih se prisjećam.

Približiti se lakoći svakoga prepoznavanja. Ne više reći 'ti', ni 'ja', ništa više ne reći; naučiti se promatrati u vlažnosti mjesta. Dan se pokapa, podne se lomi i mi nalazimo svjetlucavi mrak. Vijenac para koji se diže iznad cisterni, koji se potom odražava na mokrome kamenu, približava nas jednu drugoj. Ogledala, koja vani uklanja oštrica najneznatnijega pogleda, vraćaju se u dubini tih hladnih i vlažnih soba.

Hamam, poput nekog odmora ili nepromjenjivoga vrta. Šum vode uklanja zidove, tijela se oslobađaju ispod vlažnih mramora. Svake noći, maurska kupelj, koja služi kao spavaonica seljacima u prolazu, postaje izokrenuti harem, propuštan – kao da, u otapanju znojeva, mirisa, mrtvih koža, taj tekući zatvor postaje mjesto noćnoga preporoda. Preljevanja. Tu se ostvaruju simbolični prijelazi, tu šikću munje sporazuma; i njihova nesigurna dodirivanja.

Svakoga poslijepodneva djeca plaču i s nasladom slušaju vlastite suze. Majke sopću, pa uzdišu od blaženstva; djevice se prepuštaju divljenju u trenucima slučajne ili dogovorene nagosti; matrone daju da ih mijesi ostarjela maserka, prenakićena, jedina među kupačicama koja podsjeća na lukavu draž smrti.

Pronaći izvor oklijevanja, prve nesigurnosti, gubitka govora; ponovno se sjediniti. Vriska djece navodi na rasterećenje: ovdje više nego drugdje, majčinstvo se pokazuje kao prisilna rastresenost, odsutnost od same sebe, zagluši vanje.

Pri kraju seansi, kada se isprazni vruća dvorana, kada nosačica vode odloži kante i dolazi k sebi, kada se pak ona sama ispruži na mramornoj ploči namijenjenoj masažama, zvukovi se hvataju pod debelim hladom svodova; posljednje kupačice zaspale na divanima na ulazu izgledaju kao da putuju na pašnjake snova. Prskam se posljednjom vodom, osluškujem tu cureću pustinju. Zamišljam se ujedno kao dijete i kao starica. Na početku i na kraju.

Glasovi danjih posjetiteljica – produljene navale umora, kratki uzdasi i smjehovi u nepopustljivim jekama – pune ozbiljnost tog samostana: vreva, posložene sjene, tajne.

U tome kraljevstvu polutame, pronašle smo se.

Dvije žene – ili tri, ili četiri – koje su dijelile istoga muškarca (tijekom mjeseci, godina ili čitavoga života, jer u toj tobožnjoj podjeli muči prije svega trajanje), ako se one doista susretnu, mogu to samo u nagosti. Barem nagosti tijela, kako bi se nadale postići istinu glasa; i istinu srca.

Uspomena-lopoč: ja, mlada snaha, u svojem prvom posjetu gradskoj turskoj kupelji, u pratnji muškarčeve majke.

Ona je imala bremenitih pedesetak godina, ali lice pošteđeno bora, jedva zamućenih crta od starosti. Dogovorno smo ušle u vruću dvoranu; oprale smo se.

A ja sam se okrenula u djetinjstvo, kada je hamam poticao druženje s mojom tetom: izići iz vruće dvorane jedna i druga tamnocrvenoga lica, ruku kao da prinose dar, omlitavjele od nježnosti.

Pokraj suprugove majke, približila sam se tome uzbuđenju, kada je, šćućurena na svojem stolčiću, gospođa podigla pogled. Mora da sam pustila da mi dopola klizne tunika za kupanje, do struka. Češljala sam se, dok je s kose je curila pjena, s jednom podignutom rukom, vatrenih jagodica. Ona me polagano pogledala i shvatila sam taj pogled.

U toj munji, odjednom sam pročitala njezin nemir: ona je, dakako, promatrala mladost, još gotovo djevojaštvo, mojega tijela (a kako je bila pobožna i ozbiljna, svijest o nenačetoj ljepoti dovela ju je bez sumnje Bogu...); ali ja sam

također shvatila da je gledala, preko moje slike, sinovljevu žudnju, svake noći raspirenu žudnju.

Podigla sam tuniku do pazuha. Nastavile smo se prati bez ijedne riječi, povezane drugačije nego što bi to bile majka i kći.

Dvije žene, s obje muškarčeve strane, dvostruka granica.

Hajila, nisam te nužno čekala, tu u tome hamamu. Prvoga tjedna, išla sam tamo u petak, ali i dva ili tri dana poslije.

Odlazak petkom veoma je bučan: tada je dan javne molitve, kao i školski praznik. Djeca, od dojenčadi do neobrezanih dječaćića – od najviše sedam godina, a već imaju pogled koji vreba – zakrčuju dvorane, barem u prvome dijelu seansi. Doimaju se kao da ih netko vodi u hrpicama na nekakvo mučenje, ili u usijano srce nekoga preuranjenog raja...

Nakon što su majke obitelji napustile kupelj, u posljednjem satu, tišina se sruči na kamen koji pušta vlagu. Neka sluškinja prolazi da provjeri zdence, čistoću malih bazena, na dnu sivih zidova. Mrlje crvenkaste vode – rastvor kane za kose – ostavljaju krvavi trag na popločenju.

Jedna ili dvije zrele gospođe još su se prale u pregrijanim kutovima; neka treća obavljala je ritualno pranje u središtu, jednolično izgovarajući dijelove kuranskih redaka. Neka uplašena djevojka nadugo se posvetila njezi svoje duge i vrlo crne kose, koju je ispirala kao da je to njezino jedino blago.

Toga drugog petka, ti si ušla. Prepoznala si me. Došla si se prati u istome bazenu. Nismo razgovarale: ne sjećam se čak ni naših pozdrava. Nisi povukla svoju mokru tuniku koja ti je ocrtavala obline trbuha.

U tišini sam napunila bakrenu šalicu vrućom vodom; taj sam ti mlaz izlila na ramena, pa na kosu. Čučnula si na koljena i rekla mi:

- Nastavi! Budi blagoslovljena! To mi tako godi...

Ustala sam kada si se krenula intimnije prati: stara predstojnica s mirisnim mastima donijela ti je plavkastu glinu koja zaudara, za epilaciju.

- Ovdje sam već tri sata – ispričala sam se.

Stigla sam do drugoga kuta. S ulaznih vrata od staroga drva, koja su se odškrinula jednom ili dvaput, u udarcima je dopirala graja

drugih kupačica, kao i miris naranči koje su dolje gulile. Ispružila sam se na mramornoj ploči. U središtu stropa, krovni prozorčić propuštao je raspršeno svjetlo dana. Njegove zrake kao da su proputovale beskrajne prethodne prostore... Zatvorila sam oči.

Malo poslije, kada si završila svoju toaletu, zajedno smo izašle.

- Tako dugo dok sam u ovome stanju – objasnila si pažljivim glasom prstima pipajući trbuh – mogu ostati ovdje najviše pola sata.

- Vidimo se idućega petka – odgovorila sam prije no što sam se krenula ispružiti, pričekati da mi tijelo izgubi skupljenu vrućinu, kako bih se napokon opet odjenula.

Trećega petka činilo mi se da sam smislila plan. Završila sam njegov raspored taman kad sam ušla u kupelj. Kao prethodni put, stigla sam ranije.

Prala sam se polagano. Trošila sam malo vode; obilno sam nagradila nosačicu kanti za višekratne terete vrele vode. Ponudila se da me opere: češati me, masirati, prskati, trljati kosmatom kožom; na kraju, isprati me i omotati vunom "kao novu nevjestu", obećala mi je, zavodnica, gotovo svodilja. Odbila sam. Morala sam objasniti da imam svoje navike: namočila bih ruke, ugrijala noge i bokove, tek poslije trup (tada bi mi ona mogla nasapunati leđa) pa bih, oborivši glavu i svezanu kosu, upotrebljavala šampon poput zapadnjakinje: bez kane i posebnog pudera koji se usitnjava. Starica, s licem podrugljive čarobnice, drsko me gledala.

- Ja se perem polagano! – kažem. Izlazim i vraćam se, sve do kraja.

Je li trebalo priznati da sam se pretvarala u kupačicu, ali također i u uskrsnulu voajerku iz djetinjstva? Oči su mi se naviknule na mrak. U dvorani s mlakom vodom, posjednuta na jednoj od izlizanih kamenih klupica, među dječicom i njihovim majkama, dijelila sam ponuđeno voće. Sto se više naglašavala vreva, to sam se više osjećala nevidljivom: ne baš sasvim ovdje, no ipak ni drugdje. Slušala sam raštrkane riječi; vrućina mjesta činila je da budu poput poezije, a ostatak svijeta, osim ove spiljske dubine, posve je iščeznuo.

Hamam, utočište zastaloga vremena. Sama ideja zatvorenoga područja, i dakle zatvora, raspada se i razmrvljuje. Posjednuta između dvaju vrata, između dvije atmosfere suprotnih temperatura, koža izložena dvostrukom i uzastopnom nagrizanju ledene vode i

vrele pare, odjednom sam opazila samo glasove olakšane uzdasima, procijedene iz banalnosti riječi i njihova nesklada. Upijala sam samo zvukove, koji kao da su sami bili oprani. Zbog curenja vode koja je neprekidno tekla, kroz nestalnost oblika i šumova, mislila sam da me svladava umor – ili prije naviknutost kupačica na umor.

Hamam, jedini oprost od harema... Turska kupelj pruža zatvorenicama (kao nekoć melodija orgulja prinuđenim redovnicama) utjehu za samoću. Rasplinuti zaparu zatvorenosti tim nadomjeskom za majčinsku čahuru...

Budući da si odlučila doći – kao posljednji put, tvoja sestra Kenza stajala je na ulazu, nije se prala, spavala je ili brbljala, šćućurena na madracima u predvorju – znala sam, ovoga puta, što da ti kažem.

Prale smo se jedna pokraj druge. U jednome trenutku, okrenuvši si međusobno leđa, zadubile smo se, svaka za sebe, u brižljivu njegu tijela. Iako nisam podigla tuniku, okrenula si se; ponudila si da mi nasapunaš ramena i leđa, poprskala si me posljednjom vodom, najhladnijom, onom za ispiranje. Ja sam pak učinila isto. Ali bila sam spremna prije tebe, sjeti se.

Brzo sam se omotala dugim debelim ručnicima, jedan zavezan ispod pazuha koji mi je padoo do koljena, drugi na glavi, koji mi je pokrivaoo ramena. Kosa mi je, ispletena, bila stegnuta kapicom od satena boje ružičastog lososova mesa.

Čuvala sam u ruci svoju bakrenu šalicu, po običaju. Napunila si je hladnom vodom: kada prođem teška vrata, izlit ću je po svojim prevrućim stopalima.

Nagnula sam se da te poljubim. Stara sluškinja koja je ulazila pomislila je da je to normalno, da ti dajem protokolarni poljubac uz blagoslov, to je obred na izlasku iz hamama... Ali ja sam šaptala kao da je sav otpad prošlosti potpuno nestao. Kao da se utopio.

- Evo, uzmi ovaj ključ koji držim ovdje! Uzmi! – ponovila sam.

Uzela si predmet bez razumijevanja. Poljubim te. Mrmljam uobičajenu formulu, pa zatim:

- Touma ti brani da izlaziš, osim za ovu tjednu kupelj. Hoćeš li zadržati to dijete ili ga pobaciti, to je tvoja odluka! Iziđi, savjetuj se s liječnikom, s prijateljicom, s kime želiš. Iziđi samo da iziđeš!

Promatrala si me, široko otvorenih očiju, ruku s kojih je curila para. S tim pomalo nespretnim stavom kupačice, dok ti je lice obilježavalo neko djetinje oklijevanje, konačno sam opazila tvoje ženske čari; tvoju tajnu. (A sjećam se da je, u mojem arapskom narječju, povrh ljepote koja se može slaviti u žene, 'tajna' ta koja se veliča, neuhvatljivi trag koji ona daje naslutiti na nekome licu.)

- Ključ od stana? – upitaš, zbunjena.

- Ne znam zašto sam sačuvala kopiju!... No to je tvoj ključ! Odsada više neću dolaziti k tebi, čak ni u ovu kupelj. Ako želiš sa mnom razgovarati, pitaj Nazima, on zna gdje nas možeš pronaći ovoga ljeta, njegovu sestru i mene. Čak nas treba doći vidjeti!

- Hvala! – odgovoriš stišćući ključ.

Nosačica vode već prilazi kako bi me ispratila, poput savjesne pratilje na tome izlasku iz kupke.

Zasićene žarkim parama, pa mlakostima, pa žestokom hladnoćom, počinjemo se bojati vanjskoga svijeta. Vrata se širom otvaraju, pa se brzo zatvaraju, ali vjetar ili jara već je uletjela. Vanjski svijet nagovještava okrutno izlaganje nametnuto našim omlitavjelim tijelima.

Zamotane, pokazujemo se svijetu, utvare otvorenih očiju. Je li to zato da na svojoj koži očuvamo dašak zemaljskoga raja i draž njegovih voda?

Na pragu

Sljedećega tjedna, počela sam hodati gradom.

Od zore do sredine poslijepodneva, u vrijeme kada mi kći izlazi iz škole. Vratiti se u njezinoj pratnji k teti, u medinu. Taj povratak udvoje postaje moj cilj. Do tada, tijekom jutra i jednoga dijela dana, ponovno postajem lutalica.

Za vrijeme egzila, ponijela sam u sebi sjaj živoga vapna ovoga grada gdje sam se osjećala uvijek raspoloživom; ispražnjene ili bučne glavne ulice, pročelja zgrada s lagano nagnutim stranama, a posebice beskonačne ulice sve u kazališnim stubama (da stoje same, ove posljednje sastavljene, tvorile bi beskrajni ponor za naš zaborav!)

Vratila sam se, u naletu solidarnosti s malenom; nisam pogledala ništa oko sebe. Kao da idem proputovati tom metropolom. Od moje prošlosti, ona krije tek moju djevojačku opijenost, jučerašnju ljubav, u obećanju. Gušenje prastarih dana nije u meni ostavilo nijednu brazdu.

Vidjela sam se u prolazu u tome glavnom gradu nagnutom nad morem. Nije li me ta iluzija odvela nazad do mojih korijena – riđi stari grad dolje odakle majka nikada nije izišla? Neću se smiriti drugdje.

Ne voljeti nigdje osim u mjestu svojega podrijetla, u svojem kraljevstvu. Ne znam kojega ću muškarca opet odabrati, želim predvidjeti barem mjesto gdje ću moći voljeti.

A ti, u tome brujanju koje buja među ulicama koje se strovaljuju, u tome starom gradu nesigurne ravnoteže, dodirujući neko stalno klizanje (tla, ali i identiteta), ti si bila zatvorena od djetinjstva. Počevši od ovoga mjesta, tražiš svoj put; tragaš za bijegom. Grad-lađa tvoje prve pokretности: otuda će početi tvoja plovidba.

Nastavila sam skitanja. Tako te više ne stvaram, više te ne zamišljam. Jednostavno te čekam.

Jednom sam sanjala da ti mogu predložiti da otiđeš sa mnom: pobaciti legalno drugdje. Ali odsada se bojim svakoga putovanja.

Sada ja želim potonuti. Na svoj način, ponovno se pokriti... Povući se u sjenu; pokopati se.

Nekih jutra, izlazila sam prerano. Grad, nov jer je prazan, pripada samo četama domaćica, pod bijelim velovima, koje se žure prema uredskim zgradama koje su se umnožile. Žure se i brbljaju, kao da sanjaju ili hodaju u snu; fakinke u bijegu. U četvrtima koje izbjegavaju autobusi, gdje se pojavljuju tek rijetki automobili, buka izostaje.

Zamišljam da se pomičem poslije potopa početaka svijeta, ili poslije nekoga iznenadnog brodoloma. Prve pojave: pješaci, nekoliko djece, rijetki pobožnici na povratku s molitve prije zore, prosjak. Oprezan hod lualica. Novi gospodari, u svojim limuzinama koje klize, ostavljaju trag kratkotrajnog misterija.

Čim se dan počne rasplinjavati, grad gubi lakoću boja, gipkost. Preobražava se u golemu prašnjavu palanku, u vrvljenje noćnih ptica. Prolaznici se ne doimaju kao pravi stanovnici; prije kao došljaci koji ne prestaju tvrdoglavo osvajati okolinu. Njihova se graja diže s izgažene zemlje.

Gore, kao ravnodušni svjedoci, gola djeca na balkonima, domaćice, slabo skrivene iza svojih draperija, vuku poglede; kao da dominiraju krajolikom.

Izlazila sam prerano, ujutro. Vratiti prostor u svoje vlasništvo, gdje smjehovi prošlosti ne prestaju curiti.

Slijedila sam te posljednjega dana. Čekala sam u okolici tvoje zgrade. Bez plana. Samo raspoloživa. Slijedila sam te ne prikrivajući se i, mislim, neiznenađena što te vidim. U najboljem slučaju, nisam mislila da ćeš tako rano izići.

Jedino je domar tvoje zgrade ostao, oprezan, da nas promatra, pod svojim trijemom: mene koju je prepoznao puno poslije, tebe koju je vidio – je li to bilo prvi put – 'bez vela', na zapadnjački način.

Poslužujući se tvojim izmotavanjima, krivuljama okolišanja, osjećam se ujedno kao šetačica i kao gledateljica. Iznova voajerka; ne tvoja, prije voajerka prolaznika, kuća, drveća koje doista moraš pogledati. Pogledati prvim pogledom.

Po držanju svake žene u ulici, ja odsada mogu ispričati njezinu priču, njezin vijek, njezino rodoslovlje; reći struji li unaokolo već tri stoljeća ili tri dana! Znati nosi li kratku

haljinu s ogoljelim listovima, raspuštenu kosu, od mladosti svoje bake, ili da se pripremi na sjajno kćerino djevojaštvo... Da, pred svakom prolaznicom – barem, u našim trgovištima, u našim čergama, van duplja, pećina, tamnica – dovoljno sam smjela da mislim da na prvi pogled, na posve prvi pogled, zato što je prvi, osjećam u prolaznici prolaženje: od sjene do sunca, od tišine do riječi, od noći do nagosti istine. Prvi korak koji se pojavljuje izbija istovremeno obris i nadu.

O, oko noći, o glasu frigidne pjevačice koji žamori, izmišljam, munjom slike ili jednom čak stranom riječju, trenutak slobode!

Govoriti ti odsada 'ti', znači li to ubiti te? Ne izmišljam te, niti te proganjam. Jedva da svjedočim; uspravljam se.

U vrijeme ručka, ti čak više ne razmišljaš o povratku kući. Mora da si zaboravila majku.

Dvadeset i prvi je dan ožujka, u tome gradu. Pročitala sam datum, u jednome izlogu papirnice: ujedno po kršćanskome kalendaru i po Muhamedovoj eri... "Dan proljeća", ustanovila sam. Oči mi žmirkaju, neka pahuljasta magla rasipa se po širim avenijama, sa strane luke. "Proljeće kod nas traje jedan dan!" pomislim, i nastavljam te slijediti.

Naizmjenice, na pozornici svijeta koja nam je uskraćena, u prostoru koji nam je zabranjen, u obilju svjetlosti koja nam je oduzeta, naizmjenice, ti i ja, utvare i odrazi za svaku, postajemo sultanija i njezina pratilja, pratilja i njezina sultanija! Muškarci više ne postoje ili, bolje rečeno, ako tapkaju, oni smetaju. Vrebaju, stalno im nešto bode oči!

Tada sam vidjela kako se strmoglavijuješ; juriš niz široke stube, od veličanstvenoga mramora, koje vise nad nekim drugim šetalištem. Shvatila sam da hodaš kao da si u bunilu. Nisam požurila korak; ipak sam ti spazila lice, okrenuto na sekundu ulijevo, pa onda automatski udesno. Djeca koja su se rastreseno igrala, poput statista, promatrala su te, tebe vizionarku! Vidjela sam se ponovno deset, jedanaest godina prije; možda zbog bočnog pokreta tvoje glave, na kraju iste stubišne ograde, iznad istoga krcatog šetališta.

I vidjela sam te kako poskakuješ. "Antilopa koja bježi pred lovcem", počeo bi jedan beduinski pjesnik već u potrazi za svojim rimovanim

općim mjestima, za svojim beskorisnim aliteracijama. Dijagonalno si prelazila cestu kada te udara neki crni automobil, pun putnika koji se smiju i krevelje kada izbijaju glasovi u zbrci, pa onda sirene, pa onda...

Začuo se jak krik (čujem ga još u trenutku kada ti pišem), potom vika, metež..

Polagano sam se probila kroz gomilu znatiželjnika i opazila da neka žena leži na tlu, onesviještena. Dva muškarca, ispred mene, polagano podižu tijelo; treći, pokraj mene, starac, čini mi se, promuća:

- Spasio je Bog! Spasio je Bog, o, Muhamede!

Pogledala sam tvoje blijedo lice. Vidjela sam svoje, koje nikada nisam mogla vidjeti, upravo u tome trenutku kada vas miluje krilo smrti, kada se čini kao da vam njezin neprimjetan osmijeh govori "ne sada, sada nikako nije pravi trenutak!" Svoje lice koje nisam pronašla.

- Spašena je! – ponavlja neki glas.

Ja se povlačim, otići ću... Čemu si govoriti ono što već znam: da ćeš pobaciti – fetus koji je u tvom srcu već mrtav; da ćeš živjeti, suviše slobodna, razriješenih okova.

A kola hitne pomoći s prodornom sirenom polako se približavaju.

Toga istog dana, idem ususret Mériem; najavljujem joj, kao i teti koja zatvara svoju kuću kako bi nas pratila:

- Sutra odlazimo kući!

- Kući?

- U rodni grad!

Grad moje tete i moj grad, antička luka gdje završava moj put. Također rodni grad djevojčice: nekoć sam se tamo vratila da rodim.

Druga će supruga nanovo započeti ono što je prva tek jedva primjetno pokazala: proći kroz istu šikaru, iznjedriti, pod bljeskom dijamanta bistrine, isto improvizirano ludilo.

Prva, koja vrebala, čeka; ona čuje. Sljedeća etapa iziskuje vijenac svjetlosti istih reflektora – sunca ili svijeće iz ložnice – ponovno upaljenih. Tada će prva žena nestati, rasplinut će se ovdje, ponovno će se roditi drugdje.

Sandala slobode ostavlja isplesani trag na pijesku, ili na stijeni. U mraku, jedna ruka, svileni rubac koji se vuče po podu, produžuje svoj

odraz na dnu neke lokvice. Očekivanje, ili sestrintstvo, otvara zjenice učenoga djetinjstva, svoj izoštrani sluh, vrućinu.

Druga žena pojavljuje se na pragu, gutačica prostora; prva se otada može pokriti, ili sakriti. Muškarac, tragač za istim ranama, gestikulira u tami paloga dana. Obala nepokolebljivoga jutra.

Na izmaku duge noći, odaliska je u bijegu.

Lutnja

Oslobođene prošlosti, gdje li smo? Uvodni dio nije još posve zatvoren; kraljica zora, na svojem podiju, nada se preživjeti tek dan za danom, njezin je spas osiguran samo putovanjem kroz svaku noć harema, svakim poletom u svijet mašte. Gdje li smo dakle, u kojoj pustinji ili kojoj oazi?

Sadašnjost se zgušnjava. Kretala se ona prije za nas, stoljećima prije no što je Orfej pronašao Euridiku, on koji će je opet izgubiti, ali koji ju je barem tražio, koji ju je barem volio. Ti i ja gledamo prvim pogledom, uzrujava nas prva tjeskoba. Zvuk krila gore u golubinjaku, sloboda počinje; točnije, sprema se početi.

Kratkotrajni osmijeh otkrivenoga lica; kada nestane djetinjstvo, možemo li ga oživiti, mi, osakaćene žene djevojaštva, strmoglavljene van prolaza neke odsječene sreće? Mlaz vode iz dvorišta sjetno pjeva... Na kojem se mjestu valja zaustaviti? Naši smjehovi odzvanjali su u iščeznulim snopovima, naši su se plesovi pomiješali jučer, u neredu bujnosti; koje će nas sunce ili koja ljubav učvrstiti?

O, moja sestro, bojim se, ja koja sam mislila da sam te probudila. Bojim se da se obje, da se sve tri, da se sve – osim rodilja, majki čuvarica, prabaka grobarica – ne nađemo opet sputane ovdje, na 'tome zapadu Istoka', tome mjestu na zemlji gdje je zora za nas zabljesnula tako lagano da nas već, sa svih krajeva, dolazi omotati suton.

Pariz, zima '81. i proljeće '86.

MALI RJEČNIK*

Almeja - staroegipatska profesionalna plesačica svečanih plesova; izvodi plesove s oružjem

bajadera - indijska plesačica i pjevačica u hramu

baraka - arapska riječ koja znači blagoslov, ili sreću

dimije - ženske široke hlače u orijentalnom stilu, koje se podvezuju oko gležnjeva

felah - zemljoradnik u arapskim zemljama (u Egiptu potomak starosjedilaca)

fes - kapa bez oboda, s kićankom ili bez nje, obično crvena, podrijetlom iz Fesa

fqih - muslimanski sveti čovjek

haik - teški vuneni komad tkanine koji ornata cijelo tijelo i ostavlja jedno oko vidljivo, koji odijevaju žene Bliskoga Istoka

hamam - arapsko javno kupalište s toplom vodom ili parom, turska kupelj

kaur - nevjernik (kršćanin) koji nije podanik Osmanskoga Carstva

khôl - ukras tamne boje koji se nanosi na vjeđe, trepavice i obrve, podrijetlom iz arapskoga svijeta

medina - muslimanski dio grada u sjevernoj Africi (osobito u Maroku)

medresa - islamsko vjersko učilište, ranga srednje i visoke škole

mujezin - vjerski službenik koji s minareta objavljuje vrijeme molitve i poziva na nju

nay - veoma stara vrsta flaute

šehadet - polaganje vjerskoga zavjeta

sufija - pustinjač, pripadnik jednog od islamskih mističnih redova, derviš

zaouia - glavno sjedište islamskoga bratstva, ponekad jednostavno džamija

Zituna - islamski univerzitet u Tunisu

BILJEŠKA O PREVODITELJICI

Vesna Cvitaš rođena je 1981. godine. Apsolventica je francuskog i njemačkog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Članica je uredništva časopisa *Gordogan* u kojemu je objavila nekoliko tekstova. Prevodila je s engleskog, njemačkog i francuskog jezika. *Sultanija* u sjeni prvi je roman koji je prevela i sada nestrpljivo čeka da je pronađe sljedeći.

* **sastavila prevoditeljica**

sadržaj

I. SVAKA ŽENA ZOVE SE RANA

Hajila

Isma

Vani

Soba

Vani, gola

Velovi

Drugi

Onaj drugi

Muškarac

Riječi

Povratak

Dvorišta

II. PUSTOŠENJE ZORE

Dijete

Sestra

Jadikovka

Poljubac

Izopćenica

Bračna noć na slamnjači

Odmorište

Ljutita djevojka

Ljuljačka

III. SULTANIJA GLEDA

Majka

Turska kupelj

Na pragu

Lutnja

MALI RJEČNIK

BILJEŠKA O PREVODITELJICI